

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI,

Pradėdami penktuosius *Nepriklausomybės sąsiuvinių* gyvavimo metus, džiaugiamės didėjančiu skaitytojų būriu ir pasižadame visos redakcinės kolegijos bei žurnalo bendradarbių pastangomis siekti žurnalo kokybės ir užsibrėžtų tikslų įgyvendinimo. Tikimės, kad šis numeris ir yra svarus to įrodymas.

Skyriuje *Mūsų didieji* Vidmantas Valiušaitis pristato visai nesenai mus palikusi vieną iškiliausių moderniosios Lietuvos valstybininkų, lietuviškosios diplomatijos tėvu vadinamą ambasadorių Vytautą Antaną Dambravą. Per ambasadoriaus kolegas ir jo darbų Lotynų Amerikoje liudijimus, pristatoma V. Dambravos asmenybė, gyvenimo vingiai, indėlis stiprinant Lietuvos pozicijas pasaulyje.

Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras Česlovas Vytautas Stankevičius *Faktų ir išvalgų* skyriuje analizuoja vieną sudėtingiausių po Kovo 11-osios Nepriklausomybės Akto paskelbimo valstybės atkūrimo laikotarpių. Į nepriklausomybės įtvirtinimo klausimą žvelgiama per JAV ir SSRS santykius, analizuojami bandymai suspenduoti Kovo 11-osios Akta įgyvendinančius veiksmus, taip pat moratoriumo iniciatyva, kurios pavojingų padarinių buvo išvengta visiškai pašalinus šį klausimą iš santykių su SSRS darbotvarkės. Teisininkas, vienas Konstitucijos autorių Juozas Žilys pristato 1991 m. vasario 9 d. plebiscitą dėl Lietuvos Nepriklausomybės, įvertina jo kontekstą, eigą bei svarbą tolesnei valstybingumo raidai.

Numerį gerokai pajvairina Alvydo Butkaus iš latvių kalbos išverstos Eriko Jekabsono monografijos apie Latvijos ir Lenkijos dvišalius santykius 1919–1920 metais ištraukos, skirtos trijų valstybių – Lietuvos, Latvijos ir Lenkijos – santykiams, plačiau nagrinėjama Latvijos laikysena vadinamuoju „Vilniaus klausimu“ – karo veiksmai tarp Lietuvos ir Lenkijos, tarptautinės derybos, Suvalkų sutarties pasirašymas ir galiausiai maršalo Pilsudskio sankcionuota Želigovskio pajėgų invazija į Vilniaus kraštą. Galima drąsiai teigti, jog tai gana naujas ir netikėtas žiūros kampas svarstant Vilniaus priklausomybės klausimą.

Skyriuje *Dokumentai* skelbiama šių metų pradžioje Nacionaliniame muziejuje vykusio Vilniaus forumo tema „Inteligentijos vaidmuo Lietuvai iškilusių geopolitinių grėsmių akivaizdoje“ dalyvių pasirašyta deklaracija „Į Tautos ir valstybės atsinaujinimą“, kurioje aštriu ir politinės tikrovės nedailinančiu žvilgsniu įvertinama valstybės situacija ir pagrindinės iki jos atvedusios tendencijos. Deklaracija kviečia telktis valstybės kūrimo ir išsaugojimo darbui visus neabejingus geros valios šalies piliečius.

Nepriklausomybės sąsiuvinių redakcijai ypač brangus ir vertingas *Mąstymuose* publikuojamas Romualdo Ozolo epochinis tekstas „Pasaulis yra čia“. Tikime, jog jį prisimena daugelis Atgimimo laikotarpiu subrendusių skaitytojų. Pasikeitusiame, tačiau kartu ir panašius iššūkius patiriančiame pasaulyje naujai perskaityti Romualdo Ozolo tekstą kviečia sambūrio „Pro Patria“ narės Monikos Morkūnaitės apmąstymai.

Galiosiai taip pat šiame skyriuje sutinkamas Daivos Tamošaitytės pranešimas apie lietuvių inteligentijos prisitaikymo strategijas sovietinėje ir šiandienos Lietuvoje. Sunku užsimerkti prieš matomas tendencijas ir atmesti autorės užčiuoptą paralelę tarp dviejų laikotarpių inteligentijos. Tekstas įgauna dar didesnę aktualumą stebint viešumoje netylančias diskusijas dėl sovietinę išgyvenimo strategiją turėjusio pasirinkti Justino Marcinkevičiaus vertinimo. Tikimės bent taip prisidėti prie atsakymų paieškų sėkmės.

Numeris užbaigiamas Rimanto Stankevičiaus tekstu apie pirmuosius Nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos žingsnius kuriant dvišalius santykius su Lenkija ir Valentino Sventicko žvilgsniu į Romualdo Ozolo paskutinį kūrinį – romaną „Pradžią knygą“, kurio pagrindinis veikėjas – gamtai artimas ir sovietinei melo mašinai svetimas jaunuolis Tomas Dambra – toks panašus į patį romano autorių.

MŪSŲ DIDIEJI

VIDMANTAS VALIUŠAITIS

VYTAS AETERNUS

JAV prezidentas Ričardas Niksonas (Richard Nixon), Senatui pritariant ir patariant, 1969 m. liepos 27 d. paskyrė Vytautą Antaną Dambravą nuolatinei karjeros diplomatinei tarnybai.

Praėjus beveik dvejimms metams po paskyrimo, JAV generalinio konsulato Monterėje, Meksikoje, pareigūnas ministras Džordžas A. Railensas (George A. Rylance) 1971 m. birželio 15 d. Valstybės departamentui apie savo pavaldinį lietuvį – konsulą ir Informacijos agentūros (USIS – *United States Information Service*) viešųjų reikalų regioninį direktorių – rašė:

„Pastarųjų metų pono Dambravos darbo pasiekimai yra puikūs. Jis išstobulėjo, mano nuomone, iki aukščiausios kategorijos savo srities žinovo. /.../ Kilęs iš Vidurio Europos, ponas Dambrava yra labai išsilavinęs ir turi puikią politinę išvalgą. Jo intelektualinis pajėgumas, kaip ir jo politinė nuovoka, pranoksta bendradarbių lygmenį Generaliniame konsulate. /.../ Jis turi europinę erudiciją ir išvalgumą, visada mandagus, ypač su moterimis, kupinas Senojo pasaulio elegancijos, kuri jam taip tinka. /.../

Iškalba ponas Dambrava yra nepralenkiamas. Bet jis niekad netuščiažodžiauja. Reikalui esant jis gali kalbėti apie dalyko esmę – be užuolankų ir tiesiai.

Vyto populiarumas – didžiulis. Amerikos verslo visuomenė Monterėje ir kituose jo žinioje esančiuose miestuose kreipiasi į jį kaip į draugą ir konsultantą, nuolat ieško jo paramos ir patarimų. Kai reikia atramos, jis visada pasirengęs padėti.

Ponas Dambrava yra Monterėjaus „varomoji jėga“. Jį puikiai pažįsta miesto valdžios pareigūnai, visi svarbiausi akademinių sluoksnių žmonės ir žiniasklaidos vadovai. Neabejodamas galėčiau tvirtinti, kad jis galėtų stipriai paveikti kokio nors reikalo sprendimą, jei tik tuo užsiimtų. Tai tik liudija asmens reputaciją visuomenėje.

Jis buvo generalinio konsulo dešinioji ranka. Jokie visuomeniniai reikalai nebuvo sprendžiami be pono Dambravos nurodymų ir vadovavimo. Neperdedant galima tvirtinti, kad jis neabejotinai yra Monterėjaus, taip pat kitų dešimties žinyboje esančių valstijų, kurias sieja ta pati programa, varomoji jėga.“¹

Baigiant V. Dambravai tarnybą Meksikoje, konsulinis korpusas Monterėjaus italų klube „Dante Alighieri“ 1971 m. rugpjūčio 30 d. surengė atsisveikinimo vakarą. Meksikos eruditas, universiteto filosofijos profesorius ir daugelio knygų autorius, Portugalijos garbės konsulas prof. dr. Augustinas Fernandezas del Vajė (Augustin Fernandez del Valle) pasakė įsimenančią kalbą, kurią paskelbė dienraštis „El Tiempo“. Profesorius del Valė kalbėjo:

„Prisipažinsiu, buvau nustebintas šio Amerikos lietuvio diplomato, įsiveržusio kaip staigus vėjo gūsis ir parodžiusio aiškų nusistatymą keisti stereotipus. Pirmasis išpūdis, sukėlęs man nepasitikėjimo, netrukus peraugo į susižavėjimą ir draugystę. Galutinai jis mane pavergė kalbėdamas „Sembradores de Amistad“ (Draugystės puoselėtojų) klubo pietų metu apie diplomatijos struktūrą ir prasnę.

Tarsi būtų plūstelėjusi šviežio oro banga, atnaujinusi ir atgaivinusi sustingusią diplomatijos sąvoką. Jis pabrėžė svarbą tarptautinių ryšių centre palaikyti broliškus solidarumo

Vytauto Dambravos knygos „Vakar šiandien visuomet“ viršelis. „Du Ka“, 2000 m.

¹ George A. Rylance, Minister, Country Public Affairs Officer, Mexico City, June 15, 1971 // V. Dambravos asmeninis archyvas.

jausmus ir tautų draugystę, skatino kurti nuoširdaus ir suartinančio bendravimo atmosferą. Supratau, kad Vytautas Dambrava buvo konsulas *duende*.

Paklauskite, kas yra tasai *duende*? Pasak Garsijos Lorkos (Garcia Lorca), *duende* – tai ne vien gabumai, tai kerintis stilius, tai kraujas. Vytautas Dambrava pranoko įprastinius viešųjų ryšių ir kultūros konsulo rėmus. Jis žino tūkstančius būdų, kaip įsigyti draugų ir natūraliai vykdyti užsibrėžtą misiją.

Degtinė, pianinas, daina – viskas jam gali tarnauti ardant kliūtis ir užmezgant santykius tarp „aš ir tu“. Natūraliai draugiškas ir tikrai dosnus. Kaip graikas Zorba jis gali improvizuoti bet kada ir kaip panorės. Manau, kad Valstybės departamentas (JAV Informacijos agentūra) dar tik pradeda suvokti nepaprastas šio fantastiško *duendes* savybes ir galimybes, kurias išreiškia konsulas Vytautas Dambrava.

Jis turi retą savybę visuomet būti ištikimas savo draugams, draugams kitataučiams, drauge visuomet išlikdamas lojalus valstybei, kuriai jis atstovauja. /.../

Prie daktaro Dambravos asmeninių gabumų dera priskirti jo sugebėjimą savo veiklą praturtinti daugeliu ryšių. Jo asmenybė yra plačiašakė. Jam patinka dialogas su akademinio jaunimo, bet drauge nepaprastai lengvai, natūraliai, su nepaprasta įžvalga ir jautrumu jis vadovauja tiems, kurie jam pavaldūs. Tolerantiškas kitų jausmams ir įsitikinimams, tačiau neatlaidus nemokšiškumui. /.../ Tarp jo draugų – ir kardinolai, ir kino žvaigždės. Kalba daugeliu kalbų, mėgsta muziką ir teatrą, įskaitant ir mūsų *fiesta brava* – bulių šventę.

Įdomu pažymėti, kad Vytautas, sėkmingas Europos ir Amerikos lydinys, sugebėjo praturtinti savo asmenybę neatsisakydamas kilmės. Jis yra tikras amerikietis, tačiau išlaiko ir pabrėžia savo lietuviškumą. Tuo visi įsitikinome vakar, skaitydami išsamų, jaudinantį, nostalgijos kupiną jo straipsnį su atsiminimais apie savo šalį: auksines varpas, bronzos varpelius, miškus, pievas, ilgai laukiamas pavasario ir vasaros dienas. „El Porvenir“ kultūriniame priede lyriškai aprašo Lietuvą, nenorinčią pasiduoti žmogų dusinančiam totalitariniam jungui, šalį, kovojančią prieš okupanto norą sunaikinti tautos tradicijas ir papročius. /.../

Nesunku nuspėti daug žadančią, žavią Vytauto Dambravos ateitį, ir tai logiška žinant jo praeitį, nors ne tai man rūpi labiausiai. Nėra reikalo linkėti jam lengvos pergalės, noriu palinkėti svarbesnio – to, ką senasis graikų poetas Pindaras taikliu sakiniu pataria: „Būk savimi“. Tai yra, išsiugdyk visas tavyje glūdinčias galias. Nesileisk paveikiamas iš šalies to, kas nėra tavo asmenybės tikroji esmė.

Noriu pasakyti Vytui, kad kaip tik šituo jo asmenybė mane ir žavi: ištikimybė sau, savo esybei, savo vidiniam „aš“. Stiprios asmenybės užvaldo, tačiau užvaldo su meile ir draugiškumu. Aš labiausiai ir linkėčiau, kad šitai tu visados išsaugotum.¹

Po tarnybos Meksikoje V. Dambrava, jo paties žodžiais, gavo „riebų“ paskyrimą į Buenos Aires – tapo JAV viešosios diplomatijos krašto vicedirektoriumi, o netrukus – ir direktoriumi. „Argentinoje gavau bene svarbiausią savo karjeroje pakėlimą su solidžia alga vyriausybės etatuose“², – yra sakęs amerikiečių ir lietuvių diplomatas.

Jeigu nieko nežinotume apie V. Dambravos charakterį, jo žodžius apie naująjį paskyrimą galima būtų vertinti įvairiai. Tačiau žinant jo maksimą („kas svarbu – dvigubai svarbu, kas nesvarbu – dvigubai nesvarbu“), lengviau suprasti, ką Vytautui reiškė „riebus“ postas. Paklauskime jo buvusių kolegų amerikiečių.

„Vytautas Dambrava viešųjų ryšių pareigūnu Argentinoje dirbo išskirtinai sunkiu laikotarpiu, – sako JAV Informacijos agentūros Lotynų Amerikos žemyno direktoriaus patarėja Dorotė Dilon (Dorothy Dillon). – Kilo terorizmas, jis palietė ir vieną iš USIS pareigūnų, kuris buvo pašautas ir pagrobtas. Vienam Jungtinių Valstijų ambasadoriui teko palikti Argentiną, į jo vietą turėjo atvykti kitas. Dar daugiau – dėl buvusio viešųjų ryšių direktoriaus vadovavimo būdo USIS štabas turėjo moralinių sunkumų. Trumpai tariant,

¹ Cordial Despedida
Brindo el Cuerpo
Consular al
Dr. Vytautas A.
Dambrava // El
Tiempo, Monterrey,
N. L., Viernes
3 de Septiembre de
1971.

² Laisvės byla – Dievo
byla. Su Vytautu
Dambrava kalbasi
Juozas Kojelis // Kelyje į Laisvę.
Vilnius, „Du Ka“,
1995, p. 50.

Vytautas paveldėjo daugelį problemų, o papildomas rūpestis dar buvo sukurtas pagrobimu ir būtinybe užtikrinti USIS veiklos saugumą Argentinoje.¹

Apie pagrobimo epizodą kalba JAV ambasadorius Argentinoje Robertas C. Hilas (Robert Hill): „Ponas Dambrava /.../ galbūt labiausiai pasižymėjo kaip viešųjų ryšių pareigūnas per keletą dienų, kai 1974 m. balandžio 1 d. buvo pašautas, pagrobtas ir po to iš grobikų rankų Kordoboje atgautas Jungtinių Valstijų pareigūnas Alfredas Launas. Aš pasiunčiau poną Dambravą į Kordobą jo išvaduoti bet kuriuo atveju. Ir jis pasireiškė su išskirtine energija, iniciatyva ir sumanumu, jo asmeninės pastangos didžiai pasitarnavo sėkmingai baigčiai, ponui Launui atsiradus Panamoje.“²

Savo liudijimą tęsia D. Dillon: „Vytautas veikė kaip viršininkas. Jis ėmėsi keisti moralinę padėtį, planus ir sumanymus, pasitardamas su ambasadorium apie reikalingas permainas USIS Argentinoje, siekiant užtikrinti žmonių ir darbo saugumą, bet svarbiausia – sugebėdamas įkvėpti USIS štabą ir parengti naują programą nepaisant didžiulio sumišimo. Tai buvo sunkių išbandymų metas, kurį būtų galėjęs ištverti ne kiekvienas pareigūnas. Vytautas viską puikiai atlaikė. /.../ Mano pasitikėjimas Vytautu per šį laikotarpį labai išaugo. Neturiu abejonių dėl jo sugebėjimo imtis atsakingų pareigų ateityje.“³

Vytauto Dambravos bendradarbis Argentinoje Judžinas J. Fridmenas (Eugene J. Friedman), krašto viešųjų ryšių pareigūnas, apie savo kolegą kalbėjo: „Regint poną Dambravą dirbantį šiame poste – neįmanoma norėti ko nors daugiau. Jis yra patyręs, produktyvus ir atsidavęs darbui. Nepaisant to, kad jam tenka veikti visiškai naujoje aplinkoje, nebūtam galėjęs pasakyti, jog čia jis naujokas. Nuo pat pirmos darbo dienos viešųjų ryšių vadovo pareigose jis pasižymėjo operatyvumu ir efektyvumu. Savo plačią patirtį, įgytą Europoje, Vietname, Meksikoje ir kitur Pietų Amerikoje, jis puikiai pritaiko Buenos Aires – pareigose, kur šie sugebėjimai yra labai reikalingi. Jo profesinį meistriškumą aš apibendrinčiau kaip labai išvystytą sugebėjimą – tiesiog instinktyviai – nustatyti organizacijos problemas ir pateikti jų sprendimo būdus. Galbūt kiek kvailokai skambėtų, jei pavadinčiau jį „bebaimiū“, bet iš esmės toks jis ir yra. Susitelkęs į tikslą, siekia jo ryžtingai, be išlygų, iki sėkmingos pabaigos, nepaisydamas laiko ir pastangų. Savo darbą išmano, įgūdžiai – aukščiausio laipsnio, visiškai atsidavęs darbui. Nors dirba kaip mašina, ponas Dambrava yra romantikas. Nuoširdus, sąmojingas, kilniai supratingas žmogus. Domisi menu, pats groja pianinu, galėtų būti apibūdinamas kaip didelė ir dosni siela. Jis gerai sutaria su štabu, moka dėmesingai išklausyti. Drauge jis lojalus Agentūros principams ir yra realistas. Nepakenčia simulantų. Pats sunkiai dirbęs visą gyvenimą, to paties tikisi ir iš kitų: prieš pasinaudojant atlygiu už darbą, reikalauja jį atlikti. Kiek tai liečia jo paties įnašą, galima drąsiai teigti, kad jis visuomet duoda daugiau negu pats iš to tikisi.“⁴

Jau minėtoji D. Dillon priduria, kad „Vytautas sugeba labai efektyviai bendrauti raštu ir žodžiu. Jis taip pat gali gerai bendrauti ispaniškai. Jis buvo labai mėgiamas jo kolegų amerikiečių ir argentiniečių, o dėl savo žmogiškųjų savybių bei kultūrinių akiračių labai efektyviai sugebėjo išnaudoti asmeninius ryšius su svarbiais Argentinos lyderiais. Jis spindi geromis manieromis ir yra linksmas, tačiau tampa rimtas, kai to reikalauja situacija. Jis pademonstravo savo vadybinius sugebėjimus sunkiausiu USIS laikotarpiu Argentinoje. Šios veiklos metu jis ėmėsi asmeninės rizikos ir pašalino štabo moralinius trūkumus, nepaisant ypatingai sunkios padėties ir jo pirmtako jam paliktų problemų.“⁵

Valstybės departamento Lotynų Amerikos skyriaus direktorius Darelas D. Karteris (Darrel D. Carter) rašė, kad V. Dambrava puikiai tinkęs savo darbui: „Jo lingvistiniai sugebėjimai, vadybinis talentas – tai savybės, dėl kurių jis vertas užimti daugelį pareigų bet kurioje pasaulio vietoje. Tai visapusiškai talentingas pareigūnas, kuris kils savo tarnyboje.“⁶

Vertindamas viešųjų ryšių vadovo tarnybą Argentinoje, JAV ambasadorius R. C. Hilas pažymėjo, kad „ponas Dambrava pasireiškė ne tik kaip veiksmingas vadovas, pavyzdinai

JAV ambasados vyr. konsulas dr. Vytautas A. Dambrava darbo kabinete Monterėje, Meksikoje. 1970 m.

¹ Dorothy Dillon, FSIO-2, Assistant Director, Latin America // V. Dambravos asmeninis archyvas.

² Robert C. Hill, Ambassador, September 17, 1974 // Ten pat.

³ Dorothy Dillon, FSIO-2, Assistant Director, Latin America // Ten pat.

⁴ Eugene J. Friedman, Country Public Affairs Officer, June 15, 1972 // Ten pat.

⁵ Dorothy Dillon, FSIO-2, Assistant Director, Latin America // Ten pat.

⁶ Darrel D. Carter, Director, Latin America, 1972 // Ten pat.

atliekantis savo pareigas, bet ir kaip žmogus, turintis daugybę draugų ir tarp amerikiečių, ir tarp argentiniečių. /.../ Ponas Dambrava yra pareigūnas, kuris galėtų būti bet kurios ambasados štabo pasididžiavimas. Aš būčiau labai laimingas turėdamas galimybę vėl su juo dirbti, jeigu tokia proga atsirastų ateityje.“¹

R. C. Hilo kolega Amerikos ambasadorius Argentinoje, vėliau – Šveicarijoje Džonas D. Lodžas (John D. Lodge) su V. Dambrava Buenos Airėse drauge dirbo dvejus su puse metų. Apie viešųjų ryšių direktorių ambasadoriaus rašo: „Jo savybės yra unikalios – turi ne tik proto, bet ir širdies. Dirba sparčiai, energingai, darbui atsidavęs be išlygų. /.../ Būtų pajėgus imtis didelės atsakomybės reikalaujančių darbų, ir tai atliktų išbaigtai, su vaizduote. /.../ Juo geriau aš jį pažinau, juo labiau ryškėjo išskirtinės jo savybės. Jo veikla verta didžiausios pagarbos. Galima sakyti, kad pagarbos už tai nusipelno ir Lietuva, šalis, iš kurios jis yra kilęs, o drauge ir Jungtinės Valstijos, kurių pilietis ir patriotas jis yra.“²

Tai tik maža dalis atsiliepimų apie lietuvių diplomata žmonių, kurie jį gerai pažinojo asmeniškai, matė jį veikloje – einantį pareigas, vykdančią užduotis, nesikratantį atsakomybės. Ir tai tik iš dviejų postų, kuriuose jam teko tarnauti – Meksikos ir Argentinos. O buvo dar Venesuela, Bolivija, Vietnamas, Salvadoras, Hondūras, Brazilija... Bet ir iš to, kas apie V. Dambravą čia pasakyta, pakanka susidaryti nuomonę, kokia tai buvo asmenybė, kokio potencialo profesionalas.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, iki pat 1999-ųjų jis ėjo Lietuvos Respublikos ambasadoriaus Venesueloje pareigas, turėdamas įgaliojimus atstovauti Lietuvai ir kai kuriose kitose Pietų Amerikos šalyse. Postas, be abejo, buvo svarbus. Jis daug pasitarnavo kovoje dėl politinio Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo Lotynų Amerikoje tuojau po nepriklausomybės paskelbimo. Dėjo daug pastangų, siekiant energetinės Lietuvos nepriklausomybės.

Tačiau turint galvoje V. Dambravos asmenybės formatą, jo diplomatinę patirtį, nepaprastai plačius tarptautinius ryšius, o tuo pat metu – patyrusių diplomatų trūkumą pačioje Užsienio reikalų ministerijoje, nėra abejonės, kad jo potencialu Lietuva pasinaudojo minimaliai. Tokį žmogų dešimt metų laikyti Pietų Amerikoje, mano nuomone, nebuvo labai išmintinga.

1999–2004 m. V. Dambrava atstovavo Lietuvai Ispanijos Karalystėje. „Atvykęs į Madridą, ambasadoje radau du tarnautojus ir tris „mersedesus“. Bet tarp Ispanijos politinio elito mažai kas žinojo, kad yra tokia šalis Lietuva“, – sykį karčiai prasitarė ambasadorius³. Per savo kadencijos penkmetį, net būdamas jau garbaus amžiaus, ambasadorius sugebėjo veikti efektyviai ir palenkti Ispanijos politinio elito bei karinio generaliteto opinią Lietuvai palankia linkme ir užtikrinti stiprų Ispanijos palaikymą stojant Lietuvai į NATO.

Ispanijos ambasadorius Lietuvai Fidelis Lopesas Alvarezas (Fidel Lopes Alvarez) 2007 m. apdovanojo V. Dambravą aukščiausiu Ispanijos apdovanojimu – karaliaus Chuano Carloso I paskirtu valstybės ordinu Didžiuoju kryžiumi už civilinius nuopelnus.

„Šiandien – labai ypatinga diena Tau ir Ispanijos Karalystės ambasadai, kadangi priimtas teisingas sprendimas pripažinti didį Tavo darbą stiprinant dvišalius Ispanijos ir Lietuvos santykius Tavo buvimo Madride metu nuo 1999-ųjų iki 2004-ųjų metų, – Vilniuje sakė pietų šalies pasiuntinys. – Ispanija niekada nepripažino Lietuvos aneksijos, todėl mes visą laiką kalbėjome apie diplomatinį santykių atkūrimą, bet iki tol, kol neatvažiavai Tu, vieni kitų beveik nepažinojome, o mūsų santykiai buvo daugiau ar mažiau apmirę.“

Nuostabus liudijimas! Veik dešimtmetį (1990–1999) Lietuvos ir Ispanijos santykiai buvo „atkūrinėjami“, ten rezidavo Lietuvos pasiuntiniai, valstybė skyrė milijonines sumas rezidencijų išlaikymui ir personalo algoms, tačiau viskas perniek – viena kitos Ispanija ir Lietuva beveik nepažinojo!

¹ Robert C. Hill,
Ambassador, September 17, 1974 // Ten pat.

² John Davis Lodge,
Ambassador, January 30, 1974 // Ten pat.

³ Autoriaus pokalbis su ambasadoriumi V. Dambrava. 2000 m. gegužės 29 d.

„Turėjai atvažiuoti Tu, – tęsė ambasadorius F. L. Alvarezas, – kad savo entuziazmu ir energija priverstum Lietuvą atsirasti Ispanijos darbotvarkėje. Tų metų Tavo darbą Ispanijoje ypatingai prisimena Užsienio reikalų ir Krašto apsaugos ministerijos, kadangi įtikinamai ir su užsidegimu mokėjai ginti strateginius Lietuvos interesus prisijungti prie Europos Sąjungos ir NATO.“

Septyniasdešimt devynerių V. Dambrava, 1999-aisiais pakeitęs Madride keturiasdešimtmetį „ekscelenciją“, „savo entuziazmu ir energija“ privertė Ispaniją atrasti Lietuvos valstybę ir jos aktualiuosius rūpesčius sugebėjo įrašyti į šios įtakingos šalies darbotvarkę!

Baigęs Lietuvos pasiuntinio darbą Venesueloje, V. Dambrava buvo apdovanotas ir šios šalies aukščiausiu valstybės apdovanojimu – garbės žymeniu „El Libertador“, išlaisvintojo Simono Bolivarо „Gran Cordon“ pirmos klasės ordinu.

„Šiuo apdovanojimu yra vainikuojamas kelių dešimtmečių darbas kovojant už pavergto krašto laisvę, įtvirtinant Lietuvos valstybę Venesueloje ir pasaulyje, – V. Dambravos pagerbimo iškilmų Karakase metu kalbėjo Venesuelos užsienio reikalų ministras Burelis Rivasas (Miguel Burelli Rivas). – Draugiškai mes jį vadinam Vytas *aeternus* – amžinasis Vytautas. Dėl jame amžinai liepsnojančios tėvynės meilės, besiskleidžiančios dideliais ir drąsiais darbais. Jį pažįstame kaip pasižymėjusį žurnalistą, intelektualą, diplomata, bet virš visko – kaip lietuvį, be perstojo kėlusį Lietuvos vardą pasaulyje. Jis užsibrėžtą tikslą pasiekė. Todėl mes jį išskirtinai gerbiame: ne vien dėl draugiškumo ar protokolinių motyvų, bet ir dėl jo atliktų nepaprastų darbų.“

O kaip Lietuva? Ar suprato savo dispozicijoje turėjusi tokio masto asmenybę?

„Mes, kaip valstybė, nevysiškai panaudojome ir pasinaudojome jo gabumais, jo iniciatyvomis, jo sugebėjimais įtvirtinti Lietuvą tarptautiniuose politiniuose ir ekonominiuose, energetiniuose reikaluose, kuriuos jis gerai suprato ir stengėsi, kad Lietuva greičiau ir anksčiau išeitų į energetinę nepriklausomybę, kurios kelyje jau esame nemažai pasiekę“, – BNS sakė Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų partijos garbės pirmininkas Vytautas Landsbergis, kai praėjusią savaitę buvo pranešta, kad Vytautas Dambrava mirė¹.

Situaciją būdingai atspindi epizodas, kurį man pasakojo Vytautas, su tam tikra melanholiška šypsenėle prisiminęs 2000 m. gegužės pabaigos vizitą Vilniuje. Užsienio reikalų ministerijoje prie jo priėjo aukštas įstaigos pareigūnas: „Pone ambasadoriau, Jums išvykus į Madridą, dabar tvarkome Amerikos šalių archyvą. Pakėlėme Jūsų medžiagą. Viešpatie, kiek padaryta! Kiek padaryta...“

Su vien V. Dambravai būdingu žaismingumu, ambasadorius pakėlė antakius: „O jūs tik dabar pastebėjote?“²

Ispanijos ambasadorius Lietuvai Fidelis Lopesas Alvarezas įteikia V. Dambravai aukščiausią Ispanijos valstybės apdovanojimą – Didžiojo kryžiaus ordiną.

¹ Landsbergis V. Lietuva neišnaudojo visų V. A. Dambravos gabumų // BNS, 2016 m. vasario 6 d.

² Autoriaus pokalbis su ambasadoriumi V. Dambrava. 2000 m. gegužės 29 d.

FAKTAI IR IŽVALGOS

ČESLOVAS VYTAUTAS STANKEVIČIUS

KAIP BUVO APGINTAS KOVO 11-OSIOS NEPRIKLAUSOMYBĖS AKTAS

Lietuvos nepriklausomybės klausimas JAV ir SSRS santykių darbotvarkėje

1989 metų pabaigoje Lietuvos nepriklausomybę atkurti siekiantis Sąjūdis rengėsi 1990 metų vasarį numatytiems galimai laisviems rinkimams į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą. Šimtątūkstantiniai Sąjūdžio mitingai, Baltijos kelio manifestacija ir Sąjūdžio suvažiavimas Vakarų pasauliui ir Krekliui aiškiai pademonstravo, kad Lietuvos ir kitų dviejų Baltijos valstybių tautos rengiasi taikiu būdu atkovoti savo valstybių nepriklausomybę nuo pusę amžiaus jas okupavusios Sovietų Sąjungos. Todėl nuo 1989 m. Lietuvos ir kartu kitų dviejų Baltijos valstybių nepriklausomybės klausimas tapo svarbia JAV ir Sovietų Sąjungos naujojo santykių etapo darbotvarkės dalimi.

Lietuvos klausimas buvo svarstomas jau pirmajame JAV ir SSRS vadovų Džordžo Bušo ir Michailo Gorbačiovo uždaramame susitikime, kuris įvyko 1989 m. gruodžio 2–3 laive audringoje Viduržemio jūroje prie Maltos. Susitikime JAV prezidentas pabrėžė, kad JAV niekada nepripažino SSRS įvykdytos Baltijos valstybių aneksijos ir nėra išsižadėjusios jų nepriklausomybės. Tačiau, teikdamas pirmenybę M. Gorbačiovo vykdomai SSRS pertvarkos (*rus. perestroika*) sėkmei, Dž. Bušas pareiškė, kad jeigu M. Gorbačiovas nenaudos prieš Lietuvą jėgos, tai JAV vyriausybė abipusiškumo pagrindu Lietuvos reikalu laikysis santūriai, nenorėdama M. Gorbačioviui „sukurti didelių problemų“. M. Gorbačiovas pažadėjo prieš Lietuvą karinės jėgos nenaudoti ir sakė: „Mes svarstysime bet kokią asociacijos [tarp Baltijos valstybių ir SSRS] formą, kuri atitiktų abipusius interesus.“ Kartu jis pabrėžė, kad Kremlius netoleruos vienašališko Baltijos valstybių atsiskyrimo nuo Sovietų Sąjungos, o klausimas galės būti sprendžiamas tik pagal SSRS konstituciją, tad procesas nebūsiąs nei lengvas, nei greitas¹. M. Gorbačiovo JAV duotas pažadas buvo labai svarbus, nes dešimt mėnesių realiai saugojo faktiškai nepriklausomybę įgyvendinančią Lietuvą nuo Sovietų Sąjungos karinės jėgos panaudojimo.

Lietuvos Aukščiausiąjai Tarybai 1990 m. kovo 11-ąją priėmus Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo Aktą ir kitus pamatinius dokumentus, Baltųjų Rūmų paskelbtame pareiškime buvo sakoma: „Jungtinės Valstijos niekada nepripažino Estijos, Latvijos ir

¹ Beschloss M. and Talbott S. *At the Highest Levels. The Inside Story of the End of the Cold War.* Boston, 1993, p. 164.

Lietuvos prievartinio inkorporavimo į SSRS ir nuosekliai rėmė Baltijos tautų nepaneigiamą taikingo apsisprendimo teisę. /.../ Jungtinės Valstijos ragina sovietų vyriausybę gerbti Lietuvos piliečių valią, išreikštą per jų laisvai išrinktus atstovus. /.../ Mes kviečiame sovietų vyriausybę reikšti savo susirūpinimą ir interesus per neatidėliotinas konstruktyvias derybas su Lietuvos vyriausybe.“¹

1990 m. kovo 12 d. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis raštu pranešė M. Gorbačioviui apie Aukščiausiosios Tarybos priimtus Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo teisinius aktus ir pateikė Sovietų Sąjungai oficialų pasiūlymą pradėti derybas dėl visų klausimų, susijusių su Lietuvos nepriklausomybės atkūrimu.²

JAV ir SSRS santykių darbotvarkėje greta tuo metu svarstomų svarbiausių globalių tarptautinių problemų, tokių kaip sutarties dėl balistinių raketų su branduolinėmis galvutėmis sudarymas, geležinės uždangos Europoje pašalinimas ir Vokietijos suvienijimas, Irako keliamos grėsmės likvidavimas ir kt., nuo pat kovo 11-osios kiekvieno JAV ir SSRS aukštųjų pareigūnų susitikimo metu amerikiečiai kėlė sovietams klausimus dėl pavojingos Lietuvos situacijos ir ragino Kremlių mažinti įtampą.

Kremlius puola Lietuvos valstybės Nepriklausomybės atkūrimo Akta

Nors Jungtinės Amerikos Valstijos minėtu 1990 m. kovo 11-osios pareiškimu aiškiai pabrėžė, kad tą dieną Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos priimtieji nepriklausomybės atkūrimo teisiniai aktai išreiškia Lietuvos piliečių valią, atliepiančią JAV poziciją niekada nepripažinti 1940 m. Lietuvos prievartinio inkorporavimo į SSRS, ir paragino Sovietų Sąjungą tokią valią gerbti bei pradėti su Lietuva konstruktyvias derybas, tačiau SSRS aukščiausioji valdžia į tokį JAV paraginimą nekreipė dėmesio ir pradėjo aršų Lietuvos puolimą.

1990 m. kovo 12 d. prasidėjo SSRS liaudies deputatų suvažiavimas, kuris turėjo priimti įstatymą, neleidžiantį SSRS respublikoms lengvai pasitraukti iš Sovietų Sąjungos. 1990 m. kovo 15 d. suvažiavimas išrinko M. Gorbačiovą SSRS prezidentu ir priėmė nutarimą dėl Lietuvos. Šiuo M. Gorbačiovo pasirašytu nutarimu Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos nutarimai paskelbti kaip vienašališki, prieštaraujantys SSRS konstitucijai ir negaliojantys. Suvažiavimas pavedė SSRS prezidentui užtikrinti „Lietuvos TSR teritorijoje TSRS teises ir interesus“. Tuo jie ignoravo M. Gorbačiovo pasirašytą 1989 m. gruodžio 24 d. suvažiavimo nutarimą, kuriuo patys buvo pasmerkę ir pripažinę teisiškai nepagrįstais bei negaliojančiais nuo jų pasirašymo Sovietų Sąjungos ir Vokietijos 1939–1941 m. slaptuosius susitarimus (vadinamąjį Molotovo–Ribentropo paktą), kuriuos realizuodama SSRS prievarta inkorporavo Lietuvos ir kitas Baltijos valstybes į Sovietų Sąjungą.

Neužilgo po kovo 11-osios SSRS permetė į Lietuvą kelis papildomus tūkstančius desantininkų, kurie Vilniuje užgrobė civilinius pastatus, o šarvuotųjų kolonos naktimis demonstruodavo karinę jėgą. Reaguodamas į tai, JAV prezidentas Dž. Bušas kovo 29 d. asmeniškame laiške M. Gorbačioviui priminė, kad jis laikosi Maltos susitarimo ir vengia labiau apsunkinti Gorbačiovo dilemą ir paragino jį laikytis duoto pažado bei sušvelninti „sprogimu gresiančią“ Lietuvos situaciją.³

Kovo 31 d. SSRS prezidentas M. Gorbačiovas savo kreipimusi į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą pareikalavo „nedelsiant Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesijoje panaikinti [kovo 11-ąją] priimtus neteisėtus aktus“ ir pabrėžė, kad tik „toks žingsnis atvers galimybę svarstyti visą kompleksą atsiradusių problemų vieninteliu pagrindu – TSRS konstitucijos rėmuose“.⁴

1990 m. balandžio 3 d. SSRS užsienio reikalų ministrui Eduardui Ševardnadzei Vašingtone susitikus su JAV valstybės sekretoriumi Džeimsu Beikeriu (James Baker), pastarasis paklausė: jeigu Vilnius pristabdytų – ne atšauktų, bet suspenduotų – savo Nepriklausomybės Akta, ar Sovietai būtų pasirengę pradėti „prasmingą rimtą dialogą“ ir „atšaukti

¹ Lietuvos Respublikos užsienio politika 1990–1991. Vilnius, 2007, p. 52.

² Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. 1. Vilnius, 1991, p. 328.

³ Beschloss M. and Talbott S. At the Highest Levels. The Inside Story of the End of the Cold War, p. 201.

⁴ Путь к переговорам с Союзом ССР. Vilnius, 1991, p. 94.

sankcijas“? E. Ševardnadzė tepasakė: „Lietuviai pakeis savo požiūrį. Tarp Lietuvos vadovų yra skilimas. Reikalai susitvarkys savaime.“ Jis garantavo, kad Maskva karinės jėgos ne-naudos, į ką Dž. Beikeris atsakė, kad to nepakanka ir „mums reikia matyti realų dialogą“. Vėliau, po šio susitikimo, E. Ševardnadzės patarėjas Sergejus Tarasenko Dž. Beikerio patarėjui Denisui Rosui (Dennis Ross) pranešė, kad jie sutiks su Akto suspendavimo idėja. Dž. Beikeris perdavė tą žinią V. Landsbergiui. Anot amerikiečių, V. Landsbergis laikėsi tvirtos nuomonės, kad Nepriklausomybės Akto suspendavimas neįmanomas, nes jis reikštų, jog Lietuva turės veikti pagal SSRS įstatymus, tačiau jeigu Sovietai būtų pasirengę sutikti su laikinu Akto pristabdymu, tai galėtų būti būdas spręsti problemą¹.

Kadangi V. Landsbergis minėjo, jog Lietuva, išsaugodama Akto neliečiamybę, galėtų pristabdyti kai kurių naujų įstatymų priėmimą, matyt, žinia apie tokią galimybę iš Vašingtono pasiekė Kremlių. Balandžio 10 d. prezidento M. Gorbačiovo spaudos atstovas Arkadijus Maslenikovas paskelbė, jog SSRS vyriausybė nereikalauja, kad Vilnius atšauktų Nepriklausomybės Aktą, tačiau lietuviai privalo bent nustoti leisti įstatymus, kurie prieš-tarauja SSRS konstitucijai². Tačiau M. Gorbačiovas per savo atstovą paskelbtos sąlygos, kuri jau tada galėjo atverti kelią į derybas, pats atsisakė ir griebsi prieš Lietuvą diktato bei prievartos veiksmų.

1990 m. balandžio 14 d. M. Gorbačiovas ir Ministras pirmininkas Nikolajus Ryžkovas Lietuvos Respublikos Aukščiausiąjai Tarybai ir Vyriausybei adresuotu ultimatumu vėl pa-reikalavo per dvi dienas atšaukti visus priimtus Lietuvos nepriklausomybę įtvirtinančius aktus ir atkurti iki 1990 m. kovo 10 d. buvusią Lietuvos padėtį. Sovietų Sąjungos vadovai tuo metu net nepasistengė suprasti savo reikalavimo nerealumo ir teisinio absurdiškumo. Reikalavimo neįvykdžius, jie pagrasino nutraukti Lietuvai dujų, naftos ir svarbios produk-cijos tiekimą iš SSRS respublikų.

Nuo balandžio 18 d. Sovietų Sąjunga pradėjo vykdyti Lietuvos ekonominę blokadą, kuria tikėjosi palaužti Lietuvos valią. Naftotiekiu „Draugystė“ buvo nutrauktas naftos tiekimas į Lietuvą, sustabdytas metalo, medienos ir kitų žaliavų bei komponentų pramonės gamybai tiekimas Lietuvos įmonėms.

Kovo 11-osios Akto įgyvendinimo veiksmų laikino suspendavimo iniciatyvos

1990 m. balandžio 18-ąją, t. y. pačią pirmąją SSRS blokados dieną, Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą, kuriuo patvirtino savo ištikimybę Kovo 11-osios aktams ir nutarė: „1. Preliminarių parlamentinių konsultacijų tarp Lietuvos Respublikos ir TSRS, jeigu jos prasidėtų, laikotarpiu iki 1990 m. gegužės 1 d. nepriimti naujų politinių įstatyminių aktų. 2. Kviesti Tarybų Sąjungą, kad ji atsisakytų bet kurios, taip pat ekonomi-nės, prievartos prieš Lietuvos Respubliką ir jos piliečius. 3. Siūlyti Tarybų Sąjungai pradėti konsultacijas dėl derybų su Lietuvos Respublikos įgaliotąja delegacija.“³ Nepaisant to, kad šis Aukščiausiosios Tarybos nutarimas atitiko M. Gorbačiovo balandžio 10 d. per spaudos atstovą paskelbtą kompromisinę sąlygą, Sovietų Sąjungos prezidentas pats jos atsisakė ir toliau taikė Lietuvai blokados režimą.

Kai Kremliaus vykdoma blokada rimtai paralyžiavo Lietuvos ekonomiką ir energetiką, JAV prezidentas asmeniniu laišku perspėjo M. Gorbačiovą, kad blokados sukelta Lietuvos krizė gresia sužlugdyti baigiamą rengti JAV ir SSRS prekybos susitarimą, kuris turėjo di-dele ekonominę ir politinę svarbą M. Gorbačioviui. Be to, Sovietų Sąjungai žūtbūt reikėjo gauti ir 20 mlrd. dolerių kreditų.

Lietuvos Vyriausybė rūpinosi, kad būtų atsiųstas tanklaivis su naftos produktais iš Va-karų. Balandžio 21 d. Reikjavike Europos Bendrijos užsienio reikalų ministrai pareikalavo, kad Sovietų Sąjunga atšauktų blokadą, tačiau nesutiko pažadėti Lietuvai alternatyvaus naf-tos tiekimu. Balandžio 23 d. dėl Lietuvos padėties sušaukta JAV Nacionalinio saugumo

¹ Beschloss M. and Talbott S. *At the Highest Levels. The Inside Story of the End of the Cold War*, p. 202.

² Ten pat, p. 204.

³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidi-umo dokumentų rinkinys. 1, p. 120.

tarybos posėdyje Dž. Beikeris prezidentui Dž. Bušui pranešė, kad per konsultacijas su 23 JAV sąjungininkais nė vienas jų nepritarė baudžiamosioms sankcijoms Sovietų Sąjungai, įeigu M. Gorbačiovas nesigriebs didelio masto prievartos.

Tačiau JAV neliko pasyvios. Gegužės 1 d. JAV Senatas didele balsų persvara pasisakė už prekybos privilegijų sustabdymą Maskvai, kol ji neatšauks blokados ir nepradės derybų su Vilniumi. JAV prezidentas Dž. Bušas gegužės 3 d. paskyrė Lietuvos Respublikos Ministrui Pirmininkei Kazimirai Danutei Prunskienei susitikimą Baltuosiuose Rūmuose¹.

M. Gorbačioviui siūlant, kad Lietuva sustabdytų Nepriklausomybės Akta dvejiems metams, Dž. Bušas ėmėsi tarpininkauti, kad Vokietijos ir Prancūzijos vadovai Helmutas Kolis (Helmuth Kohl) ir Fransua Miteranas (Fransua Mitterrand) parašytų V. Landsbergiui laišką su pasiūlymu „tam tikram laikui“ sustabdyti Lietuvos Nepriklausomybės Akto poveikį, t. y. pristabdyti jo įgyvendinimo priemonių pasekmes, kad galėtų prasidėti derybos.

Vokietijos Federacinės Respublikos kancleris H. Kolis ir Prancūzijos Respublikos prezidentas F. Miteranas 1990 m. balandžio 26 d. pasirašė bendrą laišką Lietuvos vadovui V. Landsbergiui. Laiške rašoma: „/.../ Lietuviai tauta aiškiai išreiškė savo valią dėl Nepriklausomybės. Dėl to negalima daryti jokių priekaištų. Tačiau istorija yra sukūrusi sudėtingą situaciją, kuri susideda iš gausybės politinių ir ekonominių sąsajų. Jų išnarpliojimui reikalingas laikas ir kantrybė, ir bus privalu žengti klasikinio dialogo keliu. Savo ruožtu linkime, kad kiek įmanoma greičiau tarp Jūsų ir sovietų valdžios prasidėtų pokalbiai, kad dabartinė krizė baigtųsi abiem pusėms priimtiniu sprendimu. Siekiant palengvinti šių pokalbių pradžią, neabejotinai būtų naudinga tam tikram laikui sustabdyti (*auszusetzen*) parlamento priimto nutarimo poveikį, kurio vertė dėl to niekaip nesumažėtų, kadangi jis remiasi visuotinai pripažintu tautų apsisprendimo principu.“²

Nuo balandžio 27 d. deputatai lankėsi savo apygardose ir Aukščiausiosios Tarybos posėdžiai nevyko, posėdžiavo tik Prezidiumas. 1990 m. gegužės 2 d. įvykusiame Aukščiausiosios Tarybos posėdyje V. Landsbergis pristatė deputatams F. Miterano ir H. Kolio laiško tekstą ir tokį Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos papildomą paaiškinimą: „Respublikos Prezidento ir Kanclerio H. Kolio laiškas Prezidentui V. Landsbergiui neimplikuoja jokio reikalavimo atsisakyti Lietuvos nepriklausomybės. Priešingai – tas laiškas primena apie lietuvių tautos tvirtą pasirinkimą, pabrėžia visuotinai pripažintą tautų apsisprendimo principą, kuriuo pagrįsta Nepriklausomybės deklaracija. Siūlomas tik priemonių, kurių buvo imtasi, pasekmių sustabdymas, kad galėtų prasidėti derybos. Vilniaus valdžia, su kuria diplomatinės tarnybos turi nuolatinį ryšį, šiuo požiūriu nesuklydo.“³

Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas tame posėdyje deputatams pristatė ir oficialių atsakymų F. Miteranui ir H. Koliui projektą, kurių („prancūziškasis“) tekstas buvo toks: „Pone Prezidente, Valstybės ministro Pono Roland'o Dumas pareiškimuose ir Jūsų bendrame su VFR Kancleriu Helmutu Kohliu laiške išreikštas pageidavimas, kad tarp Vilniaus ir Maskvos prasidėtų pokalbiai, kuriuose būtų pasiektas visoms pusėms priimtinas sprendimas. Toks pat yra nuoširdus Lietuvos troškimas; siekdama dialogo, ji patvirtina, kad galima derėtis visais klausimais, išskyrus Lietuvos valstybės 1990 m. kovo 11 dieną atstatytą Lietuvos valstybės nepriklausomybę. Pasitikėdami Prancūzija ir Vokietijos Federacine Respublika, taip pat ir kitomis Vakarų demokratijomis, kad jos parems Lietuvos demokratiją, prašome Jūsų perduoti Tarybų Sąjungos vadovybei mūsų sutikimą apsvastyti idėją laikinai sustabdyti tas suverenias Lietuvos Respublikos parlamento priimtų nutarimų pasekmes, kurios labiausiai nepriimtinos Tarybų Sąjungos vadovybei.“⁴ Aukščiausioji Taryba Pirmininko atsakymo laiškas pritarė be didesnių debatų.

Tuo metu Ministrė Pirmininkė K. D. Prunskienė jau buvo išvykusi į Ameriką. 1990 m. gegužės 2 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje deputatas Česlovas Juršėnas atkreipė dėmesį į radijo stočių pranešimus, kad ten ji pareiškė „pritarianti idėjai įšaldyti būtent

¹ Beschloss M. and Talbott S. *At the Highest Levels. The Inside Story of the End of the Cold War*, p. 206.

² Lietuvos Respublikos Seimo archyvas (toliau LRSA). Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Č. V. Stankevičiaus asmens fondas (toliau AF), b. 23, l. 13; versta iš vokiečių kalbos.

³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmoji sesija. Stenogramos. 7. Vilnius, 1991, p. 11.

⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. 1, p. 364–365.

kovo 11 dienos sprendimus“. Č. Juršėnas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko klausė, ar tai Amerikoje kilusi jos iniciatyva, ar iš anksto Vilniuje suderinta pozicija? V. Landsbergis atsakė nemanas, kad „ji būtų kalbėjusi apie Nepriklausomybės Akto sustabdymą“¹.

Tuo tarpu apie K. D. Prunskienės gegužės 3 d. susitikimą su JAV prezidentu Dž. Bušu ambasadorius Stroubas Telbotas (Strobe Talbott) ir Maiklas Bešlosas (Michael Beschloss) trumpai aprašo taip: „Skirtingai negu Jelcinas, Prunskienė bent jau buvo priimta Ovaliniame Kabinete. Ji išmintingai atsiprašė prezidento dėl V. Landsbergio komentaro apie „kitą Miuncheną“. Ji taip pat siūlė atidėti visišką nepriklausomybės įgyvendinimą iki 1992 metų, jeigu derybos su Maskva vyktų konstruktyviai. Bušas pagyrė jos kantrybę ir įžvalgumą.“²

Minint atsiprašymą, matyt, turėtas omenyje V. Landsbergio palyginimas komentare dėl blokados, jog sovietams kaip „smaugliui boa“ smaugiant Lietuvą, šalis yra „kito Miuncheno“ auka. Mat, Dž. Bušas Nevilio Čemberleno (Neville Chamberlain) nuolaidžiavimą Hitleriui Miunchene laikė didžiausia šimtmečio kvailyste, dėl kurios jis, būdamas Antrojo pasaulinio karo kovinis pilotas, rizikavo savo gyvybe³. O dėl K. D. Prunskienės siūlymo atidėti visišką nepriklausomybės įgyvendinimą iki 1992 metų (t. y. dvejiems metams), tai jis atitiko M. Gorbačiovo siūlymą, bet tai nebuvo Aukščiausiosios Tarybos pozicija.

Grįžusi po susitikimų su JAV, Jungtinės Karalystės, Prancūzijos ir Vokietijos vadovais, Ministrė Pirmininkė atvyko į gegužės 15 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdį, kuriame savo susitikimų su Vakarų lyderiais esmę režiūmavo taip: „Mes labai daug kalbėjome apie tai, kaip mes žiūrime į tą F. Mitterrand'o ir H. Kohl'io formulę, kurią interpretuojame labai sukonkreitinę, labai atsargiai prieidami prie pačios nepriklausomybės, jos atkūrimo fakto neliestinumą. Tuo pačiu labai realiai suprasdami (ypač tai tapo aišku kalbant su kancleriu H. Kohliu ir jo ministru H. D. Genscheriu), kad iš tikrųjų mums pilnos nepriklausomybės, įteisintos Pagrindiniu Įstatymu, šiandien dar neišeina arba nelemta turėti. Tai dalykai, kurie realizuojami per tam tikrą, mūsų požiūriu kaip galima trumpesnę laiką.“⁴

Kadangi K. D. Prunskienė ragino deputatus tuoj pat „daryti lemtingus ėjimus“ ir priimti atitinkamą nutarimą, deputatas Algirdas Kumža paklausė, koku būdu sprendimas galėtų būti padarytas. Į klausimą atsakė Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis: „Mes vakar posėdžiavome, jeigu neklystu, bent tris kartus. /.../ ir Prezidiumas su Ministre Pirmininke ir jos pavaduotoju, ir siauresnių konsultacijų būdu. Šiuo metu yra du dokumento eskizai, kurį mes galėtume priimti tikriausiai Aukščiausiosios Tarybos lygiu.“⁵

Gegužės 16 d. uždaramame Aukščiausiosios Tarybos posėdyje pareiškimo projektą ir jo motyvus pristatė Pirmininkas V. Landsbergis. Jis sakė: „Pareiškimo tekstas, kurį jūs turite /.../ šiandien bendrame Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Ministrų Tarybos posėdyje jis buvo galutinai parengtas ir balsuotas kaip tinkamas pateikti jums susipažinti, aprobuoti, jeigu rasit reikalą, ką nors taisyti arba keisti. /.../ Čia mes rėmėmės pačia naujausia informacija, kurią mums parvežė gerbiamoji Ministrė Pirmininkė.“⁶

Aukščiausiosios Tarybos svarstymui pateiktas tokio turinio pareiškimo projektas:

„Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba ir Vyriausybė, ir toliau tvirtai laikydamasi demokratijos ir Lietuvos Respublikos valstybinės nepriklausomybės principų, atsižvelgdamos į realiai susiklosčiusią situaciją, siekdamos išvengti įtampos eskalavimo ir neigiamų socialinių bei politinių pasekmių, pasirengusios laikinai sustabdyti vienašališką realizavimą tų Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimų, kurie kyla iš Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo aktų ir kurių įgyvendinimas gali būti derybų objektas.

Lietuva yra pasirengusi svarstyti klausimą paskelbti pereinanąjį laikotarpį, per kurį būtų visiškai įgyvendinta valstybinė nepriklausomybė. Per šį laikotarpį yra būtinos Lietuvos valstybės nepriklausomybės ir vientisumo, jos teisėtos valstybinės valdžios funkcionavimo garantijos.

¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmoji sesija. Stenogramos. 7, p. 13.

² Beschloss M. and Talbott S. *At the Highest Levels. The Inside Story of the End of the Cold War*, p. 207.

³ Ten pat, p. 206.

⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmoji sesija. Stenogramos. 7, p. 444.

⁵ Ten pat, p. 452.

⁶ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmoji sesija. Stenogramos. 8, p. 5.

Pirmiausia siūloma:

1. Kad būtų stiprinamas tarptautinis saugumas, išsaugotas politinis stabilumas, jėgų balansas, kurie formuojasi Europoje ir konkrečiai Baltijos regione, apsvarstyti galimybę dalyvauti suderintų gynybinių interesų realizavimo sistemoje, apimančioje ir klausimus dėl Lietuvos Respublikos vakarinės sienos gynybos ir apsaugos bei ryšių su Kaliningrado sritimi užtikrinimo, taip pat kitus klausimus, jeigu būtų savitarpio interesai ir susitarimas.“

Kituose pareiškimo punktuose kaip svarstylini nurodyti tokie šalių priešpriešą tuomet kėlę klausimai: SSRS gynybinių interesų užtikrinimo būdai Lietuvos jaunuoliams laisvai apsisprendžiant dėl karo tarnybos; ekonominių ir turtinių santykių bei ūkinių ir transporto ryšių su SSR Sąjungos ir užsienio partneriais suderinimas susitarimo pagrindu; Lietuvos Respublikos teritorijoje gyvenančių SSRS piliečių teisių garantijos¹.

Pristatydamas projektą Aukščiausiąjai Tarybai, V. Landsbergis pažymėjo, kad „preambulėje svarbiausia yra trečioji pastraipa, kurioje formuluojamas Lietuvos pasiūlymas laikinai pristabdyti realizavimą tų Aukščiausiosios Tarybos sprendimų, kurie kyla iš nepriklausomybės atstatymo aktų. /.../ kalbama apie tolesnių sprendimų realizavimą, kuris gali būti derybų susitarimo objektas: kaip realizuoti, kiek, kada, kokiais etapais ir pan.“

Pirmininkas taip pat akcentavo, kad „pirmą kartą tokia oficialiame dokumente mes vartojame „pereinamojo laikotarpio“ sąvoką. Kad bus reikalingas palaipsnių atsikovojoimų ir susitarimų laikotarpis, mums niekad nekilo abejonių. Bet dabar mes tai įvardijam. Taip pat pirmą kartą oficialiame dokumente kalbame apie garantijas einant į derybas ir skelbiant pereinamąjį laikotarpį, kuriame ne iš karto atgausime visas nepriklausomos valstybės valdžios vykdymo funkcijas, kad tas pereinamasis laikotarpis, kaip tam tikras procesas, nebus sustabdytas. Nebus sustabdyta ir nebus kvestionuojama ir nepriklausomybė, ir Lietuvos valstybės vientisumas.“

Pirmąjį siūlymų punktą V. Landsbergis argumentavo taip: „Siūlymuose jūs taip pat matote, kad akcentuojami Tarybų Sąjungos strateginiai interesai, nes gali būti, kad čia ir yra pati didžioji kliūtis mūsų nepriklausomybei, kliūtis būtent kitos pusės mąstysenoje. Norėdami realaus dialogo, mes turime parodyti, kad suprantam kitos pusės interesus ir numatom tų interesų garantijas. Mes norime ne tik patys save matyti, bet kad ir kiti mus matytų kaip valstybę, kuri gali sudaryti šio pobūdžio laikinas sutartis.“²

Dalyvaudama debatuose dėl dokumento projekto Ministrė Pirmininkė teigė, kad šis pareiškimas yra minimumas, kuris gali būti veiksmingas. Ji leido suprasti, kad yra pakankama tikimybė į jį sulaukti palankaus atsako, „nes tam tikra dirva ir tarptautine prasme yra parengta“.

103 deputatams balsavus už ir 4 susilaikius, pareiškimas buvo priimtas ir pritarta, kad M. Gorbačioviui jį įteiktų Ministrė Pirmininkė K. D. Prunskienė.

1990 m. gegužės 17 d. Maskvoje Ministrei Pirmininkei pristatant pareiškimą SSRS prezidentui M. Gorbačioviui, dalyvavo ir ministras pirmininkas N. Ryžkovas. Gegužės 19 d. surengtame Aukščiausiosios Tarybos deputatų pasitarime (neformaliame posėdyje) K. D. Prunskienė pranešė, kad SSRS vadovus „domino ne tiek konkretūs [pareiškimo] punktai /.../, pavyzdžiui, apie mūsų poziciją dėl Lietuvos dalyvavimo tenkinant Sovietų Sąjungos gynybinius interesus ar pan. Juos labiausiai domino preambulės dalis, kurioje suformuluotas mūsų žingsnis į pristabdymą ir kieno pristabdymą /.../. Taigi preambulės dalis apie mūsų vienašališkų veiksmų arba vienašališkų sprendimų įgyvendinimą /.../ jiems atrodė dar nepakankama /.../.“ Pasak K. D. Prunskienės, jie nebuvo kategoriški dėl Nepriklausomybės Akto atšaukimo, bet jiems reikia, kad Lietuva jį laikinai pristabdytų „dėl viso komplekso klausimų, susijusių su valstybinės nepriklausomybės atstatymu,

Vytautas Landsbergis ir Džeimsas Beikeris. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA.

¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. 1, p. 377–378.

² Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmoji sesija. Stenogramos. 8, p. 6.

apsvarstymo.“ Ministrės Pirmininkės išvedžiojimais apie tai, kad vėl reikia ieškoti abiem pusėms tinkamos formuluotės, buvo ilgi ir labai vingrūs¹.

Gegužės 18 d. Maskvoje susitikęs su JAV valstybės sekretoriumi Dž. Beikeriu, M. Gorbačiovas žadėjo pradėti tiesiogines Maskvos ir Vilniaus derybas, tačiau tik su sąlyga, kad Lietuvos parlamentas suspenduos Nepriklausomybės Aktą. Beikeriui jis pasakė: „Aš turėjau gerą diskusiją su ponija Prunskiene. Ji grįš į savo parlamentą ir įtikinės už nepriklausomybės deklaracijos suspendavimą. Aš tikiuosi, kad ji sugebės tai pasiekti. Aš tebemanau, kad nepriklausomybė yra klaida jiems patiems, bet mes neketiname užkirsti tam kelio. Mes dirbsime kartu su lietuviais sprendami dėl bet kokio statuso, kurio jie norės.“²

Tą pačią 1990 m. gegužės 18 d. Dž. Beikeris JAV ambasadoje susitiko su Ministre Pirmininke K. D. Prunskiene ir Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojais B. J. Kuzmicku bei Č. V. Stankevičiumi. Valstybės sekretorius išreiškė JAV norą, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, įgyvendindama savo pasirengimą deryboms, greičiau priimtų reikalingą Aukščiausiosios Tarybos nutarimą. Lietuvos atstovai Dž. Beikeriui aiškino, kad negali sustabdyti pačių svarbiausių dokumentų galiojimo, nes tada Lietuvos statusas taptų dviprasmiškas ir prie derybų stalo Lietuvai tektų sėstis kaip Lietuvos SSR. Dž. Beikeris pasakė, kad pati Lietuva turi nuspręsti, kokias formuluotes priimti. Kartu jis pripažino, kad garantijų dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės statuso derybose nėra. O dėl pamatinių aktų sustabdymo, anot jo, tai greičiau semantikos dalykas, nes sustabdymas nereiškia anuliavimo, o „išaldytus“ aktus galima vėl „atšildyti“³.

Kadangi gegužės 16 d. Aukščiausiosios Tarybos pareiškimas M. Gorbačiovui atrodė nepakankamas, be to, jis reikalavo, kad Lietuva ne pareiškimu, o teisės aktu įsipareigotų pristabdyti Kovo 11-osios aktų veikimą, Aukščiausiajai Tarybai reikėjo priimti naują nutarimą. Po įtemptų diskusijų 1990 m. gegužės 23 d. buvo priimtas nutarimas, kuriame sakoma, kad „siekdama derybomis su TSR Sąjunga išspręsti kompleksą klausimų, susijusių su atstatytos nepriklausomos Lietuvos valstybės įtvirtinimu,“ Aukščiausioji Taryba nutaria „pristabdyti oficialių tarpvalstybinių derybų laikotarpiui tuos iš Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. aktų kylančius jų realizavimo veiksmus ir sprendimus, kurie susiję su interesais, abiejų pusių apibrėžtiniais kaip derybų objektas“, ir kad „šis nutarimas įsigalioja prasidėjus tarpvalstybinėms Lietuvos Respublikos ir TSRS deryboms ir veikia šalių nustatamam derybų laikotarpiui jų patvirtinto reglamento būdu.“⁴

Šio nutarimo formuluotė Lietuvai nebuvo pakankamai saugi, nes SSRS pusė galėjo ją interpretuoti taip, kad Lietuva privalo savo suverenius veiksmus pristabdyti nuo pirmojo derybinio posėdžio, ir taip ištęsti derybų laikotarpį. Todėl vėliau, kai Aukščiausioji Taryba birželio 29 d. priėmė Lietuvos poziciją konkretizuojantį naują pareiškimą, V. Landsbergio teikimu kartu priėmė ir nutarimą, kuriuo gegužės 23 d. nutarimą paskelbė netekusiu galios⁵.

Tačiau Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. gegužės 23 d. priimtą nutarimą M. Gorbačiovui įteikusiam Lietuvos atstovui Maskvoje Egidijui Bičkauskui SSRS prezidentas vėl pareiškė, kad ir šis nutarimas jo netenkina. M. Gorbačiovas teigė, kad jis „iš esmės neprieštarauja Lietuvos išstojimui iš SSRS“, tačiau dėl to reikia derybų, o sąlyga jas pradėti – Kovo 11-osios Akto sustabdymas⁶.

Moratoriumo Kovo 11-osios Aktui pasiūlymas

Ministrė Pirmininkė K. D. Prunskienė ėmėsi netikėtos iniciatyvos dėl naujo Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projekto, kurio formuluotė iš esmės skyrėsi ir nuo Aukščiausiosios Tarybos gegužės 16-ąją priimto bendro su Vyriausybe pareiškimo, ir nuo gegužės 23 d. nutarimo formuluočių. Gavusi Vyriausybės pritarimą, Ministrė Pirmininkė pasiūlė Kovo 11-osios Aktui taikyti moratoriumą. Iki jos moratoriumo termino nevartojo nei Vakarų valstybių vadovai, nei M. Gorbačiovas.

¹ Ten pat, p. 117–121.

² Beschloss M. and Talbott S. *At the Highest Levels. The Inside Story of the End of the Cold War*, p. 211.

³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmoji sesija. *Stenogramos*. 8, p. 127–131.

⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. 1, p. 148.

⁵ Ten pat, p. 192, 392.

⁶ Stankevičius Č. V. *Sudėtingas Lietuvos derybų su Maskva kelias 1990–1992 metais. Vilnius, 2013, p. 25.*

Apie Vyriausybės vardu teikiamą moratoriumo pasiūlymą Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas ir deputatai pirmiausia išgirdo per radiją, Vyriausybės informacijos tarnybai masinės informacijos priemonėmis birželio 16 d. paskelbus pranešimą „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės pozicijos įtvirtinant Lietuvos valstybingumą“. Jame teigiama, kad „toks Lietuvos žingsnis bus aktyvus ir pozityvus veiksmas, įvertinantis Rytų ir Vakarų politinių jėgų konkrečiai išreikštą poziciją išspręsti Lietuvos problemą visiems priimtinu būdu“¹.

Kodėl moratoriumo pasiūlymas buvo paskelbtas spaudoje anksčiau, negu jis pasiekė Aukščiausiosios Tarybą, K. D. Prunskienė vėliau aiškino taip: „Tai buvo Vyriausybės iniciatyva, mes ją paskelbėme spaudoje, tuo pačiu metu atidavę ir AT Prezidiumui. /.../ Ar buvo tai koks nesusipratimas, ar iššūkis? Iš tikrųjų tai mūsų apdairumas, nes supratome, kad jeigu dar kartą mes eisim tuo pačiu keliu – pateikdami deputatams svarstyti, ir jei diskusija prasidės ne nuo konkretaus pasiūlymo, o dėl pačios idėjos, tai mes sugadinsime ir moratoriumo variantą. Paskelbę įtvirtinom savo iniciatyvą, tolesnę eigą turėjo perimti visa Lietuva, nes suinteresuotų greičiau išeiti iš blokados buvo labai daug.“²

Aukščiausiąjai Tarybai pasiūstame Ministrės Pirmininkės K. D. Prunskienės pasirašytame Vyriausybės rašte Nr. 12-8251 buvo rašoma: „Lietuvos Vyriausybė, būdama įsitikinusi, jog šiuo metu būtina imtis konkrečių sprendimų deryboms su TSRS pradėti, prašo Aukščiausiąją Tarybą apsvarstyti tokį galimo priimti nutarimo tekstą: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba derybų su Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga laikotarpiui skelbia laikiną moratoriumą 1990 m. kovo 11 Aktui „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo.“³

Nors Vyriausybės informacijos tarnybos pranešime buvo aiškinama, jog „Vyriausybė mano, kad moratoriumą reikia skelbti dabar, tačiau įsigalioji jis turi tik po to, kai bus atšaukta TSRS ekonominė blokada Lietuvai ir bus susitarta dėl derybų. /.../ Derybų nutrūkimas reiškia automatišką moratoriumą pabaigą“, tačiau iš tikrųjų tokių sąlygų Vyriausybės projekte nebuvo.

Ministrės Pirmininkės pasiūlytame nutarimo projekte formuluotė „skelbia laikiną moratoriumą 1990 m. kovo 11 Aktui“ reiškė moratoriumo taikymą nuo pat nutarimo projekto priėmimo. Neapibrėžtas derybų statusas galėjo sudaryti Kremliui galimybę traktuoti moratoriumą kaip paties Akto veikimo tiesioginį sustabdymą, lengviau primesti savo poziciją, kad Lietuvos valstybės statusas yra derybų objektas, o jo išsprendimas bus derybų rezultatas. Neapibrėžtumas dėl laikino moratoriumo taikymo derybų laikotarpiui sampratos ir derybų klausimų galėjo sudaryti Kremliui plačias galimybes jį traktuoti taip, kad turi būti deramasi dėl visų galimų klausimų paketų, tuo išvengiant nereizultatyvias derybas moratoriumui galiojant, paralyžiuoti Lietuvos nepriklausomybės įgyvendinimą bei normalų šalies gyvenimą. Viso to žalingas pasekmės Lietuvai būtų buvę sunku net prognozuoti.

Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis, būdamas valstybės vadovas, su grupe deputatų ir teisininkų, dalyvaujant ir teisingumo ministrui, ėmėsi svarstyti šios grupės dalyvių siūlomus alternatyvius ir galimai saugesnius Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projekto redakcinius variantus. Svarstymuose teko dalyvauti ir šio straipsnio autoriui. Nors tarp deputatų ir visuomenėje moratoriumo Kovo 11-osios Aktui terminas iš pat pradžių įgijo negatyvų atspalvį, jis jau buvo paleistas į tarptautinę politinę apyvertą, tad teko su juo susitaikyti ir vartoti svarstomuose alternatyvaus projekto variantuose.

Autoriaus archyve yra išlikę keturių alternatyvių projektų pradiniai redakciniai variantai (be nurodytų datų), nors buvo pasiūlyti ir svarstomi bent septyni. Jų preambulėse buvo siūloma minėti Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimą dėl vadinamojo Liaudies seimo deklaracijos pripažinimo netesėta ir negaliojančia, taip pat ir šiame straipsnyje pirmiau minėtą antrojo TSRS liaudies deputatų suvažiavimo 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimą, o Sovietų Sąjungos Aukščiausioji Taryba buvo kviečiama panai-

¹ *LRSA, AF, b. 23, l.*

4–5.

² *Prunskienė K. Gintarinės ledi išpažintis. Vilnius, 1991, Nr. 27, 28, p. 64.*

³ *LRSA, AF, b. 23, l. 10.*

16–17 p.

Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko kabinete svarstomas atsakymas

M. Gorbačioviui ir N. Ryžkovui dėl moratoriumo Kovo 11-osios Aktui.

1990 m. gegužės 23 d. Nuotrauka iš Vytauto Sinkevičiaus asmeninio archyvo.

kinti ar pripažinti niekada neturėjusį teisinės galios 1940 m. rugpjūčio 3 d. įstatymą dėl Lietuvos TSR įsijungimo į TSRS.

Kai kuriuose projektuose taip pat buvo siūloma abipusio susitarimo pagrindu pasitelkti trečiąją šalį – būsimųjų derybų garantą. Projektų nutariamosiose dalyse buvo numatoma nuo oficialių derybų pradžios skelbti 30 arba 100 dienų laikinąjį moratoriumą Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11-osios Aktui, t. y. jį įgyvendinantiems tolesniems veiksmams, nepanaikinant Akto teisinės galios¹.

V. Landsbergis nusprendė su keletu į rusų kalbą išverstų nutarimo projektų vykti pas SSRS prezidentą M. Gorbačiovą ir jį su tais projektais supažindinti iš anksto. V. Landsbergio ir M. Gorbačiovo susitikimas Kremliuje įvyko 1990 m. birželio 26 d. Kartu su V. Landsbergiu jame dalyvavo šio straipsnio autorius ir Lietuvos įgaliotasis atstovas Maskvoje E. Bičkauskas, o kartu su M. Gorbačiovu – SSRS Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas Anatolijus Lukjanovas. V. Landsbergis M. Gorbačiovui sakė, kad Kovo 11-osios Aktui moratoriumo priimti neįmanoma. Galima kalbėti tik dėl iš jo išplaukiančių veiksmų, kurie svarbūs SSRS, pristabdymo. Iškyla svarbus klausimas – ar nuo derybų pradžios ir kuriam laikui veiksmų moratoriumas įsigaliotų? Todėl iš pradžių reikia derybų ar konsultacijų dėl derybų. Iki derybų pradžios turėtų būti susitarta dėl derybų objekto, derybų šalių ir sąlygų. Reikia apibrėžti ir atvejį, kai derybos nutrūktų, jeigu Aukščiausiajai Tarybai iš šalies būtų kliudoma vykdyti savo funkcijas.

Susipažinęs su V. Landsbergio pristatytais Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projekto variantais, kuriuose buvo numatyta moratoriumą skelbti iš Kovo 11-osios aktų išplaukiantiems veiksmams, M. Gorbačiovas projektus įvertino kaip nepakankamus. Jis įtikinėjo: „Grįžimas į [1990 m.] kovo 10 d. būtinas dviem trimis mėnesiams, kol mes rasime sprendimą ir pasirinksimė būsimus ryšius. Gali tai būti konfederaciniai ar asociacijos ryšiai, kurie nevaržys jūsų suvereniteto, išskyrus tai, ką jūs perduosite sąjungai. Diferencijuoti ryšiai tegul jūsų nebaugina. /.../ Jūs [siūlote] savo, mes savo – reikia palyginti. Kai tik procesas prasidės, visi apribojimai [t. y. blokada] bus atšaukti. Tačiau pirmiausia – moratoriumas ir grįžimas į kovo 10-ąją“. M. Gorbačiovas ragino V. Landsbergį ryžtis tai padaryti².

Kitą dieną (birželio 27-ąją) V. Landsbergis kartu su K. D. Prunskiene vėl susitiko su M. Gorbačiovu jo rezidencijoje. Susitikime dalyvavo SSRS Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas A. Lukjanovas, SSRS Ministrų Tarybos pirmininkas N. Ryžkovas ir M. Gorbačiovo dešinioji ranka Aleksandras Jakovlevas, o iš Lietuvos pusės – Aukščiausiosios Tarybos deputatai Vladimiras Jarmolenka, Česlavas Okinčicas ir Saulius Šaltenis.

V. Landsbergiui pakartotinai išdėsdamas Lietuvos poziciją dėl moratoriumo taikymo naujiems veiksmams ir teisės aktams, M. Gorbačiovas pabrėžė, kad jie siūlo kompromisą: Sovietų Sąjunga atsisako reikalavimo atšaukti Kovo 11-osios aktus, jeigu Lietuva tiems aktams paskelbia moratoriumą. Tada tuoj pat bus nutraukta blokada ir prasidės dvišalės derybos. Prasidės procesas, dėl kurio neverta iš anksto aiškintis derybų objekto, subjektų ir panašių dalykų, o svarbu jas pradėti. Pirmiausia moratoriumas, o tik paskui visa kita. Jie supranta, kad Lietuva nenori prisijungti prie naujosios Sąjungos sutarties, todėl derybomis ji galės lengvai pasirinkti kokius norės ryšius su Sovietų Sąjunga ir kuo laisviausias jų sąlygas. Pagaliau, Sovietų Sąjunga sutinka ir su Lietuvos apsisprendimo principu, tačiau tada esą jau bus detalios derybos, nes reikės dėl daug ko aiškintis. V. Landsbergis suprato, jog jiems svarbiausia – kad nutarime būtų žodžiai „moratoriumas Kovo 11-osios Aktui“, o tokiu atveju Lietuvos formulavimai dėl moratoriumo trukmės ir kitų sąlygų nutarime gali būti³.

Moratoriumo Kovo 11-osios Aktui pavertimas miražu Kremliu

Trijuose Aukščiausiosios Tarybos posėdžiuose – 1990 m. birželio 28 d. ir 29 d. – dėl parengtų nutarimo projekto variantų vyko debatai, kurių metu buvo įvertinamos formu-

¹ LRSA, AF, b. 23, l. 6–8, 11.

² Stankevičius Č. V. *Sudėtingas Lietuvos derybų su Maskva kelias 1990–1992 metais*, p. 26–27.

³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmoji sesija. *Stenogramos*. 10, p. 424–428.

luotės ir galimos jų teisinės arba politinės pasekmės, buvo subrandinta daugumai deputatų priimtina galutinio dokumento varianto koncepcija. Šiame straipsnyje nėra galimybės išsamiai apžvelgti, o tuo labiau – išanalizuoti deputatų pareikštų nuomonių ir argumentų įvairovės. Autoriui tenka apsiriboti tik debatuose išsirutuliojusios koncepcijos nuostatų trumpa apžvalga.

Diskutuojant dėl moratoriumo objekto ir teisinio turinio, V. Landsbergis rėmėsi moratoriumo sąvokos aiškinimu pagal rusišką tarptautinės teisės žodyną: „Moratoriumas – tai tarptautinės teisės subjektų susitarimas atidėti arba susilaikyti nuo kurių nors veiksmų tam tikrose erdvės arba laiko ribose. Moratoriumas paprastai siejamas su ypatingų aplinkybių atsiradimu. Jis gali būti nustatomas vedant derybas dėl tarptautinės sutarties specialiu klausimu sudarymo.“ Anot jo, dabar taip ir yra – sukūrėme ypatingas aplinkybes, tad moratoriumas veiktų dviem tarptautinės teisės subjektams dėl tarptautinės sutarties.

Deputatė Zita Šličytė teigė, kad moratoriumo terminą tinka vartoti tik prievolių teisėje ir visiškai netinka situacijai, kuri nieko bendro neturi su prievolėmis, kai siekiama derybų. Pasak jos, mūsų situacijai labiau tiktų trumpalaikės sutarties, vadinamos *modus vivendi* (sugyvenimo būdo), terminas. Deputatas Vytautas Paliūnas taikliai pastebėjo, kad svarbu, kaip moratoriumą supranta Sovietų Sąjungos vadovybė, ir ne tiek svarbu, kas yra moratoriumas teisėje ir diplomatijoje apskritai, nes Tarybų Sąjungos vadovybė teise naudojasi tik taip, kaip jai yra naudinga. Deputatas ir užsienio reikalų ministras Algirdas Saudargas pažymėjo, kad svarstomo dokumento priėmimas yra politinis veiksmas. Jį darydama Lietuva siekia startinių pozicijų suartėjimo deryboms su oponuojančia valstybe. Tai nėra joks teisinis žingsnis atgal nuo Kovo 11-osios Akto, kurio nei atšaukti, nei pakeisti jau niekas negali mus priversti. Lietuva gali derėtis tik dėl valstybinių santykių su SSRS sureguliuavimo, tačiau negali net svarstyti jokių federacinių ar bet kitokios asociacijos ryšių su SSRS. Prasidėjus deryboms su Sovietų Sąjunga, patirsime labai smarkų spaudimą Lietuvai su ja susisaistyti, tad derybose reikės sunkiai kovoti ir laimėti pergalę.

Kiti deputatai įvertino tai, kad kelią į derybas turintį atverti dokumentą, numatantį taikyti moratoriumą tam tikriems veiksams, tenka priimti ne laisvai, o ne tik politinio spaudimo, bet ir „sukarintos blokados“ sąlygomis. Svarstomas dokumentas yra politinis veiksmas, skirtas tokias sąlygas pakeisti. Svarstomą sprendimą sąlygoja geopolitinių aplinkybių pokyčiai ir nestabilūs, sunkiai prognozuojami procesai M. Gorbačiovo liberalizavimo Sovietų Sąjungoje, kurią jis atkakliai stengiasi išsaugoti politinėmis priemonėmis, tačiau bet kada gali nusileisti aršesnėms imperinėms jėgoms, norinčioms griebtis karinės prievartos priemonių. Todėl nežengdama derybų pradžia reikalingo politinio žingsnio, kuriam tarpininkauja įtakingiausios Vakarų valstybės, Lietuva labai rizikuotų.

Deputatai pažymėjo, kad kovo 11-ąją, balsuodami už Lietuvos nepriklausomybę, jie atstovavo tautai ir įvykdė jos valią, kuri yra nelygstama. Aukščiausioji Taryba neturi mandato nei atšaukti Kovo 11-osios aktų, nei pakeisti jų galios, ji negali sustabdyti Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo Aktu pradėto suvereninių galių realizavimo. Tačiau Aukščiausioji Taryba gali susilaikyti nuo kai kurių faktiškai nepriklausomybės įgyvendinimui reikalingų suverenių sprendimų ar veiksmų, pavyzdžiui, dėl okupacinės kariuomenės išvedimo ar valstybės sienų kontrolės grąžinimo tvarkos ir pan., kurių įgyvendinimo tvarkai ir terminams sureguliuoti reikalingos derybos. Tačiau moratoriumas negali būti taikomas atgal, jau priimtiems suvereniems sprendimams. Jis galėtų būti pritaikytas tik pristabdant naujus Lietuvos sprendimus ir veiksmus, ir tik tokius, kuriuos *abi šalys*, taigi svarbiausia – pati Lietuva, sutiktų pripažinti esant derybų objektus.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba analogiškus politinius žingsnius dėl iš Kovo 11-osios Akto išplaukiančių veiksmų sustabdymo buvo žengusi jau anksčiau, balandžio 18 d., gegužės 16 d. ir 23 d. priimdama panašaus turinio dokumentus, tačiau M. Gorbačiovas

Lietuvos Persitvarkymo
Sąjūdžio 2-asis suvažiavimas.
Aukos Blokados fondui.
Viktoro Kapočiaus nuotrauka.
1990 m. LCVA.

laikėsi savo reikalavimo atšaukti patį Kovo 11-osios Aktą ar jį sustabdyti, tęsė blokadą ir durų realioms tarpvalstybinėms deryboms neatvėrė. Birželio 29 d. Aukščiausiojoje Taryboje svarstomas dokumentas, kurį pagaliau akceptuotų ir M. Gorbačiovas, turėjo padėti nutraukti blokadą ir atverti duris Lietuvos ir Sovietų Sąjungos deryboms. Tačiau derėtis ir derybose išsaugoti savo statusą Lietuvai reikės pačiai. Todėl buvo siūloma numatyti derybų pradžios protokolą, kuriame būtų aiškiai fiksuota, kad dėl jų santykius sureguliuojančios tarptautinės sutarties derasi dvi nepriklausomos valstybės, du lygūs tarptautinės teisės subjektai. Pirmiausia reikalingos dviejų šalių konsultacijos dėl tarpvalstybinių derybų pradžios ir sąlygų.

Pasisakydamas už tai, kad politinis dokumentas dėl moratoriumo būtų priimtas pareiškimu, o ne M. Gorbačiovo norimu teisės aktu, t. y. nutarimu, ir jame būtų numatytos debatų metu aptartos tarpvalstybinių derybų garantijos ir saugikliai, Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis sakė: „Dabar moratoriumas yra derybų sąlyga, bet ir derybos yra moratoriumo sąlyga. Kol derybos neprasidėjo, moratoriumas yra tik popieriuje, neįtakus ir grėsmingas. Iš tikrųjų jis neveikia.“¹

Po debatų deputatai balsuodami dokumento pagrindu pasirinko V. Landsbergio projekto variantą ir deputato Jono Liaučiaus varianto elementus. Pasirinktas Aukščiausiosios Tarybos pareiškimo projektas iš esmės skyrėsi nuo Vyriausybės pateiktojo. Buvo sudaryta redakcinė komisija, kuri parengė galutinį dokumento projektą. 1990 m. birželio 29 d. vakare 69 balsais „už“, 35 – „prieš“, 2 susilaikius ir keletui deputatų nebalsavus, Aukščiausioji Taryba pareiškimą priėmė. Už projektą nebalsavo deputatai, kurie, nepaisydami dokumente pateikiamo kitokio išaiškinimo, nesutiko su moratoriumo 1990 m. Kovo 11 d. Aktui formuluote. Priimtojo pareiškimo tekstas yra toks:

„Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, būdama ir likdama Tautos ir Valstybės suverenių galių reikėja, atkurdama nepriklausomą Lietuvos valstybę ir visų tų galių vykdymo tikslu siekdama tarpvalstybinių Lietuvos Respublikos derybų su TSR Sąjunga, skelbia nuo tokių derybų pradžios 100 dienų moratoriumą 1990 m. kovo 11 d. Aktui dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo, tai yra sustabdo iš jo kylančius teisinius veiksmus.

Lietuvos Respublikos–TSR Sąjungos derybų pradžia, jų tikslai ir sąlygos fiksuojami šalių įgaliotųjų delegacijų specialiu protokolu. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba gali moratoriumą pratęsti arba atšaukti. Moratoriumas savaime netenka galios, nutrūkus deryboms. Jeigu dėl kurių nors įvykių arba aplinkybių šio šaukimo Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba negali normaliai vykdyti valstybinės valdžios funkcijų, moratoriumas tuo pačiu momentu netenka galios.“²

Kaip matome, Aukščiausioji Taryba birželio 29 d. priimtu pareiškimu nepaskelbė moratoriumo nei Nepriklausomybės Aktui, nei jį įgyvendinantiems veiksams nuo tos dienos, kai tik šalys susėd prie derybų stalo. Ji tik paskelbė apie numatomą moratoriumo taikymą būsimeis abiejų pusių suderintiems derybiniais klausimams ir konkrečiai numatė aplinkybes, kurioms atsiradus moratoriumo taikymas netektų galios.

Taigi nors ir buvo pavartotas terminas „moratoriumas Kovo 11-osios Aktui“, jis reiškė tik terminuotą moratoriumą tam tikriems su derybomis susijusiems suvereniems Lietuvos veiksams, kuriuos tokius esant pripažintų abi derybų šalys. Tokiems veiksams moratoriumas būtų taikomas tik nuo tada, kai Sovietų Sąjunga oficialiu protokolu pripažins, kad derasi su kita valstybe, abiem šalims vadovaujantis visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir normomis. *Taip Nepriklausomybės Akto įgyvendinimui tam tikromis kliūtimis grėsęs moratoriumas Aukščiausiosios Tarybos buvo paverstas miražu Kremlui.**

1990 m. birželio 29 d. Aukščiausiajai Tarybai priėmus pareiškimą, M. Gorbačiovas Lietuvos ekonominę blokadą pagaliau nutraukė. Tam tikrą laiką buvo formuojamos abiejų šalių valstybinės derybų delegacijos ir ekspertų grupės, vyko konsultacijos dėl derybų. Jų

¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmoji sesija. *Stenogramos*. 11, p. 42.

² Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. 1, p. 392.

*Miražas (pranc. mirage) – prie horizonto matomas menamasis objekto vaizdas, tai, kas tariama, netikra.

metu šalims nesutariant dėl derybų statuso ir sąlygų, pirmasis SSRS ir Lietuvos aukšto rango visos sudėties valstybinių derybų delegacijų posėdis Kremliuje įvyko tik 1990 m. spalio 20 d.

Derybos jau būtų kita tema. Čia tik paminėsime, kad vykusių paskesnių konsultacinių susitikimų metu SSRS pusė ir toliau nesutiko su Lietuvos pasiūlytu protokolo projektu dėl tarpvalstybinių derybų pradžios, tarpvalstybinio statuso ir sąlygų, norėdama primesti derybas dėl Lietuvos teisinio statuso numatytoje reformuoti SSRS. Lietuvai su tuo nesutikus, Kremlius planuotus derybinius susitikimus gruodžio mėnesį apskritai nutraukė ir griežėsi grasinimų. Todėl 1990 m. gruodžio 28 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba nutarimu „Dėl Lietuvos Respublikos ir TSR Sąjungos tarpvalstybinių derybų“ konstatavo, kad „TSRS /.../ nesutinka pasirašyti tarpvalstybinių derybų pradžios protokolo“, kurio nuostatas Aukščiausioji Taryba buvo paskelbusi 1990 m. birželio 29 d. pareiškimu, todėl nutarė jas pripažinti netekusiomis galios ir leido Valstybinei derybų delegacijai „pradėti tarpvalstybines derybas su TSRS be anksčiau nustatyto derybų pradžios protokolo, bet nepažeidžiant Lietuvos valstybės suvereniteto“¹.

Taigi išnyko ir birželio 29 d. pareiškime numatyto, tačiau taip niekada jokiems Lietuvos veiksams ar derybų klausimams ir nepritaikyto moratoriumo mirażas, nesukėlęs Lietuvos nepriklausomybei jokių nei teisiškai, nei politiškai žalingų padarinių.

Baigiant moratoriumo temą belieka pridurti, kad tik po 1990 m. Sausio 13-osios pergalės ir vasario 9-osios plebiscito Lietuvos ir Sovietų Sąjungos delegacijų vadovai (SSRS Ministrų tarybos pirmininko pirmasis pavaduotojas ir šio straipsnio autorius) 1991 m. balandžio 4 d. vėl įvykusio oficialaus derybinio susitikimo metu pasirašė protokolą, kuriuo pagaliau patvirtino, kad derybų tikslas yra Lietuvos Respublikos ir SSR Sąjungos tarpusavio santykių suregulavimas ir kad derybose bus vadovaujamasi visuotiniai pripažintais teisės principais, tarp jų – ir šalių lygiateisiškumo principu. Apie jokią moratoriumo taikymą SSRS pusė nebeužsiminė.

Mitingo Vingio parke Kovo 11-osios Aktui paremti dalyviai. 1990 m. balandžio 7 d. Algirdo Sabaliausko nuotrauka.

¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. 2. Vilnius, 1991, p. 338.

JUOZAS ŽILYS

1991 M. VASARIO 9 D. LIETUVOS GYVENTOJŲ APKLAUSA (PLEBISCITAS)

Keletas įžangos pastebėjimų

Apibendrintai dažnai sakoma, kad svarbiausias teisinis veiksmas – pasekmė to, kas įvyko 1991 m. sausio 13-ąją, – buvo organizuotas ir vasario 9 d. įvykdytas plebiscitas dėl Lietuvos Nepriklausomybės.

Aišku, toks vertinimas yra pagrįstas, nes juo apibūdinami konkretūs įvykiai, ženklinė naujausių laikų Lietuvos politinę istoriją, taip pat matomos tų įvykių, reiškinių sąsajos.

Siekiant visapusiškiau suprasti 1991 m. vasario 9 d. Lietuvos gyventojų apklausos (plebiscito) politines socialines prasmes, galima ir reikia gilintis, kokiuose vidaus ir užsienio politikos, konstitucinės raidos kontekstuose buvo rengiama ir vykdoma apklausa (plebiscitas). Tokiu atveju nepakaktų pasakyti vien tai, kad tai buvo įspūdingas faktas Lietuvos politinėje istorijoje, lėmęs tolesnius valstybingumo raidos maršrutus.

Aukščiausiosios Tarybos sprendimas surengti tokią apklausą (plebiscitą) buvo priimtas visais atžvilgiais sudėtingoje, įtemptoje politinėje situacijoje – nedaug laiko praėjo nuo Sausio 13-osios nakties siaubo, žuvusiųjų laidotuvių, o Aukščiausiosios Tarybos aikštės grindinys dar nebuvo ataušęs nuo parlamentą pasiryžusių ginti žmonių sukrautų laužų.

Lietuvoje veikė Lietuvos nepriklausomybei priešiškos, agresyvios viešos ir neviešos organizacijos, o SSRS valstybinės ir komunistų partijos struktūros tik ir laukė, kada galės pradėti naujas politines, karines atakas prieš Lietuvą. Po Lietuvą klajojo SSRS kariniai daliniai, kariškiai, pasiryžę įgyvendinti savo paskirtį – apginti *socializmo ir liaudies iškovojimus*, išsaugoti sovietinę imperiją. Imperinės institucijos, partinės struktūros besąlygiškai rėmė ir telkė Pietryčių Lietuvoje, Klaipėdoje, Visagine ir kitur veikusias priešiškas Lietuvai jėgas, siekusias *autonomizuoti* dalį Lietuvos Respublikos teritorijos – sukurti savarankiškus teritorinius politinius darinius, atskylančius nuo Lietuvos. Tai buvo realios grėsmės Lietuvos teritorijos vientisumui ir nedalomam suverenitetui.

Lietuva, priėmusi Kovo 11-osios istorinius sprendimus, taip ir nebuvo sulaukusi nedviprasmiškos Vakarų valstybių paramos taikioje politinėje kovoje dėl laisvės. Įmantrios diplomatinės kalbų ir raštų frazės apie tai, kad lietuviai neturi skubėti ir savo veiksmais nepakenkti vadinamajai *pertvarkai* SSR Sąjungoje, neramino ne tik Lietuvos politinę vadovybę, bet ir visuomenę.

Kai kurių užsienio valstybių vadovai neoficialiuose pokalbiuose užsimindavo apie tai, kodėl Lietuva, rinkdamasi Nepriklausomybės kelią, negalėtų tai išreikšti visuotiniu piliečių sprendimu, t. y. per referendumą. Vytautas Landsbergis mena: „Apie tai dažniau galvojau po to, kai prezidentas Dž. Bušas 1990-ųjų gruodžio 10 d. manęs paklausė, kodėl mes nepadaram referendumo, jeigu dauguma žmonių yra lietuviai ir už Nepriklausomybę. Įprastinis aiškinimas, kad mes neprivalome paklusti Gorbačiovo reikalavimams ir daryti referendumo, nes tada kaip tik pripažintumėm, kad jis turi teisę reikalauti, nedarė įspūdžio, kaip, regis, tiesmukai politiškai galvojančiam didžiosios valstybės vadovui.“¹

To meto įvykių, apskritai politinės situacijos kontekstuose reikėtų prisiminti ir kryptingą Lietuvos Respublikos siekį pradėti derybas su SSR Sąjunga, kuriose dalyvautų dvi lygia-teisės šalys – Lietuvos Respublika ir SSRS. Lietuvos pozicija buvo aiški ir nedviprasmiška – derybose turi būti svarstomi ne antraeiliai, bet fundamentalūs klausimai, t. y. tie, kurie susiję su tolesniu nepriklausomos Lietuvos valstybingumo stiprinimu ir to valstybingumo laisvos raidos politinėmis, teisinėmis garantijomis. Siekdama tokių tarpvalstybinių derybų, Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba 1990 m. birželio 29 d. netgi priėmė pareiškimą, kuriuo paskelbė vadinamąjį moratoriumą, tiesa, ne 1990 m. kovo 11 d. Aktui dėl nepriklausomos valstybės atkūrimo, bet tik laikinai tartum stabdė iš šio Akto kylančius tolesnius teisinius veiksmus².

1990 m. gruodžio 28 d. Aukščiausioji Taryba, atsižvelgdama į tai, kad SSRS delegacija nesutinka pasirašyti derybų pradžios protokolo, t. y. fiksuoti, kad prasideda būtent tarpvalstybinės derybos, priėmė nutarimą, kuriuo pripažino netekusiais galios 1990 m. birželio 29 d. pareiškimo ir vėliau priimtų dokumentų visus nuostatus dėl tarpvalstybinių derybų pradžios, taip pat ir formuluotes dėl to, kad stabdomi *teisiniai veiksmai, kylantys iš 1990 m. kovo 11-osios Akto*³. Tai reiškė, kad Lietuva atsisako visų tiesioginių ir netiesioginių įsipareigojimų tartum susilaikyti nuo minėtų *teisinių veiksmų*.

1991 m. vasario 9 d. visuotinė gyventojų apklausa (plebiscitas) ir šiuo atžvilgiu bylojo apie tai, kad Lietuva renkasi nepriklausomos politinės raidos kelią ir kad tarpvalstybinėse derybose bus besąlygiškai laikomasi šio maršruto. Šių ir kitų politinių įvykių panoramoje Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje subrendo ir buvo realizuota idėja surengti Lietuvos gyventojų visuotinę apklausą.

Lietuvos gyventojų apklausos (plebiscito) paskelbimas

1991 m. sausio 16 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos posėdyje Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis, pateikdamas nutarimo projektą surengti tokią apklausą, kalbėjo: „Aš manau, kad jūs suprantate, kokios reikšmės būtų tokia apklausa, surengta visos Lietuvos mastu. Manau, kad savivaldybės galės tai padaryti. Galės pasitelkti visuomenines organizacijas, Sąjūdį. Tikiuosi, kad visos organizacijos parems ir padės greitai ir tvarkingai tą apklausą surengti.“⁴

Dokumento projektas nesukėlė platesnių parlamentinių debatų. Buvo patikslintos kai kurios projekto nuostatos dėl to, kas turės teisę dalyvauti apklausoje ir balsuoti. Orientuotasi į tai, kad apklausą organizuos Vyriausybė, o savivaldybės spręs visus kitus praktiškus apklausos organizavimo reikalus. Tartum apibendrinamas visų Aukščiausiosios Tarybos deputatų nusistatymą dėl apklausos, Kęstutis Lapinskas sakė: „/.../ Tiesiog noriu pritarti pateiktam nutarimo projektui, nes juridškai čia labai korektiškai viskas suformuluota, subjektai įvardyti – Respublikos gyventojai, turintys pilietybę arba pilietybės teisę pagal Lietuvos pilietybės įstatymą. Ir apklausos tema vėl labai aiškiai išreikšta, nedviprasmiškai, korektiškai.“⁵

Priimdama nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos gyventojų apklausos“⁶, Aukščiausioji Taryba apibrėžė apklausos surengimo pagrindinį motyvą: „Toliau įtvirtinti nepriklausomos Lietuvos valstybingumą“. Visuotinėje apklausoje turėjo būti balsuojama, ar gyventojai

¹ Landsbergis V. *Lūžis prie Baltijos. Politinė autobiografija*. Vilnius, Vaga, 1997, p. 261.

² Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 20-508.

³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 2-36.

⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos antroji sesija. *Stenogramos*. 24. Vilnius, 1993, p. 229.

⁵ Ten pat, p. 231.

⁶ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 3-80.

pritaria naujos rengiamos Lietuvos Respublikos Konstitucijos teiginiui: „*Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika*“.

Netrukus, t. y. 1991 m. sausio 18 d., Aukščiausioji Taryba patikslino prieš tai priimtą nutarimą ir konkretizavo, kad apklausą rengs Vyriausybė, savivaldybės, Lietuvos Respublikos rinkiminė komisija, rajonų bei miestų rinkiminės komisijos. Respublikos rinkiminė komisija turėjo nustatyti apklausos organizavimo bei vykdymo tvarką, terminus (iki 1991 m. vasario 15 d.) ir spręsti kitus klausimus¹.

Teiginys, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“, dėl kurio turės pasisakyti Lietuvos piliečiai, nekėlė abejonių, tačiau būta samprotavimų, ar nereiktų papildomų politinių, teisinių saugiklių, kuriais būtų išvengta bet kokio kitokio būsimosios konstitucinės nuostatos interpretavimo prielaidų. Aukščiausiosios Tarybos deputatas Stasys Malkevičius kalbėjo: „Aš nežinau, gal klystu, bet man susidaro įspūdis, kad tas pagrindinis teiginys, jog Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika, gali būti nevienareikšmiškai traktuojamas. Pavyzdžiui, ir konfederaciją sudaro nepriklausomų demokratiinių valstybių sąjunga. O mes vis dėlto nenorėtume būti konfederacijoje. Todėl jeigu mes taip keliame klausimą, į kurį reikia atsakyti „taip“, tai reiktų dar pridėti, kad „nesusaistytą federaciniais ar konfederaciniais ryšiais su TSRS“. Nes juk ir TSRS konstitucija sako, kad tai yra „nepriklausomų demokratiinių respublikų sąjunga“, arba, kitaip tariant, „suverenų.“²

Tada siūlomas apklausos teiginys nebuvo tikslinamas, tačiau jis plačiau paaiškintas 1991 m. vasario 4 d. Aukščiausiosios Tarybos pareiškimu³. Kviesdama piliečius pritarti teiginiui, kad Lietuva turi būti *nepriklausoma demokratinė respublika*, Aukščiausioji Taryba pabrėžė svarbą, kurią turi piliečių nuomonės apklausa – jų valios paliudijimas. Aukščiausioji Taryba paaiškino, kad pritarimas šiam teiginiui turi būti suprantamas taip: pilietis, pritariantis šiam teiginiui, sutinka su tuo, kad Lietuva turi būti nepriklausoma valstybė, o jos forma – demokratinė respublika. Konstitucijos nustatytais būdais joje išrenkama daugumos valdžia ir ta pati valdžia apribojama konstitucinėmis asmens ir mažumų teisių garantijomis; taip Konstitucija gina demokratiją. Šios demokratijos pagrindas yra tas, kad visi žmonės gimsta turėdami svarbiausias teises, kurių niekas negali ginčyti: teisę gyventi, būti laisvam ir siekti laimės. Valstybės šių teisių nesukuria. Priešingai, žmonės sukuria valstybes šioms teisėms apsaugoti; šitaip suprasdami demokratiją, žmonės priims ir naują Lietuvos Konstituciją, kurioje ne kas kitas, o jie patys duos nurodymus savo valstybei, apibrėždami jos įgaliojimų ribas, bei nustatys įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teismo valdžios santykius. Savo veikloje visos jos remsis Lietuvos Respublikos Konstitucija; nutarę kurti konstitucinę demokratiją, Lietuvos žmonės dar kartą patvirtins savo ryžtą grįžti į civilizuotų šalių bendriją. Lietuvos Konstitucija bus dokumentas, kuriuo Lietuvos žmonės susitars tarpusavyje ir padės laisvės, teisingumo bei gerovės pamatus šiuolaikinei demokratinėi nepriklausomai valstybei.

Taurius, prasmingus pareiškimo postulatų palydėjo Aukščiausiosios Tarybos kreipimasis į Lietuvos žmones⁴. Šio kreipimosi akcentai: sausio 13-osios, kruvinojo sekmadienio, aukos jau pasakė TAIP nepriklausomai valstybei; ar galime mes, gyvieji, vasario 9-ąją nepatvirtinti tokio sprendimo? Mūsų nepriklausomybės priešininkai ragina nedalyvauti apklausoje. Atminkime – jie aiškina, jog visi neatėjusieji balsuoti yra prieš Lietuvos nepriklausomybę; artėjant XXI amžiui, mes tvirtai siekiame kurti Lietuvos valstybę kaip demokratinę respubliką, kurioje valdžios galia kyla iš Lietuvos žmonių valios, o ją įgyvendinti turi teisę tik laisvai tautos išrinkti atstovai. Ir niekas kitas neturi teisės šios valdžios pasisavinti. Tebūnie vasario 9-oji visų Lietuvos žmonių – lietuvių, lenkų, rusų ir kitų tautybių – valios pareiškimas, ypatingos svarbos aktas sau, Lietuvai ir pasauliui.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatai, atstovaujantys Jungtinei Sąjūdžio, Kairiųjų, Laisvųjų demokratų, Lenkų, Sąjūdžio centro, Tautininkų ir nepri-

¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 3-82.

² Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos antroji sesija. Stenogramos. 24, p. 309.

³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 5-135.

⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 5-136.

klausančiųjų frakcijoms, kreipėsi į visas visuomenines organizacijas, partijas ir judėjimus prašydami aktyviai aiškinti apklausos esmę, tikslus ir dalyvauti apklausoje dėl Lietuvos nepriklausomos demokratinės respublikos statuso¹.

Beje, pirmuosiuose Aukščiausiosios Tarybos aktuose paskelbiant visuotinę Lietuvos gyventojų apklausą ir paaiškinant jos politines, teisesines prasmes, nebuvo vartojamas *plebiscito* apibrėžimas. Tačiau netrukus toks apibūdinimas radosi suvokiant, kad šiai apklausai būtina suteikti ypatingą teisinę reikšmę, kurią suprastų ne tik Lietuvos visuomenė, bet ir tarptautinė bendrija.

Štai Aukščiausiosios Tarybos Teisinės sistemos komisijos pirmininkas Jonas Prapiestis, komisijos vardu pateikdamas pasiūlymą pakeisti Baudžiamojo kodekso normas, nustatančias atsakomybę už rinkimų, referendumo įstatymų pažeidimą, kalbėjo: „/.../ Teisinės sistemos komisijai atėjo mintis sudaryti tam tikras teisesines garantijas, kad apklausos rezultatai būtų teisingai fiksuojami ir kad nebūtų vienokio ar kitokio pobūdžio piktnaudžiavimų atliekant tą apklausą, kuriai mes dabar taip aktyviai ruošiamės. Baudžiamojo kodekso 135 straipsnyje be rinkimų, referendumo siūloma įrašyti ir visuotinės gyventojų apklausos arba, kaip dažnai tarptautinėje teisėje sakoma, plebiscito dokumentų suklastojimą, neteislingą balsų ar apklausos rezultatų suskaičiavimą arba balsavimo ar apklausos slaptumo pažeidimą.“²

Siekdama užtikrinti apklausos organizavimo, vykdymo teisėtumą ir rezultatų suskaičiavimo pagrįstumą, Aukščiausioji Tarybą papildė Baudžiamąjį kodeksą nuostata, kad baudžiamąją atsakomybę užtraukia ne tik rinkimų, referendumo, bet ir visuotinės gyventojų apklausos (plebiscito) dokumentų suklastojimas, neteisingas balsų ar apklausos rezultatų suskaičiavimas arba balsavimo ar apklausos slaptumo pažeidimas³. Tai buvo perspėjimas visoms priešiškomis Lietuvai politinėms, administracinėms, karinėms galioms, kurios rengėsi blokuoti apklausą ar sukelti abejones dėl balsavimo rezultatų teisėtumo.

Paskelbus apklausą, SSRS struktūros, SSKP organizacijos, saugumo tarnybos darė viską, kad apklausa neįvyktų, bandė sutrikdyti žmones, sukelti sumaištį ir netikrumą. Įmonėse, įstaigose ir organizacijose, kur buvo stiprūs SSKP padaliniai, buvo atvirai agituojama neiti į balsavimo apylinkes, boikotuoti apklausą. Po Lietuvą, ypač Vilniuje, važinėjo šarvuota karinė technika, o iš karinių sraigtasparnių buvo mėtomi lapeliai, kuriuose vadinamasis „piliečių komitetas“ ragino nedalyvauti balsavime. Nuo vasario 1 d., kai turėjo prasidėti balsų skaičiavimas, buvo paskelbti *kariniai mokymai*. Iš užgrobtų televizijos, radijo, spaudos rūmų pastatų sklido dezinformacija, bauginama agitacija. Šiam tikslui tarnavo SSRS karinių dalinių radijo stotys, kitos informacinės priemonės.

Į visa tai 1991 m. vasario 7 d. reagavo Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis ir Ministras Pirmininkas Gediminas Vagnorius. Šalies vadovai atkreipė Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros, tarptautinių organizacijų dėmesį į šią situaciją ir prašė jų atitinkamo teisinio vertinimo⁴.

1991 m. vasario 9-osios apklausa Lietuvos konstitucionalizmo istoriniame kontekste

Šiuo atžvilgiu vertinant apklausą (plebiscitą), galima atsigręžti į praėjusiojo amžiaus pradžią, kai 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės Aktu Lietuvos Taryba pareiškė, kad atkuriamą nepriklausomą Lietuvos valstybę ir ji atskiriama nuo visų buvusių su kitomis tautomis valstybinių ryšių.

1920 m. gegužės 15 d. į pirmąjį posėdį susirinkęs Steigiamasis Seimas priėmė rezoliuciją dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės. Rezoliucijoje skelbta: „Lietuvos Steigiamasis Seimas, reikšdamas Lietuvos žmonių valią, proklamuoja esant atstatytą nepriklausomą Lietuvos valstybę, kaip demokratinę Respubliką, etnografinėm sienom ir laisvą nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitom valstybėm.“

¹ *Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę. 1990–1991 metai. Įvykių kronika. Sud. V. Skuodis. Vilnius, 1997, p. 375.*

² *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos antroji sesija. Stenogramos. 25, p. 395.*

³ *1991 m. vasario 5 d. įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 135 straipsnio pakeitimo“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 5-139.*

⁴ *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko ir Ministro Pirmininko pareiškimas // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. 2. Vilnius, 1991, p. 528.*

Gretinant tai, kas vyko Lietuvoje dvidešimtojo amžiaus pradžioje ir jo pabaigoje – dešimtajame dešimtmetyje, – pastebėtini kai kurie artimi reiškiniai. Suprantama, visa tai vyko skirtingoje istorinėje politinėje aplinkoje. Tada, kai buvo priimta Steigiamojo Seimo rezoliucija, Lietuvoje taip pat polemizuota, ar reikėjo priimti tokį dokumentą, kuriuo tartum dubliuojamos Vasario 16-osios Akto idėjos ir konstantos.

Steigiamojo Seimo Pirmininkas Aleksandras Stulginskis tokios rezoliucijos poreikį apibūdino taip: „Einant prie konkrečių Steigiamojo Seimo darbų, pirmuoju Steigiamojo Seimo darbu turėtų būti Lietuvos nepriklausomybės skelbimas. Steigiamasis Seimas visu autoritetingumu turi pasauliui pareikšti, kad Lietuva yra nutraukus visus valstybinius ryšius, kuriais ji buvo kadaise sujungta su kitom valstybėm; Steigiamasis Seimas taria Lietuvą esant atstatytą, kaip nepriklausomą valstybę.“¹

Knygos „Lietuvos Steigiamasis Seimas“ autorė Vanda Daugirdaitė-Sruogienė taip pat apibūdino šią rezoliuciją: „Šis Steigiamojo Seimo Lietuvos nepriklausomybės paskelbimas yra visos tautos rinktų atstovų valios pareiškimas. Tas didelis istorinės reikšmės įvykis galutinai patvirtino 1918 02 16 nepriklausomybės paskelbimo aktą, atskleidė naują Lietuvos istorijos raidą.“²

Šiuo atžvilgiu galima vertinti 1990 m. kovo 11-osios Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Akto „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ ir 1991 m. vasario 9 d. įvykusioje Lietuvos gyventojų apklausoje (plebiscite) priimto sprendimo sąsajas.

Žvelgiant į 1990 m. kovo 11-osios Aukščiausiosios Tarybos istorinius sprendimus ir 1991 m. vasario 9 d. tautos pritarimą pagrindiniam valstybės raidos maršrutui, būtina pabrėžti, kad jie ne tik vienas kitam neprieštaravo, bet ir atspindėjo Lietuvos politinės istorijos vienytiškumą, t. y. steigiamosios valdžios (Tautos) ir įsteigtosios valdžios (Aukščiausiosios Tarybos) siekių bendrumą.

Kovo 11-ąją Aukščiausiosios Tarybos deputatai, remdamiesi tautos jiems suteiktu mandatu, įgytu visuotiniuose demokratiniuose rinkimuose, paskelbė apie atkuriamą Lietuvos nepriklausomybę, o 1991 m. vasario 9 d. Lietuvos piliečiai nekvestionuojamai dar kartą tartum aprobavo Aukščiausiosios Tarybos sprendimus ir nubrėžė Lietuvos valstybingumo raidos tikslus – Lietuvos valstybė yra ir ateityje turi būti nepriklausoma demokratinė Respublika.

Apklausa (plebiscitas) konstitucingumo raidos kontekstuose

Visada, kai vertinama apklausai (plebiscitui) pateikta nuostata „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“, akcentuojama, kad ši formuluotė bus naujos Lietuvos Respublikos Konstitucijos dėsnis, apibūdinantis Lietuvos valstybės politinę, teisinę esmę.

Pastebėtina, kad dar 1990 m. lapkričio 7 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas jau buvo priėmęs nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimo“, kuriuo patvirtino Konstitucijos projekto rengimo grupę ir nustatė, kad ji turi parengti Konstitucijos koncepciją ir pateikti ją Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui iki 1990 m. gruodžio 31 d.³ Šią grupę sudarė Aukščiausiosios Tarybos deputatai, taip pat teisininkai⁴.

Dalyvaujant ir Šiaurės Amerikoje gyvenančių lietuvių atstovams, buvo intensyviai dirbama ir rengiama būsimosios Konstitucijos vizija, kuri brendė ir buvo formuluojama konkrečiuose tekstuose. Tiesa, didėjant politinėms įtampoms dėl SSRS agresyvių politinių, karinio pobūdžio veiksmų Lietuvoje, šis darbas buvo sustojęs, tačiau po dramatiškųjų 1991 m. sausio 13-osios įvykių grupė vėl pradėjo veikti. 1991 m. pavasarį Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas spaudoje paskelbė Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenis⁵.

Tą konstitucinės kūrybos laikotarpį Romualdas Ozolas apibūdino taip: „Prasidėjo politinė bei juridinė kova už naujosios Konstitucijos sukūrimą. Politinė kova todėl, kad tuo metu ir visuomenėje, ir parlamente buvo išryškėjusi pakankamai aiški pirminė politinė diferenciacija. Juridinė, kadangi skirtingos politinės jėgos netapačiai traktavo valstybę ir

¹ Daugirdaitė-Sruogienė V. Lietuvos Steigiamasis Seimas. D.1 ir 2. New-York, Tautos fondas, 1975, p. 65.

² Ten pat, p. 66.

³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. 2, p. 600.

⁴ Plačiau apie šios grupės veiklą žr.: Žilys J. Konstitucijos koncepcijos metmenys – žingsnis Lietuvos Respublikos Konstitucijos link. Justitia, 2001, Nr. 3, p.6–8, 24–26; Justitia, 2001, Nr. 4–5, p. 8–12.

⁵ Lietuvos aidas, 1991 m. gegužės 10 d.

jos teisės pagrindą Konstituciją, savo politiniams tikslams pasitelkdamas juridinius optimalaus jurisdikcijos pobūdžio įrodinėjimo argumentus.⁴¹

Lietuvos Respublikos Konstitucijos metmenyse buvo skelbiama: Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė Respublika; suverenitetas Lietuvoje priklauso Lietuvos tautai; niekas negali varžyti ar apriboti tautos suvereniteto; jokia Tautos dalis ar atskiras asmuo negali savintis visai Tautai priklausančių suverenių galių; Lietuvos Respublikos piliečiai turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsina į Lietuvos valstybės suverenumą ir vientisumą; valstybės įgaliojimai kyla iš Tautos suvereniteto; Lietuvos valstybė pagal valdymo formą yra demokratinė Respublika; Lietuvos Respublika yra teisinė valstybė; Lietuvos Respublikos teritorija yra vientisa ir nedaloma; Lietuvos Respublika yra vieninga (unitarinė) valstybė, todėl jos teritorija negali būti daloma į kokius nors valstybinius darinius; Lietuvos Respublika pripažįsta esamų sienų nepažeidžiamumo principą, ji įsipareigoja nepažeisti dabartinių jos sienų su kaimyninėmis valstybėmis, nors kai kurios faktiškos sienos ir nesutampa su tarptautinėmis sutartimis nustatytais sienomis.

Taigi teikiant Lietuvos piliečių balsavimui nuostatą, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika, buvo siekiama įsitikinti, kad Konstitucijos projekto rengėjų orientacija yra pagrįsta, o Tauta, pritardama šiai nuostatai, negrįžtamai nustatys Lietuvos valstybės konstitucinės santvarkos pagrindus.

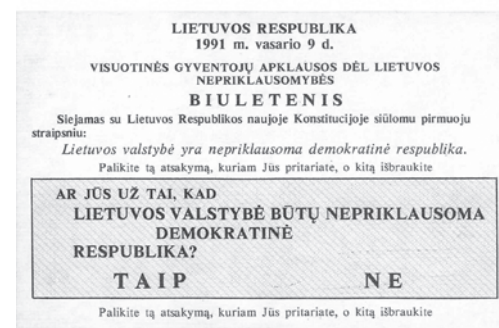
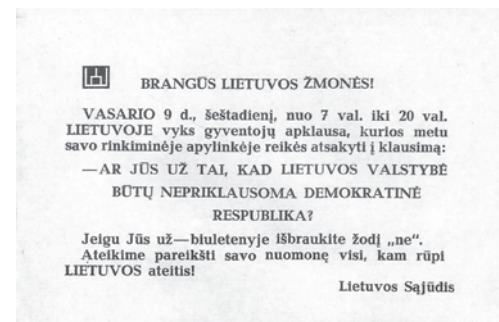
Apklausa (plebiscitas) kaip Lietuvos politinis, teisinis atsakymas į sovietinės imperijos užmačias

Sovietų Sąjungoje 1991 m. kovo 17 d. turėjo vykti referendumas dėl SSRS išlikimo, t. y. buvo klausama, ar norima gyventi *vieningoje* SSR Sąjungoje. Lietuvos Respublikos politinė pozicija dėl to referendumo buvo nedviprasmiškai aiški.

1991 m. vasario 22 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas ir Vyriausybė paskelbė pareiškimą „Dėl 1991 m. kovo 17 dieną Tarybų Sąjungoje rengiamo TSRS referendumo“⁴². Šiame dokumente konstatuota: 1) nuo 1990 kovo 11 d. jokie SSRS įstatymai ar valdžios nutarimai Lietuvoje neveikia ir jos žmonių niekaip neįpareigoja; 2) SSRS vadovybei gerai žinoma, kad pasaulio valstybių bendrija niekada nepripažino Lietuvos aneksijos; 3) teisiniu požiūriu Lietuva niekada nebuvo SSRS teritorijos dalimi; 4) SSRS valstybinių ir SSKP struktūrų pastangos daryti Lietuvai įtaką ir spaudimą siekiant priversti jos žmones balsuoti kitos valstybės referendume, yra ne kas kita, kaip šiurkštus kišimasis į Lietuvos Respublikos vidaus reikalus ir naujas pasikėsinimas į jos suverenitetą.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas ir Vyriausybė pastebėjo, kad gerbdama visuotinai pripažintus lygiateisio dalyvavimo pasaulio valstybių bendrijoje principus ir suverenių valstybių kaimyninius santykius, Lietuvos Respublika galėtų apsiginti ir tinkamai spręsti suverenių sąjunginių respublikų vyriausybių ir SSRS vyriausybės prašymus dėl leidimo ir paramos įgaliotiems konsuliniais atstovams organizuoti iš anksto sutartose vietose Lietuvos teritorijoje gyvenančių arba laikinai atvykusių piliečių, kurie laisvai pareiškė norą dalyvauti referendume, balsavimą.

Ignoruodama Lietuvos tvirtą nusistatymą neorganizuoti SSRS referendumo Lietuvos teritorijoje, SSRS vadovybė ėmėsi politinio, karinio spaudimo priemonių. SSRS prezidentas Michailas Gorbačiovas, kalbėdamas per Maskvos televiziją apie kovo 17 d. referendumą, kaltino Baltijos valstybes noru išvengti referendumo rengiant savuosius plebiscitus dėl nepriklausomybės⁴³.

⁴¹ Ozolas R. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos prieilaidos // Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų retrospektyvoje. Konferencijos medžiaga. Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998, p. 39.

⁴² Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. 2, p. 538.

⁴³ Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę, p. 401.

Iš Maskvos sklido žinia, kad Lietuva, norėdama išstoti iš SSRS, turi vadovautis SSRS aktais, kuriuose nustatoma konkreti procedūra, kaip šie klausimai turi būti sprendžiami. Galiausiai SSRS prezidentas išleido įsaką, kuriuo pabrėžė, kad rengiama apklausa ir mėginimas paskelbti ją plebiscitu dėl Lietuvos valstybės ateities neturės teisinės galios, nes teisiškai yra nepagrįsti.

Nors Lietuvos Respublikos pozicija dėl SSRS organizuojamo referendumo nekėlė jokių abejonių, SSRS institucijos, talkinamos SSKP organizacijų Lietuvoje, aktyviai siekė surengti šį referendumą Lietuvoje. Dėl jų spaudimo kai kurios savivaldybių tarybos, kompartijos struktūros ir dar tada pavaldžių SSRS įmonių vadovai, pažeisdami Lietuvos įstatymus, priėmė sprendimus tą referendumą organizuoti. Į tai reagavo Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas 1991 m. kovo 7 d. pareiškimu¹. Nurodyta, kad tokia savivaldybių ir įmonių veikla talkina SSRS ir ypač SSKP kėsinimuisi į Lietuvos Respublikos suverenitetą ir jos žemių vientisumą, tokia veikla smerktina ir baustina. Akcentuota, kad savivaldybių tarybų sprendimai ar pareigūnų nurodymai, kuriais imamasi realizuoti kitos šalies valstybinių organų nutarimus, yra neteisėti ir negali būti vykdomi.

Remdamasi Lietuvos Respublikos Pagrindiniu Laikinoju Įstatymu (laikinąja Konstitucija), Aukščiausioji Taryba 1991 m. kovo 12 d. panaikino Vilniaus rajono tarybos 1991 m. kovo 6 d. sprendimą „Dėl 1991 m. kovo 17 d. TSRS referendumo“ ir Šalčininkų rajono tarybos 1991 m. kovo 8 d. sprendimą „Dėl sąlygų dalyvauti 1991 m. kovo 17 d. TSRS referendume sudarymo rajono rinkėjams“². Kitu nutarimu kreiptasi į piliečius ir visus Lietuvoje gyvenančius žmones, kad nei savo dalyvavimu, nei kokia kita veikla jie neišvengtų į SSRS neteisėtai organizuojamą Lietuvos Respublikos teritorijoje SSRS referendumą ir jį rengiant neteiktų jokios paramos³.

Vėliau, kai Lietuvoje, Estijoje ir Latvijoje jau buvo įvykę plebiscitai, o SSR Sąjungoje – 1991 m. kovo 17 d. vadinamasis referendumas, SSRS Aukščiausioji Taryba 1991 m. kovo 21 d. priėmė nutarimą „Apie 1991 m. kovo 17 d. referendumo išdavas“. Šiose išdavose buvo traktuojama, kad įvykęs referendumas ir balsavimo rezultatai neva liečia ir Baltijos valstybes.

Baltijos Valstybių Taryba, kuri buvo įkurta 1990 m. gegužės 12 d. ir kurią sudarė Lietuvos, Estijos ir Latvijos Aukščiausiojių Tarybų pirmininkai ir kiti aukščiausiojo lygio asmenys, atsakydama į tokias nepagrįstas SSRS referendumo politines interpretacijas, 1991 m. balandžio 13 d. paskelbė pareiškimą, kuriame konstatavo: „/.../ Lietuvos Respublika, Estijos Respublika ir Latvijos Respublika eina keliu, kurį 1990 m. įtvirtino jų demokratiškai išrinktos Aukščiausiosios Tarybos, priimdamos aktus dėl nepriklausomybės atstatymo, taip pat jų tautos plebiscituose ir referendume, įvykusiųose šiose valstybėse 1991 m. vasario 9 d ir kovo 3 dienomis.“ Pareiškime dar kartą pabrėžta, kad SSRS referendumas niekaip teisiškai neličia Baltijos valstybių ir negali pateisinti SSRS vadovybės spaudimo ir prievartos Lietuvos, Estijos ir Latvijos atžvilgiu⁴.

Lietuvos piliečių apklausos (plebiscito) sėkmė

Artėjant apklausai (plebiscitui), Politinė konsultacinė taryba, kurią sudarė Žaliosios, Nepriklausomybės, Krikščionių demokratų, Demokratų partijų bei Darbininkų, Politinių kalinių ir tremtinių, Lietuvos tautininkų sąjungų atstovai, sušaukė visų Lietuvos partijų, judėjimų ir visuomeninių politinių organizacijų atstovų pasitarimą, kuriame apsvarstė pasirengimą Lietuvos žmonių apklausai. Priimtas kreipimasis, be anksčiau minėtų organizacijų, jį taip pat pasirašė Socialdemokratų, Lietuvos demokratinės darbo partijų, Lietuvos žemės savininkų, Lietuvos žemdirbių sąjungų, Tarptautinės žmogaus teisių (Lietuvos skyriaus), Lietuvos pramonininkų asociacijų, „Vilnijos“ draugijos ir Lietuvos laisvės lygos atstovai. Kreipimesi visi Lietuvos žmonės kvieisti dalyvauti apklausoje, o visos politinės jėgos ir partijos – solidarai pasisakyti už nepriklausomą Lietuvą⁵.

¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. 2, p. 541. Nr. 9-247.

² Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 9-248.

³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 9-248.

⁴ Išvien. Baltijos Valstybių Taryba. 1990–1992 m. dokumentai. Vilnius, 1997, p. 51.

⁵ Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę, p. 384.

Apklausa (plebiscitas) vyko slaptu balsavimu biuleteniais tose pačiose rinkimų apygardų apylinkių patalpose ir ta pačia tvarka kaip ir Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimai. Balsavimo teisę turėjo visi Lietuvos Respublikos piliečiai, taip pat turintys teisę į Lietuvos pilietybę asmenys. Balsavusieji savo valią išreiškė laisvai, be jokio spaudimo ar prievartos, t. y. visuotiniu, tiesioginiu, lygiu ir slaptu balsavimu.

Respublikos rinkimų komisijos pirmininkas Juozas Bulavas, pranešdamas apie apklausos rezultatus Aukščiausiosios Tarybos posėdyje 1991 m. vasario 11 d., pabrėžė: „Tai buvo ne koks nors sociologinis gyventojų tyrimas ir nuomonės nustatymas, o teisinis aktas, plebiscitas/...“¹

Apklausą (plebiscitą) stebėti atvyko atstovų iš dvylikos užsienio valstybių ir keturių SSRS respublikų. Parlamentų nariai ir diplomatai atstovavo Armėnijai, Australijai, Belgijai, Bulgarijai, Baltarusijai, Kanadai, Čekoslovakijai, Danijai, Gruzijai, Vokietijai, Vengrijai, Islandijai, Norvegijai, Lenkijai, Rusijai, Švedijai.

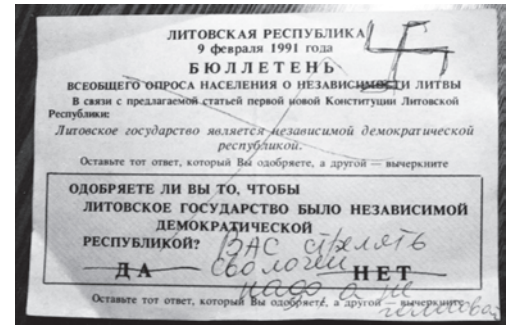
Visuotinei gyventojų apklausai (plebiscitui) surengti buvo sudarytos 2 087 rinkimų apylinkės Lietuvoje ir penkios už šalies ribų: Rusijoje – Smolenske, Tiumenės srities Rogalymo mieste, Armėnijoje – Artyko mieste, Maskvoje, Taline.

Į rinkėjų sąrašus iš viso buvo įrašyti 2 milijonai 652 tūkstančiai 738 balsuotojai. Atvyko į rinkimų apylinkes balsuoti ir gavo apklausos biuletenius 2 milijonai 247 tūkstančiai 810 žmonių, t. y. 84,43 proc. visų rinkėjų. Iš jų apklausos teiginiui pritarė 2 milijonai 28 tūkstančiai 339 balsuotojai, arba 90,40 proc.

Apklausoje labai aktyviai dalyvavo Vilniaus (74 proc.), Kauno (91 proc.), Klaipėdos (78 proc.) piliečiai, o Šiauliuose, Panevėžyje, Marijampolėje, Alytuje balsavo net 96 proc. Ženkiai mažiau ir neaktyviai apklausoje dalyvavo Vilniaus ir Šalčininkų rajonų žmonės. Tai lėmė politinė situacija šiame regione ir vietinės valdžios priešiškus Lietuvos valstybės Nepriklausomybės atžvilgiu.

Apibendrinamas apklausos (plebiscito) rezultatus, Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis kalbėjo: „Tokį padarėme pagrindinį teisinį-konstitucinį sprendimą, kuris yra ir mūsų politinis ginklas. Visuotinė apklausa, visų rinkėjų balsavimas dėl pagrindinio valstybės būties klausimo yra plebiscitas, kurio rezultatai galutiniai ir privalomi; ne veltui jie iš karto sklido kaip svarbi tautoms naujiena ir skelbė apie naują Lietuvos laimėjimą. /.../ Pasitikrinom dar sykį, kad nebeturime baimės, nebent kur nors Lietuvos pakraščeliuose. /.../ Atmetėm prievartos ir neapykantos sistemą su jos karinio ir politinio teroro atmosfera, kurią vis dar mėgina skleisti Lietuvoje. Todėl mūsų plebiscitas reiškia ne tik nepriklausomybės ir demokratijos principų patvirtinimą; jis pažymi ir tam tikrą pasirinkimą ypatingoje, gal visam pasauliui neregėtoje padėtyje.“²

Po įvykusios apklausos (plebiscito) 1991 m. vasario 11 d. priėmus konstitucinį įstatymą „Dėl Lietuvos valstybės“, Aukščiausioji Taryba paskelbė deklaraciją „Dėl Lietuvos valstybės lygiateisio dalyvavimo pasaulio valstybių bendrijoje“³. Aukščiausioji Taryba, kreipdamasi į visas valstybes, parlamentus ir vyriausybes, ragino atsižvelgti į plebiscito rezultatus ir prašė paramos, kurią jos gali suteikti laisvės ir demokratijos siekiančiai Lietuvai: atkurti diplomatinis ir konsulinis santykius su tomis valstybėmis, su kuriomis Lietuvos Respublika juos palaikė iki 1940 metų okupacijos ir aneksijos, taip pat su kitomis valstybėmis, kurios norės bendradarbiauti su Lietuva lygiateisiškumo ir savitarpio naudos pagrindu; jungtis į Europos taikaus bendradarbiavimo procesą remiantis visuotinei pripažintais tarptautinės teisės principais ir normomis, taip pat patvirtinant savo įsipareigojimą laikytis Lietuvos Respublikos sutarčių; atstatyti Lietuvos – kaip nepriklausomos valstybės ir buvusios pilnateisės Tautų Sąjungos narės – tarptautinės teisės, siekti jos narystės Jungtinėse Tautose ir jų institucijose.

Plebiscito biuletenis, rastas Naujosios Vilnios rinkiminėje apylinkėje, atidarius balsavimo urną. Pauliaus Lileikio nuotrauka. LCVA.

¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos antroji sesija. Stenogramos. 25, p. 437.

² Ten pat, p. 440.

³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 6-167.

Balsavimas Eišiškių
rinkiminėje apylinkėje Nr. 12.
Viktoro Kapočiaus nuotrauka.
LCVA.

Aukščiausioji Taryba pabrėžė, kad itin reikšminga pagalba būtų valstybių – Saugumo ir bendradarbiavimo Europoje pasitarimo dalyvių – iniciatyva sušaukti specialią tarptautinę konferenciją dėl Lietuvos Respublikos ir kitų dviejų Baltijos valstybių pažeistų tarptautinių teisių atstatymo ir dėl lygiateisio jų dalyvavimo pasaulio valstybių bendrijoje.

1991 m. vasario 11 d. Aukščiausiosios Tarybos deklaracijoje išreikštomis idėjomis buvo paremtas ir 1991 m. kovo 22 d. Baltijos Valstybių Tarybos kreipimasis į Saugumo ir bendradarbiavimo Europoje pasitarimo dalyves ir kitas pasaulio valstybes¹. Baltijos Valstybių Taryba, atsižvelgdama į savo šalių Aukščiausiųjų Tarybų aktus dėl valstybių nepriklausomybės atkūrimo ir tautų valią, aiškiai pareiškė vasario 9-ąją ir kovo 3-iąją įvykusiuose referendumuose (plebiscituose), siūlė surengti tarptautinę konferenciją arba iš eilės keletą tarptautinių konferencijų Baltijos klausimu. Tokios konferencijos (konferencijų) uždavinys būtų parengti pasiūlymus, kaip išspręsti Baltijos valstybių nepriklausomybės atkūrimo problemą, taip pat padėti, kad Baltijos valstybės gautų Saugumo ir bendradarbiavimo Europoje pasitarimo narių statusą. Baltijos Valstybių Taryba buvo įsitikinusi, kad toks tarptautinis forumas padėtų pradėti ir sėkmingai vesti derybas su Sovietų Sąjunga.

Daugelio demokratinių valstybių vadovai, parlamentai teigiamai įvertino apklausą (plebiscitą) kaip faktą, kuris įtikinamai bylojo apie lietuvių tautos, visų piliečių apsisprendimą eiti nepriklausomybės keliu, kurti savo valstybę ir ją ginti. Ši valstybė kaip politinė organizacija turėjo užtikrinti lietuvių tautos išlikimo politines socialines, teises garantijas. Reikšmingiausia apklausos (plebiscito) išdava buvo ta, kad užsienio demokratinės valstybės tiesiog nebegalėjo ignoruoti to, kas įvyko Lietuvoje.

Vertinant Lietuvoje įvykusią apklausą (plebiscitą), reikėtų pastebėti, kad vienos užsienio valstybės ryžtingiau formulavo savo oficialią poziciją, o kitos, teigiamai vertinusios įvykusį faktą, apsiribojo bendresnio pobūdžio deklaracijomis. Štai JAV Valstybės departamento atstovas „Laisvės radijui“ sakė, kad vasario 9 d. plebiscitas ir jo išpūdingi rezultatai labai svarbūs tolesniems SSRS ir Lietuvos santykiams. M. Gorbačiovo tvirtinimas, kad tai mažos grupės sąmokslas, nuėjo niekais, o baltijiečiai laimėjo daugybę sąjungininkų².

Šiuo atžvilgiu Islandija oficialiai parodė solidarumą su Lietuvos Respublika ir buvo nedviprasmiškai ryžtinga – 1991 m. vasario 11 d. Islandijos Altingas (parlamentas) priėmė rezoliuciją, kuria patvirtino, kad visiškai galioja 1922 metais Islandijos Vyriausybės suteiktas Lietuvos Respublikos nepriklausomybės pripažinimas. Altingas paragino savo šalies Vyriausybę kuo greičiau užmegzti diplomatinis santykius su Lietuvos Respublika, o Islandijos parlamento pirmininkas Arnas Gunnarsonas (Gunnarsson) pareiškė, kad tarp Islandijos ir Lietuvos veikia objektyvūs diplomatiniai santykiai.

Reaguodama į šiuos Islandijos veiksmus, SSRS atšaukė savo ambasadorių iš Islandijos ir pareikalavo, kad Islandija pasiaiškintų dėl diplomatinio ryšių atnaujinimo su Lietuva. Pareiškta, kad SSRS ambasadorius bus atšauktas tol, kol nebus gautas patenkinamas paaiškinimas. Islandijos vyriausybė savo ruožtu pareiškė, kad Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas yra ne SSRS vidaus, o tarptautinis reikalas.

1991 m. sausio 13-osios įvykiai ir vasario 9 d. Lietuvos gyventojų apklausa (plebiscitas) buvo paveikūs ir kitoms Vakarų valstybėms apsisprendžiant dėl Lietuvos Respublikos tarptautinio statuso. Štai Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministras A. Saudargas ir Danijos Karalystės užsienio reikalų ministras Ufė Elemanas-Jensenas (Uffe Elleman-Jensen) Kopenhagoje pasirašė tarpvalstybinio bendradarbiavimo protokolą, kuriuo Lietuvos vyriausybė buvo pripažinta *de facto*. Tai reiškė, kad Danija ir Lietuva atkurs normalius diplomatinis santykius, *kai tik aplinkybės leis*. Pareiškta, kad Danija dės pastangas, kad būtų atnaujinta Lietuvos Respublikos narystė Europos saugumo ir bendradarbiavimo procese bei bus sprendžiami kiti klausimai³.

¹ Išvien. *Baltijos Valstybių Taryba*, p. 50–51.

² *Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę*, p. 421.

³ *Ten pat*, p. 431.

Nors Estija ir Latvija buvo pasirinkusios kitokią kelią į nepriklausomybę, t. y. deklaravusios vadinamąjį pereinamąjį laikotarpį, tačiau ir ten įvyko apklausos (plebiscitai). 1991 m. kovo 3 d. Latvijoje referendume dalyvavo 87,57 proc. balsavimo teisę turinčių gyventojų, 73,68 proc. jų pasisakė už Latvijos nepriklausomybę, 24,7 proc. buvo prieš. Estijoje plebiscite dalyvavo 83 proc. gyventojų. Į klausimą „Ar jūs norite, kad būtų atkurtas valstybinis Estijos savarankiškumas ir nepriklausomybė?“ teigiamai atsakė 78 proc. Netgi Narvoje, kur gyveno beveik vieni rusai, 79 proc. balsavo už nepriklausomą Estiją. Rygoje tarptautiniai stebėtojai spaudos konferencijoje pareiškė, kad apklausos procedūra atitiko tarptautines normas ir nebuvo jokių pažeidimų. Europos Parlamento atstovas Frančeskas Speronis (Francesco Speroni) pabrėžė, jog dabar Vakarų šalys neturi teisės pamiršti, kad ir kitos tautos nori būti laisvos¹.

Australijos Federalinio parlamento Senatas vienbalsiai nusprendė kreiptis į SSRS valdžią, kad ši atsižvelgtų į Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje vykusiose gyventojų apklausose (plebiscituose) išreikštus neabejotinus nepriklausomybės siekius, juos efektyviai ir praktiškai remtų; taip pat visiškai atsisakytų jėgos naudojimo prieš taikius tų kraštų gyventojus. Senato priimtoje rezoliucijoje pažymima, kad vasario 9 d. Lietuvoje ir kovo 3 d. Latvijoje ir Estijoje surengtų apklausų rezultatai yra rimtas pagrindas tų kraštų faktinei nepriklausomybei atkurti².

Australijos lietuvių bendruomenės Kamberoje surengtame seminare „Lietuva: vieneriems metams praėjus“ Australijos užsienio reikalų ministro patarėjas Džonas Dauthas (John Dauth) patvirtino, kad Australijos valdžia pripažįsta teisiškai pagrįstus Lietuvos, Latvijos ir Estijos nepriklausomybės siekius, pripažįsta 1990 m. kovo 11 d. paskelbtą nepriklausomybės atkūrimą, taip pat ir 1991 m. vasario 9 d. plebiscito rezultatus. Kartu jis pastebėjo, kad Australija formaliai dar negali pripažinti Lietuvos valstybės, nes ji dar nėra faktiškai laisva ir joje dar daug ką kontroliuoja Sovietų Sąjunga³.

JAV Valstybės departamento atstovė, komentuodama visuotines gyventojų apklausas Pabaltijyje, pareiškė: „Mes manome, kad referendumai yra vienas iš įstatymiškų būdų gyventojams demokratiškai pareikšti savo nuomonę. Tikimės, kad jų rezultatai bus svarbūs Baltijos šalių ir Maskvos derybose, kurios, kaip paskelbė sovietų valdžia, netrukus prasidės.“⁴

Keletas apibendrinamųjų išvadų

Lietuvos žmonių valia, pareikšta per apklausą (plebiscitą), turėjo nekvestionuojamą istorinę reikšmę grindžiant Lietuvos valstybės konstitucinius pamatus ir tolesnę konstitucingumo raidą. Demokratinės valstybės modelis, už kurį pasisakė Tauta, buvo svarbiausias faktorius, kuriuo vadovautasi konstitucinėje kūryboje nustatant atkurtos nepriklausomos valstybės politinę, teisinę esmę, pagaliau – valstybės valdymo formą ir sandarą.

Beje, kai samprotaujama apie 1991 m. vasario 9 d. įvykusios Lietuvos gyventojų apklausos (plebiscito) istorinę politinę reikšmę, visada turėtų būti akcentuojama ir tai, kad piliečių pritarimas teiginiui „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ suponavo ne tik atkurtos valstybės valdymo formą ir demokratinę jos prigimtį. Plebiscite iš esmės pasisakyta ir dėl to, kad Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedaloma į jokių valstybinių darinių. Šiuo atžvilgiu apklausa neatsitiktinai apibūdinta kaip plebiscitas, nes tarptautinėje teisėje ar lyginamojoje konstitucinėje teisėje šiuo terminu apibrėžiami visuotiniai piliečių balsavimai, kai sprendžiamas klausimas dėl atitinkamų teritorijų politinio, teisinio statuso.

Žinia apie apklausos (plebiscito) rezultatus plačiai pasklido Europoje ir pasaulyje. Užsienio demokratinėms valstybėms, jų vadovams plebiscitu buvo pranešta, kad Lietuvos Nepriklausomybė yra ne kurių nors pavienių politinių jėgų, politinių partijų siekis, o visos Tautos fundamentalusis tikslas, kurį teisiškai įrėmino ir neatšaukiamai postulavo suverenas – Steigiamoji valdžia – Tauta savo valia ir galia.

Balsavimas Varėnos rajono Žiūrų rinkiminėje apylinkėje Nr. 10. Viktoro Kapočiaus nuotrauka. LCVA.

¹ Ten pat, p. 433.

² Ten pat, p. 438.

³ Ten pat, p. 451.

⁴ Ten pat, p. 435.

LIETUVOS GYVENTOJŲ APKLAUSOS DUOMENYS 1991 M. VASARIO 9 D.

Miestas, rajonas	Bendras rinkėjų skaičius	Rinkėjų, gavusių biuletenius skaičius	Balsadėžės rasta biuletenių	Atsakė „TAIP“	Atsakė „TAIP“ %	Atsakė „NE“	Atsakė „NE“ %
Vilnius	407525	299651	299274	241198	80,6	32677	10,92
Kaunas	310369	282885	282710	272029	96,2	8088	2,86
Klaipėda	143982	112428	111820	99872	89,3	8301	7,42
Šiauliai	104988	93183	93109	87268	93,7	4633	4,98
Panevėžys	94773	85838	85709	82174	95,9	2719	3,17
Alytus	51628	45668	45562	43976	96,5	1145	2,51
Marijampolė	35474	34391	31184	30372	97,4	644	2,07
Druskininkai	13514	13062	13058	12014	92,0	808	6,19
Palanga	13383	12766	12757	12335	96,7	282	2,21
Birštonas	2695	2544	2544	2464	96,9	54	2,12
Neringa	1845	1754	1754	1701	97,0	40	2,28
Akmenės raj.	27209	24755	24746	22520	91,0	1626	6,57
Alytaus raj.	24554	22344	22335	20968	93,9	983	4,40
Anykščių raj.	28540	26813	26800	24258	90,5	1884	7,03
Biržų raj.	28671	26259	26186	23277	88,9	2343	8,95
Ignalinos raj.	39485	21427	21405	17897	83,6	2414	11,28
Jonavos raj.	36336	31114	31096	28406	91,3	2188	7,04
Joniškio raj.	23462	21128	21117	18347	86,9	2271	10,75
Jurbarko raj.	29335	27387	27376	25940	94,8	1106	4,04
Kaišiadorių raj.	29884	26834	26804	24694	92,1	1429	5,33
Kauno raj.	63289	58298	58210	56352	96,8	1331	2,29
Kėdainių raj.	50549	44436	44398	40452	91,1	3215	7,24
Kelmės raj.	30284	28073	28059	25726	91,7	1890	6,74
Klaipėdos raj.	32559	31329	31290	30420	97,2	627	2,00
Kretingos raj.	32414	30000	29988	28959	96,6	677	2,26
Kupiškio raj.	19268	17919	17894	16221	90,7	1326	7,41
Lazdijų raj.	25070	23642	23638	22159	93,7	1042	4,41
Marijampolės raj.	35344	32517	32489	31004	95,4	1168	3,60
Mažeikių raj.	43009	37841	37820	35114	92,8	2055	5,43
Molėtų raj.	20666	17439	17433	15034	86,2	1719	9,86
Pakruojo raj.	22199	19680	19637	16028	81,6	2979	15,17
Panevėžio raj.	30330	29352	29347	27390	93,3	1527	5,20
Pasvalio raj.	26550	24676	24652	21762	88,3	2368	9,61
Plungės raj.	38386	35595	35585	34061	95,7	1102	3,10
Prienų raj.	29235	26603	26566	25426	95,7	813	3,06
Radviliškio raj.	39238	35236	35213	31293	88,9	3082	8,75
Raseinių raj.	33751	31151	31108	28996	93,2	1648	5,30
Rokiškio raj.	34812	32213	32163	28114	87,4	3184	9,90
Skuoso raj.	19318	17611	17584	16330	92,9	825	4,69
Šakių raj.	30349	28474	28466	26015	91,4	1817	6,38
Šalčininkų raj.	29353	7344	7323	3868	52,8	2372	32,39
Šiaulių raj.	36857	33444	33443	31270	93,5	1744	5,21
Šilalės raj.	22055	20730	20729	19793	95,5	661	3,19
Šilutės raj.	46584	43437	43393	41271	95,1	1640	3,78
Širvintų raj.	15812	13630	13629	11879	87,2	1182	8,67
Švenčionių raj.	27222	20233	20223	14150	70,0	4211	20,82
Tauragės raj.	38764	35987	35940	34621	96,3	1005	2,80
Telšių raj.	42789	39189	39178	37118	94,7	1629	4,16
Trakų raj.	57944	39477	39425	31230	79,2	5399	13,69
Ukmergės raj.	39725	36083	36026	33109	91,9	2019	5,60
Utenos raj.	39575	36544	36528	34628	94,8	1374	3,76
Varėnos raj.	26606	26375	26319	24334	92,5	1508	5,73
Vilkaviškio raj.	38334	34677	34650	32197	92,9	1920	5,54
Vilniaus raj.	55157	28316	28282	16004	56,6	7384	26,11
Zarasų raj.	19004	16913	16905	13225	78,2	2931	17,34
Rinkiminėse apylinkėse:							
Atstovybėje Maskvoje	264	258	258	256	99,2	2	0,78
Atstovybėje Taline	33	31	31	31	100	0	0
Armėnijos Respublika, Artike	388	358	358	341	95,3	13	3,63
Smolenske	70	70	70	67	95,7	3	4,3
Tiumenės sritis, Kogalyme	430	398	396	381	96,21	13	3,3
IŠ VISO:	2652738	2247810	2241992	2028339	90,5	147040	6,6

LIETUVOS RESPUBLIKOS
K O N S T I T U C I N I S
Į S T A T Y M A S

DĖL LIETUVOS VALSTYBĖS

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba,

atsižvelgdama į tai, kad daugiau kaip trys ketvirtadaliai Lietuvos gyventojų, turinčių aktyviąją rinkimų teisę, 1991 m. vasario 9 d. per visuotinę apklausą (plebiscitą) slaptu balsavimu pasisakė už tai, kad "Lietuvos valstybė būtų nepriklausoma demokratinė respublika",

pažymėdama, kad šiuo suvereninių galių ir valios pareiškimu Lietuvos tauta vėl patvirtino savo nekintamą nuostatą dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės,

suprasdama plebiscito rezultatus kaip visuotinį pasiryžimą stiprinti ir ginti Lietuvos nepriklausomybę bei kurti demokratinę respubliką ir vykdydama Lietuvos tautos valią,

priima ir iškilmingai skelbia šį įstatymą.

1 straipsnis. Teiginys "Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika" yra Lietuvos Respublikos konstitucinė norma ir pamatinis valstybės principas.

2 straipsnis. Šio įstatymo pirmajame straipsnyje suformuluota konstitucinė norma ir pamatinis valstybės principas gali būti pakeisti tik Lietuvos tautos visuotinės apklausos (plebiscito) būdu, jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip trys ketvirtadaliai Lietuvos piliečių, turinčių aktyviąją rinkimų teisę.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS
TARYBOS PIRMININKAS

V. LANDSBERGIS

Vilnius, 1991 m. vasario 11 d.

Nr. I-1051

ERIKAS JEKABSONAS

LATVIJA IR VILNIAUS KLAUSIMAS

Latvių istoriko, istorijos mokslų daktaro, Latvijos universiteto Istorijos ir filosofijos fakulteto profesoriaus tyrinėjimų sritis – Latvijos diplomatijos, kariuomenės, tautinių bendruomenių istorija. Be kitų publikacijų, Erikas Jekabsonas (Ēriks Jēkabsons, g. 1965 m.) yra išleidęs knygas „Poļi Latvijā“ („Lenkai Latvijoje“, Rīga, 1996.), „Lietuvieši Latvijā“ („Lietuviai Latvijoje“, Rīga, 2003).

Viena iš jo monografių – „Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā“ („Atsargioji draugystė: Latvijos ir Lenkijos santykiai 1919 ir 1920 metais“), išleista Rygoje 2007 m., – skirta Latvijos ir Lenkijos, Latvijos ir Lietuvos, Lietuvos ir Lenkijos bei šių trijų valstybių tarpusavio santykiams, Latvijos neutraliai, o dažnai ir savanaudiškai pozicijai Liucijaus Želigovskio agresijos metu ir vėliau, Lenkijai aneksavus Pietryčių Lietuvą. Lietuvių skaitytojai ji gali būti įdomi ir dėl mažai žinomų ar negirdėtų faktų, taip pat dėl kiek skirtingos jų interpretacijos.

Autoriui maloniai sutikus, čia skelbiamas monografijos skyrius, tiesiogiai skirtas minėtiesiems įvykiams, taip pat keletas susijusių ištraukų iš tolesnių skyrių. Iš latvių kalbos vertė ir tekste minimų asmenų sąrašą atrinko Alvydas Butkus.

Jau 1920 m. rugsėjo 9–10 dienomis Latvija bandė padėti sureguliuoti Lenkijos ir Lietuvos santykius, nes abi šalys nuo rugsėjo 2 d. faktiškai buvo karo būklėje. Tai mėginta daryti, pasiūlius Rygą kaip tarpininkavimo ir derybų vietą. Lenkijos užsienio reikalų ministras E. Sapieha padėkojo ir informavo, kad Lenkijos ir Lietuvos vyriausybės jau susitarusios pradėti derybas Kalvarijoje. Lietuvos pusė Latvijos pasiūlymą vertino irgi teigiamai¹, nors apskritai reikia pripažinti, kad šioje situacijoje Latvijos mėginimas tarpininkauti buvo gana nesėkmingas (jos šalutinis tikslas buvo didinti Latvijos tarptautinį prestižą). Lenkų ir lietuvių derybos Kalvarijoje buvo be rezultatų, tačiau Tautų Sąjungos ir Vakarų didžiųjų valstybių spaudimu jos buvo pratęstos rugsėjo 29 d. Suvalkuose, kur spalio 7 d. buvo pasirašyta sutartis². Joje fiksuota laikinoji demarkacinė linija tarp Lenkijos ir Lietuvos kariuomenių, netiesiogiai palikus lietuvių kontroliuojamoje teritorijoje ir svarbiausią nesantaikos priežastį – Vilnių. Rodės, artėjo konflikto sprendimas. Jis būtų atvėręs naujas galimybes sukurti Baltijos valstybių sąjungą ir įgyvendinęs Vakarų valstybių norą pasiekti taiką tarp naujai susikūrusių valstybių tokiaime svarbiame pasienio su Sovietų Rusija regione.

Tačiau Vilniaus problema pasirodė pernelyg sudėtinga, kad ją būtų galima taip paprastai išspręsti³. Lenkijos vadovai (pirmiausia J. Pilsudskis), nors ir buvo priversti paklusti Vakarų reikalavimams, nesiruošė lietuviams atiduoti Vilniaus. Spalio 9 d. gen. L. Želigovskio vadovaujami lenkų kariuomenės daliniai, tariamai „sukėlę maištą“, o iš tikrųjų visiškai suderinę su Lenkijos kariuomenės vadovybe (vėlgi pirmiausia su vyriausiuoju vadu J. Pilsudskiu), užėmė Vilnių, išviję iš jo lietuvius ir sukūrę vadinamąją Vidurio Lietuvos valstybę (kuriai faktiškai kontroliavo Lenkiją). Spalio 12–13 dienomis į Kauną vėl persikėlė užsienio šalių,

¹ Brīvā Zeme, 1920, 18., 19. sept.; Kurjer Lwowski, 1920, 16 wrz.

² Lietuvos spaudoje pasirodė informacija, kad Lenkijos pusė Suvalkuose toliau visus ginčytinus klausimus ketina aptarti Rygoje. Žr.: Lietuva, 1920 m. spalio 12 d.

³ Plačiau žr.: Jēkabsons Ē. Viļņas jautājums un Latvija 1920. gada rudenī // Latvija–Polija. Starptautiskais zinātniskais konferences materiāli. Red. J. Sozaņskis. Rīga, 1995, p. 63–88.

tarp jų ir Latvijos, diplomatijos atstovai ir kt. (pasiuntinys V. Bandrevičius pateikė trumpą pranešimą apie patyrimus Vilniuje)¹.

Nors Želigovskio neoficialus ryšys su Varšuva buvo suvokiamas iškart, Latvijos padėtį komplikavo Lietuvos kariuomenės buvimas Alūkštos apylinkėse. Todėl teoriškai Vidurio Lietuvos pajėgos galėjo tiesiogiai grasinti ir Latvijos teritorijai. Be to, nepriklausomai nuo tolesnės įvykių eigos, tai buvo puiki proga ir pretekstas išspręsti klausimą dėl Lietuvos pajėgų buvimo Alūkštos dalyje, kurią Latvijos pusė traktavo kaip savą. Todėl spalio 12 d. Latvijos kariuomenės vyriausiasis vadas J. Baluodis pranešė Lietuvos kariuomenės vadovybei, kad Latvijos kariuomenė priversta garantuoti savo žemių saugumą ir užimti teritoriją iki buvusios Kuršo gubernijos ribos, tačiau akcija nėra nukreipta prieš Lietuvą, „kuri irgi suinteresuota, kad Eglainėje būtų latvių, o ne Želigovskio, pajėgos“².

Lietuvių daliniai Alūkštoje nebuvo dideli, be to, jau spalio 11 d. čia esantys 9-ojo pėstininkų pulko 450 vyrų ir Baltarusių kuopos³ patys buvo pradėję chaotišką evakuaciją į Panevėžį⁴, tad kariuomenės pergrupavimas, Eglainėje prasidėjęs naktį į spalio 12 d. (Subatę lietuviai paliko jau spalio 11 d. vakare⁵), vyko ramiai. Eglainės lietuvių komendantui buvo iškeltas reikalavimas nedelsiant evakuoti kariuomenę į buvusią gubernijos pasienį ir leisti palikti 15 kareivių trims dienoms turtui išvežti. Kadangi aplinkiniai latvių valstiečiai atsisakė duoti jiems pastotes, šių teko ieškoti Lietuvoje. Matydami, kad išvežimo darbai dėl šios priežasties stringa, latviai nukėlė terminą į spalio 13 d.⁶ Vienoje iš sodybų prie Eglainės buvo įrengta Lietuvos kariuomenės 5-oji belaisvių stovykla. Latvių 12-ojo Bauskės pėstininkų pulko kariai išlaisvino šioje stovykloje laikytus 22 lenkus karo belaisvius, o lietuvių sargybinius nusiuntė į Lietuvą (buvusieji belaisviai perduoti A. Miškovskio žinion ir išvyko į Rygą, vėliau jie visi pabrėžė mandagų latvių elgesį su jais)⁷. Šios akcijos metu būta ir nemalonių momentų – latvių kariai nuginkluotus lietuvių sargybinius prieš paleisdami buvo trumpam uždarę į belaisvių patalpas ir net bandė juos priversti susikeisti drabužiais su buvusiais lenkų belaisviais (tai neįvyko, nes lenkai atsisakė tai daryti)⁸. Lietuvos pusė protestavo dėl dviejų lokomotyvų ir 22 vagonų sulaikymo Eglainėje⁹. Paliktasis inventorių buvo grąžintas, ir kariškiai gavo įsakymą stropiai juo rūpintis. Ginčytiniams klausimams

¹ *Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs (toliau LVVA), f. 2575, ap. 11, b. 8, l. 131–133.*

² *Ten pat, ap. 15, b. 2, l. 27.*

³ *Lietuvos kariuomenės Baltarusių batalionas į kuopas performuotas 1920 m. balandžio 1 d.*

⁴ *Archiwum Akt Nowych (toliau AAN) Attachaty, A–II, 67/2, k. 184.*

⁵ *LVVA, f. 2574, ap. 3, b. 77, l. 36.*

⁶ *Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau LCVA), f. 384, ap. 2, b. 139, l. 9.*

⁷ *AAN, Attachaty, A–II, 65/1, k. 265; Centralne Archiwum Wojskowe (toliau CAW), II ND WP, t. 194. Lenkų šaltiniai sutartinai pabrėžia Latvijos karių ir valdžios įstaigų mandagų elgesį su šiais belaisviais.*

⁸ *LCVA, f. 384, ap. 2, b. 139, l. 9.*

⁹ *Lietuva, 1920 m. spalio 14, 17 d.; LCVA, f. 384, ap. 3, b. 73, l. 204; f. 929, ap. 362, l. 19.*

Baltarusių (gudų) batalionas Daugpilio fronte. 1919 m. rugpjūtis. Autorius nežinomas. LCVA.

išsiaiškinti spalio 14 d. Šiauliuose susitiko abiejų šalių kariuomenių vadovybė (Lietuvos pusei atstovavo ir latvis pulkininkas leitenantas V. Uozuolas, Latvijos pusei – P. Radzinis ir V. Bandrevičius). Lietuvos krašto apsaugos ministras ir vyriausiasis kariuomenės vadas K. Žukas kalbėjo apie Želigovskio grėsmę Latvijai, „Latgalos dvarininkų legioną“ jo kariuomenėje, prikišo latviams Eglainės užėmimą; J. Baluodis tai aiškino kaip būtinybę apsaugoti Daugpilį nuo galimo želigovskininkų puolimo. Stengdamasis nuraminti lietuvius, jis pabrėžė, kad latvių karinė akcija dar galutinai nesprenžia Eglainės valstybinės priklausomybės klausimo – jį išspręsianti tarptautinė Sienos nustatymo komisija¹.

Savo ruožtu P. Radzinis spalio 14 d. Rygoje informavo A. Miškovskį, kad Latvijos kariuomenė užėmė visą Kuršo gubernijos pasienį, peržengusi sieną tik ties Subate, kur esanti „visiškai latviška teritorija“ (iš tikrųjų minėtoji linija iki galo buvo užimta keletą dienų vėliau – E. J.), ir prašė pranešti Lenkijos kariuomenės vadovybei, kad Latvijoje nebėra nė vieno lietuvių kario. Visa tai tam, „kad būtų išvengta nesusipratimų tarp mūsų kariuomenės ir didvyriškos lenkų armijos“². Tą pačią dieną A. Miškovskis perdavė šią žinią Lenkijos Generaliniam štabui³. Latvijos valdžios įstaigos ir cenzūra Rygoje neleido spaudoje paskelbti Lietuvos diplomatijos atstovo D. Zauniaus kvietimo Latvijos lietuviams dalyvauti Lietuvos valstybės atgimimo procese, nes skelbime neigiamai minėta Lenkija ir lenkai⁴.

Iš tikrųjų Želigovskio pajėgų dešiniajame sparne žygiavo Lenkijos kariuomenės 3-ioji Legionų divizija, formaliai laikydamosi neutraliteto, o iš tikrųjų palaikydama aktyvų ryšį su Vidurio Lietuvos pajėgomis. Spalio 14 d. Latvijos kariuomenės Žiemgalos divizijos štabo agentai pranešė, kad lenkų žvalgai buvo pasirodę Slobotkoje ir Breslaujoje, tačiau „bolševikai juos iš ten išviję“. Spalio 15 d. Žiemgalos divizija gavo įsakymą sustiprinti žvalgybą ir, jei tik lenkai „prisiartintų prie mūsų administracinės sienos /.../, greičiau ją užimti“. Rezervui buvo parengtos Vidžemės divizijos dalys⁵. Savo ruožtu spalio 16 d. 2-ajam Ventspilio pėstininkų pulkui (į pietus nuo Daugpilio) buvo pristatyta keletas artilerijos baterijų. Spalio 18 d. J. Baluodis pranešė, kad jau visiškai užimta buvusios gubernijos siena nuo Subatės iki Šafranovo⁶.

Spalio 15 d. P. Radzinis įsakė „per žvalgybą ir karininkų patrulius“ pranešti apie tai lenkų kariuomenei ir prašyti lenkų nemėginti peržengti buvusios gubernijos sienos. Spalio 25 d. į Jakubovkos dvarą (tarp Sitos ežero ir Ričos) atvyko lenkų 3-iosios Legionų divizijos 3-iojo artilerijos pulko karininkas su keliais kareiviais ir informavo 2-ojo Ventspilio pulko bataliono vadą J. Grosvaldą, kad lenkai įsitvirtinę linijoje maždaug 15–17 km nuo „Kuršo“ sienos ir kol kas jiems įsakyta jos neperžengti. Jis pabrėžė, kad lenkų ketinimai latvių atžvilgiu yra draugiški. Susitikimas buvęs labai „nuoširdus“⁷.

Tuo pat metu agentai pranešė, kad į Vydžius ir Švenčionis įžengė lenkų 23-iasis pėstininkų pulkas, o spalio 27 d. 2-ojo Ventspilio pulko žvalgai Drisvėtoje (gerokai už sienos) draugiškai susitiko su lenkų žvalgais ir vėliau išsiaiškino, kad Turmante tebėra nedidelės pajėgos lietuvių, kurie esą labai bijo lenkų. Tačiau lapkričio 1 d., kai Turmante pasirodė lenkų žvalgai, lietuviai į juos atidengė ugnį ir neilgam privertė atsitraukti. Patys lietuviai nuo Vilniaus–Daugpilio geležinkelio linijos visiškai atsitraukė lapkričio 2–3 d. Atėję lenkai latvių atžvilgiu laikėsi korektiškai ir nemėgino peržengti sienos⁸. Lenkijos kariuomenės Generalinio štabo viršininkas T. Rozvadovskis lapkričio 17 d. pranešime rašė: „Sutinkamai su tuo, kad santykiuose su Latvija mes turime vengti bet kokių nesusipratimų, galinčių pabloginti dabartinius santykius, lenkų daliniai gavo įsakymą neperžengti buvusios Kuršo gubernijos ribos tarp Turmanto geležinkelio stoties ir Indricos ir šią ribą laikyti Lenkijos–Latvijos demarkacine linija, kol abiejų šalių vyriausybės priims sprendimą dėl valstybės sienos.“⁹

2-ojo Ventspilio pėstininkų pulko karininkas O. Caunytis vėliau prisiminė, kad santykiai su lenkais ties naująja linija „gana įtempti, bet išoriškai mandagūs ir taikūs“. Tad Latvijos kariuomenės dalinių skaičius prie sienos kurį laiką nebuvo mažinamas, o kariuomenė buvo

¹ LCVA, f. 384, ap. 3, b. 15, l. 52; LVVA, f. 6033, ap. 1, b. 406, l. 22–23. Plačiau žr.: Jēkabsons Ē. *Lietuvos karaspėks Ilūkstes aprīņķī* 1919. –1920. gadā // *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes*. 2005, 59 sēj., Nr. 2, 49, p. 64.

² Počs K. *Samitārā kordona valgos*. Rīga, 1971, p. 116.

³ AAN, *Attachaty, A–II*, 65/1, k. 232.

⁴ LCVA, f. 384, ap. 3, b. 73, l. 207 (K. Tallat-Kelpšos 1920 m. spalio 19 d. pranešimas).

⁵ LVVA, f. 6033, ap. 1, b. 61, l. 18; b. 406, l. 17.

⁶ LVVA, f. 3601, ap. 1, b. 476, l. 126.

⁷ Ten pat, b. 308, l. 16.; b. 61, l. 20.

⁸ Ten pat, l. 19, 22, 24, 26.

⁹ Łossowski P. *Łotwa nasz sąsiad*. Warszawa, 1990, p. 16.

pasiruošusi visoms galimybėms¹. Savo ruožtu Lenkijos kariuomenės vadovybės pranešime buvo sakoma: „Lenkijos armija iki šiol /.../ stropiai paiso susidariusios demarkacijos linijos. Lenkų ir latvių pulkų kaimyniniai santykiai iš karto tapo draugiški /.../“².

Vilniaus įvykiai sukėlė nerimą Latvijai. Spalio 14 d. A. Miškovskis pranešė, kad Latvijos visuomenei neramu, ir reikėtų, kad pats Želigovskis ir Lenkijos spauda pabrėžtų jo draugišką požiūrį į Latviją³. Kitą dieną jis pranešė apie Latvijos spaudos susirūpinimą dėl Alūkštos apylinkių likimo, ir pridūrė, kad „būtina, jog generolo Želigovskio daliniai, kurie gali greitai susisiekti su latviais, vengtų bet kokių nesusipratimų su jais“⁴. A. Miškovskis ir V. Kameneckis stengėsi įtikinti Latvijos politikus ir visuomenę, kad bet koks nerimas yra nepagrįstas. Spalio 23 d. Kameneckis per spaudą pranešė, kad Lenkijos vyriausybė neturi nieko bendra su Želigovskio akcija, tačiau ji „įdėmiai seka įvykius Vilniuje ir laiko juos karšto patriotizmo išraiška“⁵. Ir Lenkijos taikos delegacijos taikos derybose su Sovietų Rusija narys L. Vasilevskis tvirtino, esą Želigovskis neturi agresyvių planų prieš Latviją⁶.

Pačiai Latvijos vyriausybei buvo beveik aiškus Lenkijos vaidmuo įvykiuose. Spalio 25 d. Užsienio reikalų ministerijos apžvalgoje visiškai teisingai teigta, jog „Želigovskio pasirodymas įvyko su paties Pilsudskio pritarimu ir palaikymu“ ir kol „ši reikalą valdo pats Pilsudskis, tai negali grėsti mūsų saugumui. Bet jei Pilsudskio įtaka dingtų, tai reikalas būtų kitoks“⁷.

Iš šalies Latvijos santykiai su Lenkija spalio mėn. atrodė geri. Tai spalio 20 d. pripažino ir Lenkijos užsienio reikalų ministras E. Sapieha⁸. Savo ruožtu A. Keninis spalio 29 d. apibendrino, kad Lenkijos spauda, vyriausybė ir Seimas apskritai yra palankiai nusiteikę Latvijos atžvilgiu. E. Sapieha buvo pažadėjęs, kad Lenkija netrukus pripažins Latviją *de iure*, ir kol kas tai esą neįvyksta tik dėl Prancūzijos neigiamos nuostatos⁹. Lenkijos kariuomenės Generalinis štabas lapkričio 3 d. tvirtino, kad „Latvijos vyriausybė šiuo metu stengiasi taisyti blogą įspūdį, kurį ji paliko savo šalta laikysena Lenkijai patekus į kritišką situaciją“ (rugpjūčio mūsų prie Varšuvos metu – E. J.)¹⁰. Tačiau Latvijos laikysena eilinį kartą keitėsi priklausomai nuo įvykių Vilniaus regione. Pasak istoriko P. Losovskio, prasi-dėjus Želigovskio akcijai, Latvija sukėlusi Lenkijai „didžiausią nuostabą“¹¹.

Tam būta objektyvių priežasčių. Kariuomenės vyriausiojo vado štabo Užsienio žvalgybos skyrius pranešė, kad Želigovskis rengiasi nuversti Lietuvos vyriausybę ir sudaryti Lietuvos uniją su Lenkija, sukurti lenkų kontroliuojamą koridorių per Vilnių, Mažeikius ir Liepoją „ryšiams su Prancūzija palaikyti“. Jo kariuomenėje tarnauja daug Latgalos lenkų, o jie norėtų ir Latgalą prijungti prie Lenkijos. Vidurio Lietuvos kariuomenės kiekis – 75 000–90 000 vyrų – esąs perdėtas¹². Savo ruožtu štabo Kontržvalgybos skyrius lapkričio 7 d. informavo, kad Daugpilio ir Alūkštos apylinkėse intensyviai platinami gandai apie laukiamą Želigovskio pajėgų įžygiavimą. Gandus skleidęs net Lenkijos garbės konsulas Daugpilyje S. Sirevičius¹³, kuris, beje, apdalijęs Lenkijos pasais vietinius lenkų savanorius ir nusiuntęs juos į Lenkiją, kur tie dalyvavę organizuojant savivaldas ir policiją, taip pat stoję į Vidurio Lietuvos kariuomenę. Alūkštos apylinkėse pastebėta vietinių lenkų, apie kuriuos buvo žinoma, kad jie tarnauja Lenkijos kariuomenės žvalgyboje ir kontržvalgyboje. Du iš jų buvo sulaikyti Gryvoje (Daugpilio pietinis priemiestis – A. B.), nes pas juos rasti Lenkijos, Latvijos, Rusijos, Lietuvos pasai ir kiti dokumentai bei daiktai, liudijantys apie žvalgybos užduotis¹⁴. Padėtį dar labiau komplikavo labai sugriautas Latgalos ūkis, masinė spekuliacija ir kontrabanda pasienio rajonuose, apgailėtina sanitarinė padėtis (1920 m. rudenį Latgaloje gyventojai galėjo keliauti tik turėdami vienkartinį komendanto leidimą, o vykstantys į Rygą privalėjo parodyti karantino gydytojo pažymą, kad jiems atlikta utėlių naikavimo procedūra)¹⁵.

Lenkijos Generalinis štabas gruodžio 1 d. irgi pranešė, kad Latvijoje sklinda gandai apie Lenkijos 2-osios armijos (septynių divizijų) perdavimą Želigovskio žinion, apie Latgalos ir Kuršo užėmimo planus, net apie galimą Želigovskio akcijos ryšį su nauja Bermonto avan-

¹ Latvijas Kara muzejs (toliau LKM). Caunītis O., p. 89.

² Centralne Archiwum Wojskowe (toliau CAW), II ND WP, t. 193. Santykiai tarp kariuomenių pasienyje iš tiesų buvo palyginti geri. Lapkričio 24 d. 3-iosios Legionų divizijos vadovybė pareiškė padėką 10-ajam Aizputės pėstininkų pulkui, padėjusiam atskleisti spalio 13 d. Plusuose (Lenkija) įvykdytą žmogžudystę. Žr.: LVVA, f. 6033, ap. 1, b. 61, l. 19–28; b. 62, l. 7.

³ AAN, Attachaty, A–II, 65/1, k. 232.

⁴ Ten pat, Kod, t. 2, k. 308.

⁵ Latvijas Kareivis, 1920, 23 okt.

⁶ Latvijas Sargs, 1920, 31 okt.

⁷ LVVA, f. 2575, ap. 15, b. 2, l. 26.

⁸ Łossowski P. Stosunki polsko-litewskie w latach 1918–1920. Warszawa, 1966, p. 329.

⁹ LVVA, f. 2575, ap. 15, b. 12, l. 21.

¹⁰ CAW, II ND WP, t. 194.

¹¹ Łossowski P. Stosunki polsko-litewskie w latach 1918–1920, p. 329.

¹² LVVA, f. 6033, ap. 1, b. 24, l. 28.

¹³ S. Sirevičius gyveno Daugpilyje, buvo prisiekusysis advokatas ir buvo pastebėtas jau Steigiamojo Seimo rinkimų išvakarėse 1920 m. balandį kaip „lenkų sąrašo“ rinkėjų susirinkimų pagrindinis kalbėtojas. Žr.: LVVA, f. 1378, ap. 2, b. 3, l. 28.

¹⁴ Ten pat, f. 2574, ap. 3, b. 92, l. 3.

¹⁵ Ten pat, f. 6823, ap. 2, b. 116, l. 8.

tiūra Baltijoje ir Bulako-Balachovičiaus veiklą¹. A. Miškovskis lapkričio 7 d. pranešė, kad dėl gandų Latvijoje sustabdyta kariuomenės demobilizacija ir pradėtos registruoti ryšio priemonės. Latvijos kariuomenės vadovybei jis eilinį kartą leido suprasti, kad Vidurio Lietuvos pajėgų akcija prieš Latviją neįmanoma, ir jau kitą dieną pats asmeniškai nuvyko prie Latvijos ir Lenkijos naujosios sienos linijos ties Alūkšta².

Tačiau visuomenės nerimas Latvijoje vis didėjo. Lapkričio 2 d. poetas E. Virza spaudoje rašė, kad negalima mažinti išlaidų kariuomenei, kol „Želigovskis niokoja lietuvių laisvę, o jo divizijos nukreiptos į Daugpilį“³. Ypač aštriai reagavo Latgalos latvių inteligentija. J. Paberzas rašė apie Vidurio Lietuvos kariuomenės Latgalos dvarininkų pulką, pasiruošusį pulti Daugpilį, ir ragino būti budrius, nes dvarininkai nori „gelbėti savo dvarus, vėl sėdėti ant sprando valstiečiams, nusėti lenkų žemę lenkiškomis mokyklomis, bažnyčiomis, visose įstaigose įvesti mums nesuprantamą kalbą“⁴. Ir Užsienio reikalų ministerija lapkričio 7 d. pranešė apie vadinamąjį „Latgalos pulką“, kuris dislokuotas Švenčionių rajone ir kuriame esą daug lenkų bei rusų dvarininkų. Pulko „laikysena yra įtartina“⁵. Nors iš tikrųjų atskiro „latgaliečių“ pulko Vidurio Lietuvos kariuomenėje nebuvo, joje tarnavo ir civilinėje administracijoje darbavosi daugelis Latgalos dvarininkų, kurių požiūris į Latviją buvo priešiškas ar bent jau nepalankus. Vienas ryškiausių jų atstovų – Daugpilyje gimęs V. Studnickis-Gizbertas⁶ – ir vėliau pasižymėjęs ypatinga nepagarba Latvijos valstybei⁷. Neabejotina, kad ir dalis Latgalos dvarininkų, ir kiti šovinistiškai nusiteikę Želigovskio kareiviai iš tiesų galėjo tikėti „karo žygiu į Latgalą“, turint galvoje labai savotiškas Vilniaus ir Vilniaus regiono užėmimo aplinkybes, taip pat Vidurio Lietuvos kariuomenės pobūdį.

Lapkričio 10 d. M. Hartmanis iš Varšuvos taip pat pranešė apie Latgalos dvarininkus Želigovskio kariuomenėje, taip pat apie ginklus ir maistą, išsiųstą iš Lenkijos į Vilnių⁸. Latvijos kariuomenės vadovybė stengėsi nuraminti visuomenę pabrėždama, kad yra imtasi visų reikiamų atsargumo priemonių, ir gandai apie Želigovskio pajėgų ir latvių susidūrimus prie Daugpilio yra visiškai nepagrįsti. Be to, tarp Latvijos kariuomenės ir lenkų 3-iosios Legionų divizijos, kuri buvo Vidurio Lietuvos kariuomenės struktūroje ir kurioje „mūsų kareiviai sutinka vieną kitą seną pažįstamą“ iš Latgalos vadavimo laikų, yra neutrali zona⁹.

Informacijai gauti į Vilnių buvo nusiųstas Latvijos karo atstovo padėjėjas Lenkijoje kapitonas (rotmistras) A. Lėvingas, atvykęs į lenkų užimtąjį miestą lapkričio 7 d. Kalbėdamas su juo, L. Želigovskis pabrėžė, kad nori kuo greičiau užmegzti draugiškus santykius su Latvija¹⁰. Lenkijos kariuomenės Generalinis štabas lapkričio 15 d. padarė išvadą, jog „paaiškinimai, kuriuos Vilniuje rotmistrai Lėvingui davė Želigovskis /.../, paliko Rygoje labai gerą įspūdį“¹¹. Be to, Vilniuje nuo lapkričio 15 iki 21 d. komandiruotėje buvo Latvijos diplomatinės atstovybės Varšuvoje sekretorius P. Uolinis, gavęs Latvijos diplomatinio atstovo A. Keninio oficialią užduotį – išsiaiškinti Latvijos piliečių ir pabėgėlių padėtį šiame mieste (kelyje iš Lenkijos). Žinoma, jis turėjo ir neoficialią užduotį – sužinoti bendrą situaciją Vilniuje ir Želigovskio požiūrį į Latviją. Želigovskis jam palikęs „paprasto, nuoširdaus ir garbingo kareivio“ įspūdį. Pokalbiai apie politiką jį apsunkinę, todėl jis mielai patikėjęs juos vesti patarėjams (pirmiausia A. Pristoriui, ryšių karininkui, palaikiusiam ryšį su J. Pilsudskiu). Generolas šiltai prisiminęs latvę gailestingąją seserį E. Kundziną iš Cėsių, pasaulinio karo metu slaugiusią jį ir kitus sužeistus lenkų karininkus vienoje karo ligoninėje Podolėje. P. Uolinis tvirtai įsitikino, kad Želigovskis „pavaldus Varšuvai, kuri palanki Latvijai“. Ir M. Hartmanis iš Varšuvos pranešė, kad „Želigovskis žada geriausius santykius su mumis“. J. Pilsudskio adjutantas B. Veniava-Dlugoševskis pokalbiuose su Latvijos atstovais pabrėžė, kad Želigovskis esąs demokratas ir negins Latgalos dvarininkų interesų, o pats J. Pilsudskis per iškilmes, kur jam buvo suteiktas maršalo laipsnis, A. Keniniui darsyk akcentavo savo geranoriškumą Latvijai¹².

¹ CAW, II ND WP, t. 194.

² AAN, Kod. t. 2, k. 312.

³ Latvijas Kareivis, 1920, 2 nov.

⁴ Latgalītis, 1920, 11 nov.

⁵ LVVA, f. 2575, ap. 17, b. 63, l. 18. Apie Latgalos dvarininkų pulkų suformavimą Vidurio Lietuvos kariuomenėje rašė ir Lietuvos spauda. Žr.: Lietuva, 1920 m. lapkričio 13 d.

⁶ 1920 m. lapkričio mėn. Latvijos rusų spauda perspausdino V. Studnickio prisipažinimą, jo paskelbtą savo kaktik publikuotame darbe: Kuršas turis priklausyti Lenkijai autonomijos statusu. Šito norėsią ir latviai, ir vokiečiai, nes gauti „autonomiją“ iš Rusijos jiems nesą vilties. Žr.: Сегодня, 1920, 26 ноября. (įvadas su iškalbinga antrašte – „Lenkų apetitai Latvijoje“).

⁷ Savo 1924 m. išleistoje knygoje jis su nuoskauda rašęs, kad 1920 m. latvių spauda melagingai paskelbusi apie „pulką, kurį jis suformavęs Lietuvoje, kad iš Latvijos atimtų Daugpilį“. Žr.: Studnicki W. Zarys państw bałtyckich. Finlandja, Łotwa, Estonja. Warszawa, 1928, p. 123.

⁸ LVVA, f. 2574, ap. 3, b. 90, l. 243.

⁹ Latvijas Kareivis, 1920, 9 nov.

¹⁰ Kurjer Poranny, 1920, 9 list.

¹¹ CAW, II ND WP, t. 194.

¹² Ten pat, f. 2575, ap. 15, b. 12, l. 11–16; f. 2574, ap. 3, b. 90, 244; f. 2570, ap. 10, b. 66, l. 298.

Tad P. Radzinis turėjo pagrindą spaudoje teigti, kad Želigovskis, būdamas lenkas, tiesiogiai ar netiesiogiai atstovauja Lenkijos interesams, o Lenkija nesuinteresuota kelti grėsmę Latvijai, ir „kai kurių lenkų dvarininkų pageidavimai nėra lenkų vyriausybės ir tautos daugumos mintyse“¹.

Lietuvos vyriausybė šiuo metu stengėsi gauti Latvijos paramą kovoje su Vidurio Lietuva ir Lenkija, nes sąlygos atrodė palankios, kad pagaliau pasiektų Latvijos stojimą Lietuvos pusėn jos konflikte su Lenkija. Jau spalio 11 d. Lietuvos Seimo Užsienio reikalų komisija nusprendė „ieškoti supratimo kelių su latviais“, kad drauge „apgintų nepriklausomybę“². Lapkričio 11 d. į Rygą atvyko Lietuvos karinė delegacija (latvių kilmės generolas leitenantas, Generalinio štabo ypatingų užduočių generolas M. Katchė, spalio 7 d. Suvalkuose pasirašęs Lietuvos ir Lenkijos sutartį, latvis pulkininkas leitenantas V. Uozuolas ir dar vienas karininkas). Lapkričio 17 d. į Rygą atvyko grupė Seimo deputatų (vadovaujami M. Sleževičiaus). Jie mėgino įtikinti Latvijos kariuomenės vadovybę, jog būtina sudaryti abiejų šalių karinę sąjungą, nukreiptą prieš Vidurio Lietuvą. Seimo atstovų oficialus tikslas buvo sudalyvauti Latvijos nepriklausomybės paskelbimo dienos iškilmėse (lapkričio 18-ąją – A. B.), tačiau M. Katchė Kaune buvo gavęs konkrečią užduotį – pasiekti, kad prieš Vidurio Lietuvą būtų pasirašyta karinė konvencija, numatanti aktyvius Latvijos kariuomenės veiksmus, jei Želigovskio kariuomenė pajudėtų Kaišiadorių ir Ukmergės kryptimi. Lietuviai pasielgtų taip pat, jei Vidurio Lietuvos lenkų pajėgos patrauktų Daugpilio link. Be to, turėjo būti sukurtas bendras operatyvinis planas³. Tačiau Latvijos pusė puikiai suvokė, kad tokia sąjunga būtų nukreipta ne tik prieš Vidurio Lietuvą, bet ir prieš Lenkiją, ir nors Konstitucinio susirinkimo didžiausioji frakcija – socialdemokratai – buvo nusistatę prieš Lenkiją⁴, aktyviai padėti lietuviams atsisakė. Lapkričio 15 d. pranešime Kaunui M. Katchė pabrėžė, kad trijų dienų derybose latviai sutikę teikti Lietuvai visapusišką pagalbą kovai su Želigovskiu, tačiau pripažinę, kad visuomenė dar neparengta Latvijos kariuomenės veiklai prieš Vidurio Lietuvą. O lapkričio 19 d. pranešime M. Katchė jau pripažino, kad sudaryti karinę konvenciją su Latvija nepavyks, nors didelė latvių tautos dalis užjaučia Lietuvą. Visų pirma, tai susiję su Latvijos vyriausybės požiūriu, kad kova su Vidurio Lietuva reikštų konfrontaciją su Lenkija.

¹ *Latvijas Kareivis*, 1920, 23 nov. Šis straipsnis atpasakoja ir Lenkijos spauda. Žr.: *Gazeta Warszawska*. 1920, 2 grudz.

² Łossowski P. *Konflikt polsko-litewski 1918–1920 m.* Warszawa, 1996, p. 199.

³ LCVA, f. 384. ap. 3, b. 15, l. 37, 40; *Lietuva*, 1920 m. lapkričio 19 d.; *Laisvė*, lapkričio 23, 30 d.

⁴ 1920 m. lapkričio 18 d. per Steigiamojo Seimo iškilmingą posėdį Lietuvos vyriausybės sveikinimas buvo palydėtas visuotiniais plojimais, o Lenkijos sveikinimą kairysis sparnas priėmė tylėdamas. Žr.: AAN, Kod, t. 2, k. 321; *Lietuva*, 1920 m. lapkričio 23 d.

Lenkų kariuomenės kulkosvaidininkai su patranka Pilies gatvės pradžioje. 1919 m. Jano Bulhako nuotrauka. LCVA.

M. Katchė pasiūlymas aptarti karinės konvencijos projektą privačiai irgi liko be atsako. Tačiau tolesnėse derybose Latvijos pusė pažadėjo lietuviams kiek galėdama parūpinti karo specialistų, karinių medžiagų, leisti naudotis uostais karinėms medžiagoms gabenti, naudotis Latvijos dirbtuvėmis ir t. t.¹ Latvijos armijos štabo viršininkas K. Ramatas teigė, kad pokalbyje su juo ir J. Baluodžiu generolas M. Katchė pasiūlęs sukurti glaudžią abiejų šalių sąjungą, tačiau latviai atsakė, jog jau seniai galvojantys apie platesnę visų Baltijos šalių sąjungą. M. Katchė pabrėžęs, kad nesąs įgaliotas kalbėti apie tokią sąjungą ir kad reikėtų atsižvelgti į „momento grėsmę“. K. Ramatas vėliau prisiminė: „Tam savo ruožtu mes negalėjome pritarti, nes tikra beprotybė būtų susipykti su mūsų didžiausiu ir stipriausiu kaimynu, kai mūsų realieji politiniai interesai reikalavo kuo artimesnės draugystės su juo.“²

Lapkričio 18 d. Steigiamojo Seimo pirmininkas J. Čakstė Lietuvos diplomatiniam atstovui D. Zauniui pranešė, kad Kauno užėmimo atveju Latvijos vyriausybė svarstys galimybę teikti Lietuvai karinę pagalbą³. Lietuvos delegacija šį pažadą ir moralinės paramos patvirtinimą gavo lapkričio 20 d. Ginče dėl Vilniaus oficialiai buvo pareikštas Latvijos neutralitetas. Tačiau dar dieną prieš (lapkričio 19 d.) A. Miškovskis jau buvo pranešęs savo vyriausybei, kad lietuviai sulauksią neigiamo atsakymo (jį apie tai lapkričio 18 d. iškilmingame kviestiniame pokylyje, kuriame dalyvavo ir oficialioji Lietuvos delegacija, informavo Krašto apsaugos tarybos pirmininkas K. Goperas, taip pat politikai A. Klyvė ir J. Feldmanis)⁴.

Latvijos vyriausybės padėtį sunkino tai, kad Rygoje buvo ir Vidurio Lietuvos delegacija: Laikinosios valdančiosios komisijos Užsienio reikalų departamento atstovas B. Kšižanovskis, Pramonės ir prekybos departamento vicedirektorius F. Velioglovskis bei kariuomenės atstovas poručikas Vasilevskis. Lapkričio 10 d. šarvuotu traukiniu „Paderewski“ jie atvyko į Turmantą drauge su Latvijos karinio patarėjo padėjėju Lenkijoje A. Lėvingu⁵, o lapkričio 11 d. buvo Rygoje⁶. Prieš tai A. Lėvingas telegrafu prašęs Latvijos kariuomenės vadovybės leisti įvažiuoti į šalį „Želigovskio deleguotiems atstovams“, kurie pageidauja kalbėtis su Latvijos kariuomenės vadais. Tad leidimą įvažiuoti buvo davęs Vyriausiojo vado štabas be Užsienio reikalų ministerijos žinios, nors pagrindinis B. Kšižanovskio tikslas buvo derybos būtent su URM. Delegacija turėjo įtikinti Latvijos pusę, kad Vidurio Lietuva yra draugiška ir kad reikia susitarti dėl eismo geležinkeliu, taip pat dėl pašto ir telegrafo ryšių. Apie savo atvykimą Vilniaus atstovai informavo URM ir Vyriausiojo vado štabą. Šis atvykimas sukėlė tam tikrą sumaištį. Z. Mejerovicas buvo išvykęs, o premjeras K. Ulmanis ir J. Čakstė nusprendė delegacijos oficialiai nepriimti. Laikinais buvo pranešta, kad ir K. Ulmanio nėra Rygoje, ir paprašyta kelias dienas palaukti, nes Latvijos pusė buvo pasirengusi priimti B. Kšižanovskį Užsienio reikalų ministerijoje neoficialiai. Lapkričio 15 d. įvyko maždaug valandos trukmės pokalbis tarp jo ir departamentų direktorių L. Sėjos bei V. Šūmanio. Pokalbio metu B. Kšižanovskis išdėstė lenkų pusės požiūrį į Vilniaus įvykius ir paneigė gandus, esą Želigovskis Latvijos atžvilgiu turis piktą kėslą. Pokalbio tonas buvęs draugiškas. Į klausimą apie Latvijos poziciją konflikto atžvilgiu L. Sėja atsakęs, kad toji bus lūkuriuojanti, tačiau Latvija negalinti pripažinti „etnografinės Lietuvos užkariavimo“. Savo ruožtu F. Velioglovskis lapkričio 16 d. su Geležinkelių valdybos atstovais aptarė eismo atnaujinimo galimybes. Be to, tądien delegacija turėjo dar vieną neoficialų susitikimą URM. Tuo metu K. Ulmanis apsisprendė dėl savo tolesnio elgesio (didžia dalimi – paveiktas Lietuvos delegacijos ir visuomenės nuomonės). Lapkričio 16 d. K. Ulmanis asmeniškai informavo Lietuvos atstovus, kad Vidurio Lietuvos delegacija bus išprašyta iš šalies⁷. Lapkričio 16 d. popietę buvo atšauktas prie delegacijos priskirtasis A. Lėvingas, o kitas karininkas informavo Vidurio Lietuvos atstovus, kad jie kitą dieną privalą palikti šalį ir „labai korektiškai, bet tvirtai“ pasiūlė juos palydėti iki Turmanto pasienio stoties. Tačiau delegacija pareikalavo raštiško potvarkio apie išprašymą ir lapkričio 17 d. neišvyko, o Užsienio reikalų ministerijai

¹ LCVA, f. 384, ap. 3, b. 15, l. 42, 45, 46.

² Ramats K. *Virspavēlnieks // Ģenerālis Jānis Balodis. Atmiņu krājums no Latvijas brīvības cīņu laika*. Rīga, 1931, p. 146.

³ Andersons E. *Latvijas vēsture 1914–1920*. Stockholm, 1967, p. 614.; Kurjer Poranny, 1920, 16 list.; Robotnik, 1920, 19 list.

⁴ AAN, Kod, t. 2, k. 318; Kurjer Poranny, 1920, 23 list.; Lietuva, 1920 m. lapkričio 23 d.

⁵ ELTA lapkričio 17 d. iš Rygos klaidingai informavo, kad Vidurio Lietuvos atstovus į Latviją atvežęs Lenkijos karinis atstovas Latviijoje. Žr.: Lietuva, 1920 m. lapkričio 18 d.

⁶ LVVA, f. 6033, ap. 1, b. 61, l. 21; AAN, Kod, t. 2, k. 314; Przegląd Wieczorny, 1920, 15 list.; Robotnik, 1920, 14 list.

⁷ LCVA, f. 383, b. 7, l. 72; b. 72, l. 113.

įteikė notą, kurioje protestavo prieš nuostatą, neatitinkančią „tarptautinių tradicijų“ (notos nuorašus išdalijo užsienio šalių atstovyboms). Rygą lenkai paliko tik lapkričio 18 d. rytą¹.

Abiejų delegacijų buvimo Rygoje metu vyko smarki politinė kova, kurioje aktyviai dalyvavo ir Lietuvos bei Lenkijos diplomatiniai ir neoficialieji atstovai. Itin ryžtingai laikėsi Lietuvos atstovai – ypač po to, kai lapkričio 14 d. iš savo vyriausybės gavo instrukciją, kad latvių derybas su želigovskininkais Kaunas traktuos kaip Lietuvai priešišką aktą iš kaimyninės Latvijos pusės². Latvis V. Uozuolas, tarnavęs Lietuvos kariuomenėje ir įtrauktas į atvykusią Lietuvos delegaciją, spaudoje išdėstė Lietuvos požiūrį, reikšdamas džiaugsmą dėl Lietuvos ir Latvijos suartėjimo tuo metu, kai Želigovskis kelia grėsmę abiem šalims³. Lenkijos atstovai labai stengėsi nuraminti visuomenę, kurią suerzino ir abiejų delegacijų buvimas Rygoje, ir žinios apie želigovskininkų artėjimą prie Latvijos sienų. Vilniaus delegacijos buvimo Rygoje metu Lenkijos atstovas V. Kameneckis buvo išvykęs į Varšuvą. Grįžęs (dar iki delegacijos išvykimo) jis tuoj aplankė J. Čakstę, vidaus reikalų ministrą A. Bergą ir užsienio reikalų ministro pavaduotoją H. Albatą ir aiškino Želigovskio ketinimus. Po pokalbių V. Kameneckis informavo savo vyriausybę, kad Latvija liks neutrali, jei ginkluotoji akcija neperžengs Vilniaus srities ribų. Savo ruožtu A. Miškovskis lapkričio 17 d. kalbėjosi su krašto apsaugos ministro pareigas einančiu E. Laiminiu. Šio pokalbio atpasakojimas liudija, kad oficialiai neapibrėžtą Želigovskio statusą Latvijos pusė naudojo kaip pretekstą sau naudingai politikai įgyvendinti, suvokdama, kad Lenkija sunkiai galės prikišti Latvijai jos neutralią laikyseną konflikte, nes pati Lenkija oficialiai neigė savo ryšį su Želigovskiu⁴. E. Laiminis pabrėžęs, kad dėl tokios Lenkijos vyriausybės pozicijos Latvijos pusė laiko Želigovskį „pavojingu, nenusipėjamu reakcionieriumi“. O dabar, kai iš Lenkijos atstovų „sužinota“, jog šitaip „galima paveikti Želigovskį“, nebėra priežasties kištis į konfliktą ir „Latvija darys visa, kad išsaugotų su Lenkija geriausius santykius“. Taip pat ir J. Baluodis kitą dieną bei lapkričio 20 d. informavo A. Miškovskį, kad Latvija laikysis neutraliteto, o kariniai veiksmai būsią tik gynybinio pobūdžio. Tačiau Latvija yra suinteresuota Lietuvos valstybingumo išlaikymu. Miškovskis korektiškai leidęs suprasti, kad Lenkija nepakęs bet kurios šalies bandymų pernelyg kenkti Želigovskiui⁵. Būdingas yra atsargus J. Čakstės interviu Lenkijos spaudoje lapkričio 18 d. Jis pareiškė nieko nežinąs nei apie generolą Želigovskį, nei apie Vidurio Lietuvą – tai esąs „kabinetinis reikalas“, kurį Steigiamasis Seimas svarstysiąs tada, kai vyriausybė pateiksianti svarstymui⁶. Tačiau Z. Mejerovicą Ženevoje buvo atviresnis ir spaudoje pareiškė, kad Latvijos vyriausybė neturi pagrindo manyti, jog Želigovskis kelia grėsmę dar ir Latgalai, todėl Latvija liekanti neutrali⁷ (tam tikra prasme tai buvo pareikšta ir dėl lenkų diplomatų įtakos – šie eilinį kartą buvo įgalioti žadėti Latvijai pripažinimą *de iure*).

Tuo pat metu Rygoje buvęs lenkų diplomatas L. Vasilevskis teigė, kad Lenkijos santykiai su Latvija tam tikra prasme yra pakitę⁸. Lenkų nepasitenkinimą sukėlė ir Vidurio Lietuvos delegacijos išsiuntimas, tad Lenkijos diplomatinė atstovybė įteikė Latvijos Užsienio reikalų ministerijai notą, kurioje išreiškė šį nepasitenkinimą. Atsakyme ministerija „tiksliai nusakė savo padėtį visu šiuo klausimu“⁹.

Tai padaryti nebuvo sunku, nes tuo metu ministerijai buvo visiškai aiški tolesnė taktika Lenkijos ir Lietuvos atžvilgiu. Suformuluoti atsakymą padėjo ir A. Lévingo bei P. Uolinio informacija apie tai, ką jie matė Vilniuje. Žinant aplinkybes, reikia sutikti su tuo, kad Vidurio Lietuvos delegacija atvyko į Rygą kiek per vėlai. Jei tai būtų įvykę anksčiau, gali būti, kad pusės būtų bent jau neoficialiai susitarusios dėl tolesnių santykių (kol kas bent jau neoficialiu lygmeniu). Bet padėtį komplikavo įvykiai Lietuvos ir Vidurio Lietuvos fronte – jie Latvijai sukėlė nerimą dėl Lietuvos nepriklausomybės likimo.

Netrukus po to, kai lapkričio 10 d. iš Vilniaus į Turmantą atvažiavo minėtasis šarvuotis, ten pasirodė ir Vidurio Lietuvos kariuomenės pėstininkų daliniai, leidęsi Zarasų

¹ LVVA, f. 2575, ap. 15, b. 2, l. 6, 7.; AAN, Kod, t. 314; LCVA, f. 929, ap. 1, b. 364, 1. 23.

² LCVA, f. 383, ap. 7, b. 72, 1. 111–112.

³ Latvijas Kareivis, 1920, 16 nov. Lenkijos spauda atpasakojo interviu su V. Uozuolu, pavadinusi jo teiginius „klidesiais“ ir padariusi išvadą, kad Latvijos nuostatai dėl Vidurio Lietuvos delegacijos įtaką taip pat padaręs „akiplėša Uozuolas“. Žr.: Kurjer Poranny, 1920, 21 list.

⁴ Lenkijos spauda konstatavo, kad Lenkijos vyriausybė neturinti jokio formalaus pagrindo „bendraadarbiauti“ su Želigovski, ir tai labai komplikuoja lenkų diplomatų darbą Rygoje. Žr.: Kurjer Poranny, 1920, 18 list.

⁵ AAN, Kod, t. 2, k. 315; Łossowski P. Stosunki polsko-litewskie w latach 1918–1920, p. 333.

⁶ Kurjer Poranny, 1920, 21 list.

⁷ Łossowski P. Stosunki polsko-litewskie w latach 1918–1920, p. 333.

⁸ Kurjer Poranny, 1920, 20 list.

⁹ LVVA, f. 2575, ap. 15, b. 2, l. 7.

¹ Ten pat, f. 2574, ap. 3, b. 90, l. 245.

² Ten pat, f. 6033, ap. 1, b. 61, l. 21; Latvijas Kareivis, 1920, 13 nov.

³ LCVA, f. 384, ap. 3, b. 73, l. 217.

⁴ Michniewicz-Hetman M. Zagon wileńskię brygadę kawalerji pod Kiejdanę // Bellona, 1925, t. XIX, zes. 1, p. 67–71. Iš tikrųjų Tautų Taryba įsikišo tik po Lietuvos kariuomenės pergalių Giedraičių ir Širvintų mūšiuose, užkirsdama galimybę Lietuvos kontrpuolimui Vilniaus link; iki tol, t. y. Želigovskinkams puolant Kėdainių kryptimi, Tautų Taryba niekaip neregavo. – A. B.

⁵ Cielēns F. Laikmetu maiņā. 2 sēj. Lidingo, 1963, p. 159.

⁶ Ramats K. Virspavēlnieks, p. 148.

⁷ E. Andersons, remdamasis F. Cieleno prisiminimais, rašo, kad nota įspėjo Lenkiją: Latvija laikosi nuomonės, kad Lietuvos valstybės egzistavimas yra būtinas Latvijos nepriklausomybei užtikrinti, tad Latvija panaudos visas priemones Lietuvos nepriklausomybei ginti. Supratę, kad Latvija pasirengusi ginklu stoti Lietuvos pusėn, lenkai „nutraukė tolesnę invaziją“. Žr.: Andersons E. Latvijas vēsture 1914–1920, p. 161. Tai yra akivaizdus sutirštėjimas. Pats F. Cielēns nebuvo toks kategoriškas, jis tik tvirtino, kad netrukus po notos įteikimo karinės akcijos Lietuvoje baigėsi. Žr.: Cielēns F. Laikmetu maiņā, p. 159. Lietuvos istoriografijoje irgi matoma perdėta nuomonė – Latvijos nuostata išardžiusi Želigovskio planus, nes „baimė susidurti mūšio lauke su Latvijos kariuomene, kurią tuo metu laikė gerai organizuota ir kurios kariai garsėjo savo drąsa ir sumanumu mūšyje, buvo viena iš priežasčių, kodėl Lenkija atsisakė užgrobti visą Lietuvą“. Žr.: Surgailis G. Lietuva un Latvijas armiju sadarbība neatkarības cīņu gados // Latvijas armija vēstures griežos. Rīga, 1993, p. 35; Butkus Z. Himansa projekts Polijas un Latvijas attiecību risinājumā 1921. gadā: Latvijas nostāja // Latvijas Vēsture, 1995, Nr. 1, p. 15.

⁸ Kurjer Poranny, 1920, 21, 22 list.

⁹ Kamieniecki W. Polityka Bałtycka // Przegląd Współczesny, 1922, t. XVI, p. 273.

link palei Latvijos sieną¹. Lapkričio 11 d. rotmistras A. Lėvingas nesąmoningai išplatino klaidingą žinią, kad lenkai užėmę Zarasus, esančius jau vadinamojoje „etnografinėje Lietuvoje“. Po lapkričio 10 d. kautynių septyni lietuvių kariai surado priedangą Latvijoje (vienas jų buvo sužeistas)². Lapkričio 10 d. K. Tallat-Kelpša pranešime Kaunui pabrėžė, kad šiomis dienomis pasienyje latvių kariai susidūrė su Želigovskio raiteliais ir išsiskyrę po draugiško pokalbio³.

Tačiau Latvijos pasienyje karo veiksmai buvo nežymūs. Užtat Širvintų rajone lapkričio 16 d. Vidurio Lietuvos kariuomenės vadovybė įsakė pradėti ribotą puolimą, kad užkirstų galimą Lietuvos kariuomenės akciją prieš Vilnių. Vilniaus kavalerijos brigada, praradusi ryšį su savo vadaviete, lapkričio 17–21 d. 250 kilometrų žygiavo Kauno link ir pasiekė Kėdainius. Lapkričio 21 d. Tautų Sąjungai su didelėmis pastangomis pavyko sustabdyti aktyvius karo veiksmus Lietuvoje⁴.

Nors dėl politinių sumetimų Vidurio Lietuvos (Lenkijos) politikams iš tikrųjų nebuvo naudinga užimti Kauną, atskirų kariuomenės dalinių (Vilniaus kavalerijos brigados) savaivališkai pradėtas puolimas galėjo ir pavykti, tad dar nežinia, kaip tokiu atveju klostytųsi tolesni įvykiai. Šiaip ar taip būtų sunku reikalauti atsakomybės iš dalinių, kurių nevaldė Vidurio Lietuvos kariuomenės vadovybė, kuri pati formaliai buvo „maištininkė“ (ji atsisakė paklusti Lenkijos kariuomenės vadovybei). Ką būtų reikėję teisti – L. Želigovskį ar Lenkiją? Lenkija oficialiai buvo atsisakiusi atsakomybės už jo veiksmus, o Želigovskis tokiu atveju būtų galėjęs atsisakyti atsakomybės už kaltąją kariuomenės dalį, tačiau politines pasekmes Lenkija neabejotinai būtų stengusis išnaudoti savo naudai.

Latvijos vyriausybė lenkų akciją irgi vertino kaip Lietuvos „laikinosios“ sostinės Kauno užpuolimą. Klausimas buvo svarstomas posėdyje, kurį Z. Mejerovicas sušaukė lapkričio 19 d. 23 val. Steigiamojo Seimo rūmuose ir kuriame, be jo, dar dalyvavo J. Čakstė, K. Ulmanis, J. Baluodis, P. Radzinis, K. Ramatas, A. Klyvė, taip pat socialdemokratų atstovai F. Menderas ir F. Cielėnas. Po Z. Mejerovico pranešimo F. Cielėnas pabrėžė, kad būtina neatidėliotina reakcija Lietuvai gelbėti – jos egzistavimas esąs viena iš Latvijos saugumo garantijų⁵. J. Baluodis ir K. Ramatas pabrėžė kariuomenės materialinę ir moralinę neparengtį naujam ginkluotam konfliktui – vyriausiasis vadas savo žodį baigė retoriniu klausimu: „Kaip aš įtikinsiu kareivį, kad Vilnius mums reikalingas?“ Būtent kariškių nuomonė nulėmė susirinkimo sprendimą nesivelti į konfliktą, bet daryti viską, kad būtų išsaugota Lietuvos nepriklausomybė⁶. Lapkričio 20 d. Z. Mejerovicas įteikė V. Kameneckiui konfidencialią notą. Latvijos ir Lietuvos istoriografijoje yra paplitusi perdėta nuomonė dėl notos poveikio sulaikant Želigovskio puolimą, taip pat netiksliai perpasakojamas notos turinys (iš tikrųjų karo veiksmai buvo nutraukti dėl Tautų Sąjungos įsikišimo ir jos spaudimo Lenkijai ir Lietuvai)⁷. Abiejų valstybių pareigūnų pokalbis buvęs draugiškas, o notoje buvo pabrėžta, kad Želigovskio akcija sukėlusi neramumus, nes jo nelaiko atsakingu prieš ką nors. Toliau buvo rašoma: „Kas dėl Vilniaus valstybinės priklausomybės, Latvija pareiškia savo nesuinteresuotumą šiuo reikalu ir linki Lenkijai pageidaujamo rezultato. Tačiau jei Želigovskio pajėgos patrauktų į Kauną, Latvija bus priversta stoti Lietuvos pusėn.“ V. Kameneckis, priėmęs šią santūrią notą, pateikė Z. Mejerovicui paaiškinimus, kurie „visiškai normalizavo pastaruoju metu kiek įtemptus Lenkijos ir Latvijos santykius“, o kitą dieną interviu lenkų spaudai pranešė negalįs įsivaizduoti Latvijos vyriausybės, kuri pasirinktų neigiamą nuostatą Lenkijos atžvilgiu⁸.

Tai irgi buvo perdėta, nes Želigovskio akcijos metu ir ypač lapkričio viduryje Latvijos požiūris į Lenkiją tapo akivaizdžiai šaltesnis ir dar atsargesnis. Tai vėliau pripažino ir pats V. Kameneckis⁹. Iki pat 1921 m. pradžios Latvijos kariuomenės Žiemgalos divizijos štabas iš savo pasienio agentų teberinko informaciją apie lenkų karinių dalinių judėjimą ir nuotaikas. Pokalbiuose su latviais pasienyje lenkų kareiviai vis klausinėjo, kada anie

„pasitrauks prie savo tikrosios sienos“, nes tik 1921 m. kovą Simpsono komisija nusprendė, kad Alūkštos apylinkės priklauso Latvijai¹. Tačiau pamažu buvo atnaujinti nutrūkę Latvijos ir Vilniaus santykiai. 1920 m. gruodžio pabaigoje Latvijos ir Lenkijos kariuomenių atitinkamos tarnybos atnaujino telegrafo ryšį tarp Rygos ir Varšuvos (per Vilnių), o 1921 m. sausio 15 d. buvo atkurtas susisiektis Daugpilio–Vilniaus geležinkeliu². Bendros sienos atnaujinimas padėjo abiem pusėms sukurti ryšius visose srityse. Pavyzdžiui, 1920 m. gruodžio 11 d. kariuomenės Vyriausiojo vado štabas davė leidimą Žiemgalos divizijos vadui „praleisti per frontą“ (per sieną – *E. J.*) tris lenkų karius, kuriuos iš Rygos buvo atsiuntęs Lenkijos karo atašė ir kurie per Estiją buvo pabėgę iš sovietų nelaisvės. Gruodžio 11 d. Rozentavos (dab. Zilupė) stotyje buvo sulaikytas Lenkijos pirmosios vyriausybės užsienio reikalų viceministras Titusas Filipovičius, važiuojęs be tranzitinės vizos, grįždamas iš sovietų įkalinimo (ten buvo suimtas kaip Lenkijos diplomatinės misijos vadovas Pietų Kaukaze). Po atitinkamo reikalavimo Latvijos užsienio reikalų ministerija per kariuomenės Vyriausiojo vado štabą paskelbė potvarkį nedelsiant praleisti šį asmenį per Latvijos teritoriją į Lenkiją³.

/.../

Nuo 1920 m. liepos, kai Lenkijos kariuomenė visiškai pasitraukė iš Latvijos teritorijos, iki 1921 m. sausio, kai Lenkija pripažino Latviją *de iure*, abiejų valstybių santykiuose būta tendencijų, kurios akivaizdžiai atskleidė pagrindinius vyriausybės užsienio politikos principus tiek viena kitos, tiek trečiųjų valstybių, pirmiausia Lietuvos ir Sovietų Rusijos, atžvilgiu. Be to, šiuo laikotarpiu ypač išryškėjo Latvijos ir Lenkijos santykių priklausomybė nuo globalių karinių politinių procesų regione ir Europoje.

Nors vėlesniais metais buvo apsieista notomis, 1920 m. liepą Alūkštos apylinkių šešios seniūnijos (lat. *pagasti*), iki tol faktiškai buvusios Lenkijos teritorijoje, buvo prijungtos prie Latvijos pasinaudojus įvykių raida lenkų–sovietų fronte. Latvijos požiūriu tai buvo visiškai teisėta. Lenkija liepos mėn. buvo pasirengusi pripažinti Latviją *de iure* ir Latvijos labui atsakyti ir nuo šių seniūnijų, į kurias iki tol ir vėliau ji reiškė pretenzijas. Mainais Lenkija reikalavo karinės paramos kare su Sovietų Rusija. Atsižvelgiant į konkrečias karines politines aplinkybes regione, tokios paramos nebuvo galima tikėtis. Tokia nuostata ryškiausiai parodė, kokia sudėtinga ir net sunki buvo tuo metu Lenkijos karinė politinė padėtis.

Viena vertus, palyginti ryški Latvijos ir Lenkijos užsienio politikos nuostatų kaita ir, antra vertus, Lenkijai palanki atmosfera Baltijos valstybių konferencijoje Bulduruose, kurią nulėmė eilinės permainos lenkų–sovietų fronte ir Latvijos teritoriniai nesutarimai su Lenkijai priešiška Lietuva, aiškiai parodė abiejų šalių politinius interesus. Pagrindinis Latvijos tikslas buvo užtikrinti savo nepriklausomybę ir neįsivelti į karą Lenkijos pusėje; ji buvo suinteresuota Lenkijos valstybingumo išsaugojimu, kuriam realią grėsmę kėlė galima Raudonosios armijos pergalė. Latvija aiškiai suvokė, kad Lenkijos sunaikinimo atveju „pasaulinės revoliucijos“ idėjos apimta Sovietų Rusijos vyriausybė ir jos Raudonoji armija neabejotinai kels grėsmę ir Baltijos šalių nepriklausomybei. Tad būtent šiuo Lenkijai kritišku metu Latvijos vyriausybė savo šalies nepriklausomybę stengėsi stiprinti bet kuria kaina kaip ir Lietuva – sudarydama taikos sutartį su Sovietų Rusija (reikia pripažinti, kad Lenkijos pusė, iš dalies dėl savo pačios interesų, šį žingsnį traktavo supratingai). Nuo šio momento Latvijos neutraliteto formaliai buvo paisoma labai stropiai, be to, ne tik Lenkijos ir Rusijos, bet ir Lenkijos ir Lietuvos santykių bei konflikto atžvilgiu.

1920 m. rugsėjį rodė, kad įmanoma bent iš dalies sureguliuoti santykius tarp Baltijos valstybių, taip pat santykius su Sovietų Rusija. Apie tai liudijo tiek Buldurų konferencijos kol kas neratifikuoti sutarčių projektai, tiek Rygoje pradėtos lenkų ir sovietų taikos derybos, tiek lenkų ir lietuvių derybos dėl tarpusavio konflikto sureguliuavimo. Tačiau generolo Želigovskio akcija Vilniuje ir tolesni įvykiai panaikino trapią pusiausvyrą tarp Lenkijos

¹ LVVA, f. 6033, ap. 1, b. 61, l. 19; b. 62, l. 7–11. Vėlesniais metais Lenkija nepripažino Alūkštos apylinkių šešių seniūnijų ir Gryvos miesto priklausomybės Latvijai ir vis reiškė pretenzijas į šią teritoriją. Tik 1929 m., abiem šalims pasirašius konfidencialų susitarimą dėl kompensacijų Lenkijos piliečiams – buvusiesiems žemės savininkams Latvijoje (susitarimas galiojo ir ginčytinai Alūkštos apylinkių daliai), – klausimas buvo išspręstas. Žr.: Jēkabsons Ē. Sešu pagastu un Grīvas pilsētas problēma Latvijas un Polijas attiecībās 20. un 30. gados // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1995, Nr. 1, p. 80–101.

² LVVA, f. 6033, ap. 1, b. 329, l. 1; AAN, Sztab Główny, 616/10, k. 38; Latvijas Kareivis, 1921, 11 janv.

³ LVVA, f. 3601, ap. 1, b. 469, l. 735, 736.

bei Lietuvos ir artimiausiais mėnesiais tam tikru mastu įtraukė į konfliktą ir Latviją, kaip abiejų minėtųjų valstybių šiaurinę kaimynę.

Būtent 1920 m. rudens įvykiai pirmiausia labai aiškiai parodė Latvijos užsienio politikos pietų krypties strategiją – komplikuojoje situacijoje ji mėgino išlaikyti politinę pusiausvyrą tarp Lenkijos ir Lietuvos. Tuo metu, kai su Lietuva vis dar buvo rimtų teritorinių nesutariimų, o iš Lenkijos laukta esminės paramos gauti tarptautinį pripažinimą *de iure*, minėtoji pusiausvyra turėjo tendenciją šiek tiek krypti Lenkijos pusėn. Apskritai, ši Latvijos nuostata išliko iki pat Antrojo pasaulinio karo pradžios 1939 m. Be to, išryškėjo Latvijos požiūris Vilniaus klausimu, kuris buvo pagrindinė Lietuvos ir Lenkijos nesantaikos priežastis. Požiūris buvo neapibrėžtas, lyg ir neutralus, tačiau faktiškai be galo atsargus ir tam tikrais atvejais net veidmainiškas, nes iš dalies slapta simpatijos buvo rodomos abiem pusėms. Be to, 1920 m. dėl jau minėtų priežasčių palankumas Lenkijai buvo truputėlį didesnis (su sąlyga, kad Lietuvos nepriklausomybė nebus sunaikinta). Žinoma, dar buvo išskaičiuojamas, kad nusilpninta Lietuva bus sukalbamesnė partnerė derybose dėl neišspręstų sienos klausimų. Ir vėlesniais metais Latvija formaliai liko neutrali dėl kaimyninių šalių konflikto ir ginčo dėl Vilniaus, tačiau faktiškai pripažino šį miestą Lenkijai. Vilniuje darbavosi Latvijos konsulas, nuo ketvirtojo dešimtmečio pradžios į Vilnių iš Latvijos atvykdavo įvairios delegacijos ir sporto komandos. Lenkijos diplomatai visa tai vertino kaip didelį savo laimėjimą¹.

1920 m. rudenį, be Želigovskio akcijos sukeltų problemų, Latvijos ir Lenkijos santykiuose vyravo dar du esminiai klausimai, kurių sprendimą daugiau ar mažiau reikia laikyti Lenkijos diplomatijos nesėkme – žemės reformos pradžia Latvijoje ir Latvijos pripažinimas *de iure*. Pirmuoju atveju buvo kalta Latgalos lenkų dvarininkų reakcionieriškosios dalies bei atskirų Lenkijos oficialiųjų sluoksnių veikla, kuria buvo siekiama nepagrįstų privilegijų lenkų tautybės stambiesiems žemvaldžiams (iš pradžių ir Lenkijos politiniai sluoksniai, ir pati lenkų dvarininkų dauguma savaime suprantamu dalyku laikė visiškai skirtingą, lenkams naudingesnį vokiečių ir lenkų dvarininkų traktavimą iš Latvijos vyriausybės pusės). Antruoju atveju buvo kalta Lenkijos užsienio politikos žinyba, delsusi pripažinti Latviją, vykdydama perdėtą Antantės orientacinę politiką, dėl kurios pripažinimo aktas iš Lenkijos pusės atėjo pavėlavęs ir gerokai silpnino Lenkijai palankias tendencijas Latvijos oficialiuosiuose sluoksniuose ir visuomenėje. Be to, Buldurų konferencijoje pasirašytųjų sutarčių neratifikavo ir Lenkijos Seimas, negalėjęs teisiškai to padaryti iki numatyto termino todėl, kad Lenkija iki tol nebuvo pripažinusi Latvijos ir Estijos *de iure*².

Ir Latvija, ir Lenkija laikėsi skirtingai viena kitos atžvilgiu. 1919 ir 1920 metais – karo ir pokario sąlygomis – visa tai buvo matyti kuo ryškiausiai, nes siejosi su įvykių raida karinėje srityje. Šią laikyseną lėmė ir santykiai su kitomis regiono valstybėmis (visų pirma su Lietuva, Sovietų Rusija ir Vokietija) bei Antantės didžiosiomis šalimis, taip pat abiejų šalių skirtingi politiniai ir kariniai tikslai, kuriuos savo ruožtu nulėmė skirtinga istorinė patirtis, skirtingas šalių dydis, gyventojų skaičius ir valstybių politinis svoris bei tikslai. Abiejų šalių tarpusavio nuostatai įtaką darė ir Latvijos lenkų mažumos bei aktyvi Latvijos valstybei priešiškos Latgalos lenkų dvarininkijos dalies veikla. Pabrėžtina, kad Lenkijos pagrindinės politinės jėgos Baltijos šalių atžvilgiu laikėsi arogantiškai, paternalistiškai ir su pranašumo savimone. Jos šias šalis laikė per mažomis (kartu ir per silpnomis). Žinant Lenkijos vidaus ir išorės problemas, tokia laikysena nebuvo naudinga. Savo užsienio politikos tikslams pasiekti Lenkija buvo suinteresuota bendradarbiauti su Latvija, todėl lenkų nuosaikiosios arba demokratinės politinės jėgos (kurioms priklausė ir valdžią turinti J. Pilsudskio stovykla) stengėsi bendradarbiauti ir retkarčiais net nusileisti. Jos reiškė įsitikinimą, kad Lenkija turi pagrindinį vaidmenį jos įsivaizduojamojoje federacinėje valstybėje ar formaliai nepriklausomoje, bet su Lenkija glaudžiai susijusioje valstybių sąjungoje. Jei

¹ Žr., pavyzdžiui, AAN, Sztab Główny, t. 616/151, k. 481.

² Reikia pažymėti, kad Lenkija nebuvo vienintelė, kuri pripažinimo raštą įteikė pavėlavusiai ir iš kurios jis buvo anksčiau lauktas kad ir tikėtose, bet niekad neįgyvendintos Baltijos šalių sąjungos vardu. Suomijos vyriausybė irgi lūkuriaivo Didžiosios Britanijos sprendimo pripažinti Baltijos valstybes, nes savo šalies saugumą, kaip ir lenkai (tik šie laukė pirmiausia Prancūzijos sprendimo – E. J.), siejo su Vakarų didžiosiomis valstybėmis. Žr.: Ščerbičkis V. Somija Latvijas ārpolitikā 1918–1940. Promocijas darbs Dr. hist. grāda iegūšanai. Rīga, 2002 (LU bibliotēka), p. 55.

Lietuvos ir Lenkijos derybų delegacijos Kalvarijoje (Marijampolės apskr.), atvykę tartis dėl karo veiksmų sustabdymo. 1920. Autorius nežinomas. LCVA.

Lietuvos ir Lenkijos derybų delegacijų susitikimas Suvalkuose 1920 m. spalio 7 d. pasirašant Suvalkų sutartį. Vytauto Gavėno nuotrauka. LCVA.

nebūtų buvę Lenkijos suinteresuotumo, ji su Latvija būtų elgusis taip, kaip su Lietuva, nors, skirtingai nuo Lietuvos, tik viena Latvijos dalis – Latgala – labai tolimoje praeityje ir visiškai skirtingomis aplinkybėmis yra buvusi suvienytos Lenkijos ir Lietuvos valstybės sudėtyje¹. Todėl Latvijai bendradarbiaujant su Lenkija jau pačioje santykių pradžioje iš Latvijos pusės buvo matomas atsargumas, išlikęs iki pat Antrojo pasaulinio karo pradžios, ir kurį galima apibūdinti terminu „atsargioji draugystė“.

Tekste minimi asmenys

Albatas Hermanis (*Albats Hermanis*, 1879–1942), Latvijos užsienio reikalų ministro pavaduotojas.

Baluodis Janis (Balodis Jānis, 1881–1965), Latvijos kariuomenės vyriausiasis vadas, pulkininkas, vėliau generolas.

Bandrevičius Vilis (*Bandrēvičs Vilis*, 1875–1945), Latvijos atstovas Lietuvoje.

Bergas Arvedas (*Bergs Arveds*, 1875–1941), Latvijos politikas, vidaus reikalų ministras.

Bermontas (*Павел Рафалович Бермонт-Авалов*, 1884–1973), Rusijos Vakarų armijos vyriausiasis vadas, generolas majoras).

Bulakas-Balachovičius (*Булак-Балахович Станислав*, 1883–1940), Estijos armijos vadovybei pavaldaus Baltarusių korpuso vadas, generolas majoras.

Caunytis Oskaras (*Caunītis Oskars*, 1899–1977), Latvijos kariuomenės leitenantas, vėliau kapitonas.

Cielenas Feliksas (*Cielēns Fēlikss*, 1888–1964), Latvijos Tautos Tarybos, Steigiamojo Seimo narys, vėliau diplomatas.

Čakstė Janis (*Čakste Jānis*, 1859–1927), Latvijos Tautos Tarybos, Steigiamojo Seimo pirmininkas, vėliau Latvijos prezidentas.

Feldmanis Julius (*Feldmanis Jūlijs*, 1899–1953), Latvijos diplomatas.

Filipovičius Titusas (*Filipowicz Tytus*, 1873–1953), Lenkijos diplomatas, 1918 m. lapkričio 11–17 – Lenkijos užsienio reikalų ministras.

Goperas Karlis (*Gopers Kārlis*, 1876–1941), Latvijos krašto apsaugos ministerijos tarybos pirmininkas, generolas.

Grosvaldas Janis (*Grosvalds Jānis*, 1891–1933), Latvijos kariuomenės 2-ojo Ventspilio pėstininkų pulko bataliono vadas, pulkininkas leitenantas, vėliau pulkininkas.

Hartmanis Martinis (*Hartmanis Mārtiņš*, 1882–1941), Latvijos karo atstovas Lenkijoje, pulkininkas leitenantas, vėliau generolas.

Kameneckis Vitoldas (*Kamieniecki Witold*, 1883–1964), Lenkijos Seimo deputatas, Lenkijos diplomatinis atstovas Latvijoje.

Katchė Maksimas (1879–1933), latvių kilmės Lietuvos kariuomenės generolas.

Keninis Atis (*Keniņš Atis*, 1874–1961), Latvijos diplomatinis atstovas Lenkijoje, poetas.

Klyvė Adolfas (*Klīve Ādolfs*, 1888–1974), Latvijos Tautos Tarybos, Steigiamojo Seimo narys.

Kundzinia Elzė (*Kundziņa Elza*), gailestingoji sesuo I pasaulinio karo metu.

Kšižanovskis Bronislavas (*Krzyżanowski Bronisław*, 1876–1943), Vidurio Lietuvos Laikinosios valdančiosios komisijos Užsienio reikalų departamento pareigūnas.

Laiminis Eduardas (*Laimiņš Eduards*, 1882–1982), Latvijos kariuomenės pulkininkas, krašto apsaugos ministro pavaduotojas.

Lėvingas Aleksandras (*Lēvingš Aleksandrs*, 1894–1975), Latvijos kariuomenės rotmistras, Latvijos karo atstovo Lenkijoje padėjėjas.

Losovskis Piotras (*Łossowski Piotr*, g. 1925), lenkų istorikas.

Mejerovicas Zigfrydas (*Meierovics Zigfrīds Anna*, 1887–1925), Latvijos politikas, užsienio reikalų ministras.

¹ Vertinimas labai tolimoje praeityje yra šiek tiek kiek sąlygiškas, nes ir Lietuva buvo toje pačioje praeityje. 1561 m., Livonijai paprašius Lietuvos pagalbos kare su Maskva, prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės buvo prijungta Latgala, Vidžemė ir Pietų Estija. Nuo 1569 m., susikūrus Abiejų Tautų Respublikai (ATR), teisę administruoti šias žemes gavo ir Lenkija. Po Švedijos ir ATR karo (1600–1629) ATR likusi Latgala (praminta „Inflanty Polskie“) valstybės sudėtyje išbuvo iki 1772 m. Po 23 metų žlugo ir pati hibridinė ATR. – A. B.

Menderas Fricis (*Menders Fricis*, 1885–1971), Latvijos Tautos Tarybos, Steigiamojo Seimo narys.

Miškovskis Aleksandras (*Myszkowski Aleksander*, 1892–1956), Lenkijos kariuomenės kapitonas, majoras, Lenkijos karo atstovas Latvijoje.

Paberzas Juris (*Pabērzs Juris*, 1891–1949), Latgalos latvių visuomenės veikėjas, vėliau valstybės veikėjas.

Pilsudskis Juzefas (*Piłsudski Józef*, 1867–1935), Lenkijos valstybės viršininkas ir vyriausiasis kariuomenės vadas, maršalas.

Pristorius Aleksandras (*Prystor Aleksander*, 1874–1941), Lenkijos kariuomenės kapitonas, vyriausybės ryšių karininkas Vidurio Lietuvoje.

Radzinis Pēteris (*Radziņš Pēteris*, 1880–1930), Latvijos kariuomenės Vyriausiojo vado štabo viršininkas, pulkininkas, generolas.

Ramatas Karlis (*Ramats Kārlis*, 1885–1931), Latvijos kariuomenės pulkininkas leitenantas, vėliau pulkininkas.

Rozvadovskis Tadeušas (*Rozwadowski Tadeusz*, 1866–1928), Lenkijos kariuomenės Generalinio štabo viršininkas, divizijos generolas.

Sapieha Eustachijus (*Sapieha Eustachy*, 1881–1963), Lenkijos užsienio reikalų ministras.

Sēja Liudvigas (*Sēja Ludvigs*, 1877–1962), Latvijos užsienio reikalų ministerijos departamento direktorius, diplomatas, vėliau, 1934–1940 m., Latvijos pasiuntinys Lietuvoje.

Simpsonas Džeimsas (*Simpson James Young*, 1873–1934), škotų diplomatas, rašytojas, profesorius, Lietuvos ir Latvijos sienos nustatymo komisijos vadovas 1920–1921 m.

Sirevičius Stanislavas (*Syrewicz Stanisław*, 1858–1926), advokatas, Lenkijos garbės konsulas Daugpilyje.

Sleževičius Mykolas (1882–1939), Lietuvos valstybės veikėjas, Seimo deputatas.

Studnickis-Gizbertas Vladislavas (*Studnicki-Gizbert Władysław*, 1865–1953), Latgalos dvarininkas, Lenkijos politikas.

Šūmanis Vilis (*Šūmanis Vilis*, 1887–1948), Latvijos užsienio reikalų ministerijos departamento direktorius.

Tallat-Kelpša Edvardas (1896–1958), Lietuvos kariuomenės kapitonas, Lietuvos karo atstovas Latvijoje, vėliau generolas.

Ulmanis Karlis (*Ulmanis Kārlis*, 1877–1942), Latvijos premjeras, vėliau prezidentas.

Uolinis Pēteris (*Oliņš Pēteris*, 1890–1962), Latvijos atstovybės Lenkijoje pirmasis sekretorius.

Uozuolas Voldemaras (*Ozols Voldemārs*, 1884–1949), Latvijos kariuomenės pulkininkas leitenantas; 1920 m. vasarį demobilizavosi iš Latvijos kariuomenės ir stojo tarnauti Lietuvos kariuomenėn. 1921 m. tarnavo Lietuvos kariuomenės Generaliniame štabe kariniu patarėju.

Vasilevskis Leonas (*Wasilewski Leon*, 1870–1936), pirmasis Lenkijos užsienio reikalų ministras, J. Pilsudskio įgaliotinis Baltijos šalių reikalams, Lenkijos diplomatinis atstovas Estijoje.

Velioglovskis Feliksas (*Wielogłowski Feliks*), Vidurio Lietuvos prekybos ir pramonės departamento vicedirektorius.

Veniava-Dlugoševskis Boleslavas (*Wieniawa-Długoszewski Bolesław*, 1881–1942), Lenkijos kariuomenės vyriausiojo vado adjutantas, papulkininkis, vėliau brigados generolas.

Virza Edvartas (*Virza Edvarts*, 1883–1940), latvių poetas.

Zaunius Dovas (1892–1940), Lietuvos diplomatas.

Želigovskis Liucijanas (*Żeligowski Lucjan*, 1865–1947), Lenkijos kariuomenės divizijos generolas, Vilniaus ir Pietryčių Lietuvos užgrobimo operacijos 1919 m. spalį vykdytojas.

Žukas Konstantinas (1884–1962) Lietuvos kariuomenės pulkininkas, krašto apsaugos ministras, kariuomenės vyriausiasis vadas.

DOKUMENTAI

Į TAUTOS IR VALSTYBĖS ATSINAUJINIMĄ

VILNIAUS FORUMO DEKLARACIJA

2016 m. sausio 9 d. Lietuvos nacionaliniame muziejuje įvyko Vilniaus forumo konferencija tema „Inteligentijos vaidmuo Lietuvai iškilusių geopolitinių grėsmių akivaizdoje“. Forume susirinkę pilietiškai aktyvūs kultūros, mokslo ir verslo atstovai aptarė galimą visuomenės ir tautos vaidmenį Lietuvai XXI a. pradžioje susidūrus su naujai iškilusiais egzistenciniais išlikimo iššūkiais. Tiesioginiu akstinu surengti forumą tapo pilietiškas susirūpinimas, jog pasaulyje didėjant geopolitinei sumaiščiai ir iš jos kylančioms grėsmėms valstybei, Lietuvoje tvyro susvetimėjimas ir nepasitikėjimas tarp valdžios ir piliečių. Turtinės nelygybės ir socialinės atskirties mastai yra vieni didžiausių Europos Sąjungoje, o lietuviai yra viena sparčiausiai emigruojančių ir nykstančių Europos tautų. Nebekontroliuojamai suverenumą prarandanti Lietuvos valstybė yra periferinis ES kraštas, kurio dabar turimos partnerių suteiktos saugumo garantijos nėra besąlygiškai tvirtos.

Forumo dalyviai rėmėsi nuostata, kad Lietuvos valstybės ir tautos išsaugojimas turi būti ne tik valdžios, bet ir tam tikslui susitelkusios visos šalies visuomenės pirmutinis rūpestis ir uždavinys. Organizatorių teigimu, pilietiniu forumu siekiama išvengti istorinės klaidos, kai Lietuvos visuomenę tragiški 1940 m. įvykiai užklupo nepasirengusių ir ji tik pavėluotai pradėjo dalyvauti sprendžiant šalies likimą.

Renginio metu priimta Vilniaus forumo dalyvių deklaracija, kurioje vienu iš uždavinių numatyta bendromis pastangomis kurti laikmečio realijas atitinkančią pozityvią ir ilgalaikę lietuvių tautos bei valstybės plėtros strategiją. Forumo teigimu, ši strategija turėtų tapti alternatyva valstybės ir tautos tvarumo laiduoti negebančiai ir su jos nykimo tendencijomis susitaikančiai strategijai „Lietuva 2030“. Skaitytojų dėmesiui skelbiame vieną iš forume skaitytų programinių pranešimų.

Mes, Vilniaus forumo dalyviai, susirūpinę dėl Lietuvos tarptautinės bei vidaus padėties ir tautos bei valstybės būklės ir ateities perspektyvų, teigiame:

Praėjus ketvirčiui amžiaus po Nepriklausomybės atkūrimo Lietuva vėl susiduria su egzistenciniais iššūkiais, keliančiais pavojų tautos ir valstybės būčiai bei išlikimui. Tinkamai atsakyti į šiuos iššūkius ir juos sėkmingai įveikti įmanoma tik pirmiausia juos aiškiai ir atvirai įvardijus. Tačiau mūsų valstybėje tai daryti vengiama. Atvirą ir sąžiningą tiesos sakymą beveik visiškai užgožia ideologinis ir propagandinis melas apie tikrąją krašto būklę. Šios propagandos esmę glaustai sutelkia ir iškaltai atspindi nuolatos kartojamas

lozunginis teiginys, kad dabartinė Lietuva yra saugiausia ir labiausiai klestinti per visą savo ilgaamžę istoriją. Tiesą apie tautos ir valstybės būklę nutylinti, slepianti ir iškraipanti propaganda skleidžiama piliečiams tuo metu, kai, siekiant pašalinti Lietuvai iškilusias ir vis augančias grėsmes, darosi ypač svarbu demokratiškai, atsakingai ir sąžiningai svarstyti gyvybiškai svarbius Lietuvos vidaus ir išorės reikalus.

I

Didėjant sumaiščiai tarptautinėje arenoje, blogėja Lietuvos geopolitinė padėtis ir kyla naujos grėsmės nacionaliniam saugumui. Lietuvos narystė ES ir NATO pagrįstai laikoma svarbiu šalies saugumo laidu. Tačiau yrant pokariu susiklosčiusiai tarptautinei saugumo sistemai, šios narystės teikiamos mūsų valstybės saugumo garantijos darosi ne tokios tvirtos, kaip iki šiol manyta. Blogiausias *Realpolitik* tradicijas tęsiantis Lietuvos strateginių partnerių – galingiausių ir įtakingiausių Vakarų šalių – elgesys vykstant geopolitiniam konfliktui dėl Ukrainos turėjo tapti paskata blaiviau ir kritiškiau permąstyti valstybės saugumo būklę. Vienas iš veiksmingiausių būdų jam stiprinti – skatinti ir telkti visuomenę daugiau domėtis ir labiau rūpintis savo valstybės saugumo reikalais. Užuo propagandiškai raminus šalies piliečius trafaretinėmis frazėmis, kad „Lietuva tikrai saugi“, nes „NATO mus apgins“, turi būti aiškiai ir nedviprasmiškai pasakyta, kad pasikeitusiomis aplinkybėmis besąlygiškai kliautis kitų šalių parama nacionalinio saugumo srityje būtų netoliaregiška ir neatsargu. Valdžios pagarba piliečiams ir abipusiu pasitikėjimu grindžiamas dialogas šalies gynybos klausimais galėtų tapti svarbiu nacionalinį saugumą stiprinančiu veiksmu. Tinkamai apie šalies saugumo padėtį informuojama visuomenė lengviau ir greičiau persiimtų ir pradėtų praktiškai vadovautis nuostata, kad Lietuvos valstybės gynimas ir išsaugojimas yra ne jos geopolitinių ir karinių sąjungininkų, bet pirmiausiai jos pačios piliečių moralinė ir patriotinė pareiga.

II

Su Lietuvos ekonominio ir socialinio gyvenimo tikrove prasilenkia ir oficialiosios propagandos mitas, kad valstybės dvidešimt penkerių metų raida yra „sėkmės istorija“ – visapusiškos ir sparčios šalies pažangos bei jos piliečių gerovės nuolatinio augimo laikotarpis. Vardijant šiuo tarpsniu Lietuvoje įvykusias ženklias ir neretai teigiamas permainas ir pasiektus laimėjimus, sąmoningai stengiamasi nutylėti arba sumenkinti vienpusišką ir iškreiptą klestinčio krašto vaizdinį paneigiantį svarbiausią dalyką: dėl ydingos ekonominės ir socialinės politikos sukeltos masinės emigracijos lietuviai tapo viena iš sparčiausiai nykstančių Europos tautų. Demografinė gyventojų skaičiaus kitimo dinamika yra pagrindinis

Publikacijos nuotraukų
autorė Eimantė
Daukšaitė.

ir objektyviausias bet kurios šalies tikrosios padėties ir jos raidos tendencijų rodiklis. Jis nepaneigiamai liudija, kad Lietuva išgyvena demografinę katastrofą, galinčią jau palyginti netolimoje ateityje baigtis tautos ir jos sukurtos valstybės išnykimu. Milžiniškas emigracijos bangas ir sparčiausią istorijoje fizinį Lietuvos nykimą lemianti ekonominė ir turtinė nelygybė bei vieni didžiausių ES socialinės atskirties mastai ne tik kelia pavojų Lietuvos išlikimui ir ateičiai, bet jau dabar yra tiesioginė grėsmė šalies nacionaliniam saugumui. Atkurtos Lietuvos valstybės gyvenimo ir joje vykdomos ekonominės bei socialinės politikos „norma“ paverstas abejingumas bendrajam visuomenės ir tautos gėriui sukūrė ir palaiko palankią dirvą rastiis gausioms savo valstybe nusivylusių ir nepasitikinčių, jai susvetimėjusių ir realiai arba potencialiai nelojalių piliečių grupėms. Tačiau įsitikinusių ir nesutaikomų Lietuvos valstybės priešų iš jų yra mažuma. Todėl užuot nuolatos propagandiškai pūtus ir eskalavus Lietuvai iš principo neabejotinai pavojingos „penktosios kolonos“ temą, šalies valdžiai seniai derėjo aiškiai suvokti ir atvirai pripažinti, kad vien propagandinėmis agitacinėmis priemonėmis ir kampanijomis neįmanoma pašalinti objektyvių piliečių nepasitenkinimo valstybe priežasčių. Augančio geopolitinio netikrumo ir nesaugumo akivaizdoje Lietuvos valstybė, ir pirmiausia jos valdantieji sluoksniai, privalo liautis vadovautis savo susikurtomis ideologinėmis ir propagandinėmis iliuzijomis apie „klestinčią Lietuvą“ ir pagaliau pradėti darbais, o ne tik žodžiais įgyvendinti tautos ir visuomenės pilietinį solidarumą ir sanglaudą stiprinančią ekonominę, socialinę ir informacinę politiką. Tokia iš tiesų nauja – visuomenę vienijanti ir telkianti, o ne ją supriešinanti ir skaldanti, kaip yra iki šiol, – politika seniai gyvybiškai reikalinga ir turi būti nedelsiant pradėta vykdyti. Blogėjant Lietuvos tarptautinei ir saugumo padėčiai, būtina įgyvendinti esmines ir konstruktyvias, o ne kosmetines ir destruktivias, visų krašto vidaus gyvenimo sričių reformas. Ryžtingos ir nuoseklios, visos tautos ir visuomenės, o ne vien privilegijuotų grupių interesus atitinkančios reformos realiai, o ne tik deklaratyviai stiprintų šalies saugumo ir gynybos pagrindus. Bendrojo tautos ir visuomenės gėrio siekimu grindžiama ekonominė ir socialinė politika leistų atkurti savo vertę ir orumą vėl atgavusio Lietuvos piliečio ryšį su valstybe. Tokia politika padėtų ugdyti visų piliečių pagarbą ir lojalumą savo valstybei ir skatintų jų patriotinį ryžtą prireikus nedvejojant ginti savo šalį, todėl ji galėtų ir turėtų tapti vienu tvirčiausių Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės atraminių stulpų.

III

Viešojoje erdvėje įtvirtintas ir tiesą apie šalies padėtį užgožiantis propagandinis melas yra pagrindinė kliūtis atvirai ir sąžiningai įvardyti bei mėginti sutelktai ir valingai įveikti abu Lietuvos istorijoje jau patirtus ir atlaikytus, bet vėl iškilusius egzistencinius iššūkius – tautos išnykimo ir valstybingumo praradimo grėsmes. Tačiau šios grėsmės faktiškai ir toliau nėra pripažįstamos, o tautai ir visuomenei susitelkti gyvybiškai būtinas lygiavertis ir konstruktyvus piliečių ir valdžios dialogas ir bendradarbiavimas nevyksta. Lietuvos ateičiai abejingi šalies valdantieji sluoksniai vengia priimti pilietinę ir politinę atsakomybę už krašto likimą ir ateitį. Jų veiksmus idėjiškai grindžiantis programinis dokumentas *Valstybės pažangos strategija „Lietuva 2030“*, pompastiškai vadinamas „Lietuvos ateities vizija“, iš tiesų yra lietuvių tautos ir valstybės kelio visiško su(si)naikinimo ir išnykimo link gairės. Priėmusi ir praktiškai įgyvendinanti šią strategiją Lietuva tapo pirmąja ir vienintele ES ar net pasaulio šalimi, oficialiai išsižadėjusia tikslo sąmoningai ir valingai užtikrinti savo tautos ir valstybės išlikimą – savo kultūrinę bei politinę būtį ir jos istorinį tęstinumą. Įgyvendinus strategijos nuostatas iš Lietuvos liktų tik pavadinimas. Joje numatyta kurti „globali“ ir pasauliui tariamai „atvira“ Lietuva neturi jokių galimybių išlikti ir yra pasmerkta išnykti. Vizija „Lietuva 2030“ turi būti vienareikšmiškai vertinama kaip valdančiųjų sluoksnių sąmoningai pasirinkta ir kraštui primesta „savanoriškos“ savižudybės filosofija. Ją propaguojant ir praktiškai įgyvendinant nutylima, kad masiškai

ir sparčiai išvykstant dabartiniams šalies gyventojams, neatpažįstamai pasikeistų šalies demografinis vaizdas ir kultūrinis tapatumas, kad net mėginantieji palaikyti ryšius su Tėvyne ir išsaugoti pilietybę emigrantai negali būti visaverčiai Lietuvos valstybės piliečiai ir jos kasdieniai kūrėjai ir kad dabar po įvairius kraštus pasklidusių lietuvių išeivių lemtis aiški – absoliuti jų dauguma neišvengiamai per trumpą laiką nutautės, kaip kad nutiko per ankstesnes emigracijos bangas Tėvynę palikusiems jų pirmtakams. *Valstybės pažangos strategija „Lietuva 2030“* yra ne kurianti, bet griauianti krašto ateities vizija, nes joje paneigiama fundamentali pasaulio ir pačios Lietuvos istorijos ne kartą paliudyta tiesa – bet kuri tauta ir valstybė gali išlikti tik tol, kol turi valią būti ir sąmoningai teigia savo buvimą pasaulyje ir istorijoje.

IV

Dvasiškai ir fiziškai nykstanti Lietuva nėra pasiruošusi ir neįstengia tinkamai reaguoti į jai iškilusius egzistencinius iššūkius. Valdžios sluoksniuose vyrauja abejingumas šalies likimui ir susitaikymas su tariamai neišvengiamu tautos bei valstybės išnykimu. Tačiau ir visuomenę kausto moralinis, politinis ir intelektualinis sąstingis, darantis ją iš esmės tik bejėge ir pasyvia Lietuvai didėjančių grėsmių bei tautos ir valstybės merdėjimo ir nykimo stebėtoja. Bejėgiškumo priežastys nėra tik vidinės. ES viršūnių spartinama ir gilinama integracija vis akivaizdžiau virsta savavališku ir prievartiniu „europeizavimu“, kuriam vykstant faktiškai naikinama nuo XV iki XX a. vidurio egzistavusi Europa. Beatodairiškai griauamas „iš viršaus“ vienijamo žemyno religinis ir civilizacinis paveldas bei tapatumas. Europos kultūrų įvairovę šimtmečiais laidavusios tautos yra laikomos pasmerktomis išnykti istorinėmis atgyvenomis, o europinių šalių bendriją sudariusios jų sukurtos valstybės vertinamos kaip pagrindiniai integracijos kliuviniai. Jos yra slapta naikinamos nuolatos siaurinant jų suverenias galias. Penkis dešimtmečius visapusiškai „sovietizuota“ ir smarkiai nukentėjusi Lietuvos visuomenė dabar yra „europeizuojama“ – sekuliarizuojama, ištautinama ir išvalstybinama – su dar didesniu užmoju ir įkarščiu negu tarybinės okupacijos metais. Atkūrus valstybę toliau sistemingai naikinamas Lietuvos vakarietiško klasikinio krikščioniško tapatumo ir tautinės savasties šerdį sudarantis

religinis moralinis ir kultūrinis paveldas. Nuosekliai ir metodiškai griauinant moralinius Lietuvos visuomenės bendruomeninio gyvenimo pagrindus, ardami jos narių bendrystės ir solidarumo saitai, neigiama ir diskredituojama pati bendrojo visuomenės gėrio idėja. Todėl šalyje nėra jokiems didesniems tikslams gebančios susitelkti ir darniai veikti pilietinės bei politinės visuomenės – ji faktiškai išnyko virsdama beforme atomizuotų ir izoliuotų, tik savo privačių arba grupinių interesų siekiančių nupolietintų individų vartotojų mase. Dėl kryptingai vykdomos „europeizuojančios“ ištautinimo politikos lietuvių tauta kaip savarankiškas, siekiantis išlikti ir valingai valdyti savo likimą politinis ir istorinis subjektas šiuo metu neegzistuoja. Ji gyvuoja tik kaip ta pačia kalba šnekanti, bet tautą sukūrusios bendros praeities, kolektyvinės bendrystės neatsimenanti ir nevertinanti ir tapatumo jausmą praradusi, negebanti įsivaizduoti savo bendros ateities ir susitaikiusi su savo išnykimo perspektyva padrika nupolietintų individų aibė. Atkurtoji Lietuvos valstybė kaip nepriklausomas politinis ir tarptautinės teisės subjektas šiuo metu taip pat neegzistuoja ir yra nepajėgi atlikti visavertę valstybei būdingų funkcijų ir deramai vykdyti pareigų ją įsteigusiai tautai ir visiems savo piliečiams. Valstybė naikinama ir faktiškai išnyko jos valdantiejiems sluoksniams nedemokratiškai, tautos ir visuomenės valios neatsiklausus perdavinėjant ES jos suverenias galias, kurių automatiškai atsisakyti neįpareigoja tautos referendumu patvirtinta Lietuvos stojimo į Sąjungą sutartis. Žingsnis po žingsnio „savanoriškai“ atsisakant šalies suvereniteto ne tik vogčiomis siaurinamas ir tolydžio menksta Lietuvos valstybės savarankiškumas, bet padedama stiprėti pačiai ES kaip nevalstybiniam, nepolitiniam ir nedemokratiškam dariniui, neigiančiam patį suverenios tautos ir nepriklausomos tautinės valstybės principą. Išvalstybinta ir tik formaliai suvereni Lietuvos Respublika yra antrarūšė ES narė – realaus savarankiškumo neturintis Sąjungos teritorinis vienetas, kurio valdančioji administracija klusniai ir net aklaiai vykdo visus, net šaliai ir jos gyventojams nenaudingus „Centro“ nurodymus ir įsakymus. Didžioji šalies piliečių dalis nesuvokė, o ir šiandien nesupranta Lietuvos išvalstybinimo keliamo pavojaus krašto ateičiai, todėl nepajėgia sutelktai ir veiksmingai pasipriešinti vykstančiam slaptam ir neteisėtam šalies suvereniteto griovimui. Pasyviai stebėdama, kaip yra naikinami paskutiniai Lietuvos suverenumo likučiai, šalies visuomenė beveik visiškai negina jau atvirai žlugdomos savo valstybės.

V

Remdamiesi šiuo Lietuvos valstybės geopolitinės ir saugumo padėties bei šalies vidaus būklės ir ateities perspektyvų vertinimu, pareiškiame:

Lietuvos priklausomybė Vakarų krikščioniškojo pasaulio civilizacinei ir kultūrinei erdvei yra nepajudinama istorinė duotybė ir prieš ketvirtą amžiaus valstybės steigėjo ir suvereno – tautos – dar kartą sąmoningai ir laisvai patvirtintas neabejotinas ir neatšaukiamas apsisprendimas. Tačiau ši priklausomybė šiai erdvei neturi būti suprantama kaip reikalaujanti aklo paklusnumo bet kokioms ES politinio elito iniciatyvoms. Lietuvos priklausymas ES jokiais aplinkybėmis neturi griauti tautos religinės, moralinės ir politinės laisvės, žlugdyti jos dvasinės savasties bei jos gyvybinių ir kūrybinių galių, ji taip pat neturi silpninti ir naikinti tautos sukurtos ir šimtmečiais gintos valstybės.

Lietuva žengia į naują – neabejotinai vieną sunkiausių ir pavojingiausių – savo ilgaamžės istorijos tarpsnį. Jos laukia egzistenciniai – civilizaciniai ir geopolitiniai – pavojai ir iššūkiai, kuriuos įmanoma įveikti tik glaudžiai bendradarbiaujant su kitomis išlikti siekiančiomis Europos tautomis. Tačiau besivienijančios Europos tautos ir valstybės neturi tapti jų dvasinę ir kultūrinę savastį ir gyvastingumą griauančių, žemyną nežinoma kryptimi vedančių ES politinių ir biurokratinių viršūnių savavališkų, trumparegiškų, nemokšiškų ir neatsakingų sprendimų bei veiksmų įkaitėmis ir aukomis. Europą išgelbėti gali tik visapusiškas gelminis dvasinis, moralinis ir politinis atsinaujinimas. Atvedusį į aklavietę

ligšiolinį integracijos modelį turi pakeisti kita vieningos Europos vizija – negyvybinga ir neveiksminga dabartinė ES turi būti pertvarkyta į tikrai demokratišką ir lygiateisę laisvų tautų ir suverenių valstybių bendriją.

Lietuva kaip tauta ir valstybė atgimti ir išlikti gali tik įsitraukdama į visapusišką gelminį Europos atsinaujinimą. Tapimas aktyvia tokio atsinaujinimo rėmėja ir dalyve taptų pamatine tautos ir valstybės atsinaujinimo sąlyga. Lygiateisiškai ir lygiavertiškai dalyvauti Europos atsinaujinime įstengtų tik keistis ir tobulėti sugebanti Lietuvos visuomenė. Tokia visuomenė turėtų būti aiškiai apibrėžta dvasinį bei kultūrinį tapatumą turinti ir puoselėjanti, asmens moralinę atsakomybę ir pareigas savo bendruomenei ir žmonijai virš abstrakčiai ir siaurai suprantamų grynai egoistinių „individo teisių“ iškelti gebanti, tautinę savastį ir orumą branginanti ir ugdoma, politiškai sąmoninga ir organizuota bei savo valstybę turėti ir išsaugoti siekianti laisvų žmonių ir atsakingų krašto piliečių bendrija. Lietuvoje tokios visuomenės kol kas ne tik nėra, bet yra sąmoningai ir kryptingai griunamos pačios jos egzistavimo prielaidos bei sąlygos. Todėl privalome sąmoningomis ir valingomis pastangomis tapti Lietuvos likimą į savo rankas perimti ir savarankiškai imtis iniciatyvos išsaugoti tautą ir valstybę sugebančia visuomene.

Vadovaudamiesi nuostata, kad Lietuvą galima išsaugoti ne tik valdžios, bet pirmiausia sutelktomis visos tautos ir visoms šalyje gyvenančioms tautinėms bendrijoms priklausančių patriotiškų piliečių pastangomis, sieksime:

tapti visus Lietuvos geros valios žmones į lietuvių politinę tautą telkiančia pilietine bendrija. Pagrindinis mūsų tikslas – siekti esminio tautos ir valstybės atsinaujinimo, kuris yra būtina Lietuvos išlikimo šiuolaikiniame pasaulyje sąlyga. Šį tikslą įgyvendindami gaivinsime ir ugdysime šiuo metu sunykusią ir merdintą politinę lietuvių tautą, vėl pajėgsiančią būti savarankišku politikos ir istorijos subjektu ir pasiruošusią tapti nepriklausomos ir demokratinės Lietuvos valstybės atkūrėja ir suverenu.

Šį tikslą įgyvendinsime:

saugodami ir puoselėdami Lietuvos istorijos bei kultūros paveldą ir atmintį kaip būtiną sąlygą masiškai sunykusiam šalies piliečių moralinio orumo, tautinės savigarbos ir didžiavimosi savo valstybe jausmui atkurti;

nuosekliai ir kryptingai gaivindami ir ugdydami sunykusią Lietuvos visuomenės tautinę ir valstybinę sąmonę, kurios atkūrimas yra būtina sąlyga politiškai brandžiai lietuvių tautai ir nepriklausomai Lietuvos valstybei atgimti;

kurdami šiuolaikinio pasaulio realijas atitinkančią pozityvią ir ilgalaikę lietuvių tautos ir valstybės plėtros strategiją ir projektą – „XXI a. Lietuvos viziją“, kurią įgyvendinant būtų laiduotas Tautos ir Valstybės geopolitinės būties tvarumas ir istorinis tęstinumas;

plėtodami ir visuomenėje skleidami pilietines ir patriotines Lietuvos piliečių nuostatas formuojančią ir juos telkiančią bei įkvėpiančią Tautos ir Valstybės gaivinimo ir atkūrimo idėją;

dalyvaudami visuomeniniame ir politiniame Lietuvos gyvenime ir taikiomis demokratinėmis teisinėmis priemonėmis ir būdais siekdami, kad Tautai būtų sugrąžintos iš jos atimtos pilietinės ir politinės šalies suvereno teisės ir kaip savarankiškas tarptautinių santykių subjektas būtų atkurta nepriklausoma Lietuvos Respublika.

Vertindami galimą Forumo indėlį į šiuo metu žlugdomos ir sumenkusios Lietuvos laisvės dvasios gaivinimą ir politinės lietuvių tautos ir valstybės atsinaujinimą, esame įsitikinę:

sutartinai ir kryptingai dirbdami sulauksime dienos, kai Vilniuje – amžinojoje Lietuvos sostinėje – susirinks politinės lietuvių tautos atgimimą paskelbsiantis visos šalies patriotiškų piliečių forumas. Neabejojame, kad tai bus forumas, pajėgsiantis vėl iškelti ir į politinę darbotvarkę įtraukti iš tautos atimtų suverenių galių susigrąžinimo ir demokratinės

Lietuvos Respublikos suvereniteto atkūrimo klausimą. *Mes tikime: Lietuva gyva, Lietuva pabus, Lietuva prisikels ir gyvuos per amžius.*

Pasirašo: Arūnas Acus, Vytautas Aranauskas, Alvyta Armanavičienė, Kamilė Banevič, Vilius Bernotas, Ramutė Bingelienė, Arūnas Bingelis, Linas Braukyla, Justina Burškaitytė, Dovydas Caturianas, Rasa Čepaitienė, Eduardas Daujotis, Vytautas Daujotis, Eimantė Daukšaitė, Aleksandras Dobryninas, Klaudijus Driskius, Andrius Dručkus, Kęstutis Dubnikas, Arūnas Eigirdas, Aušra Gabalytė, Tautvydas Galinis, Bronislovas Genzelis, Kazys Grabys, Lukas Grinius, Arūnas Gumuliauskas, Liudvikas Jakimavičius, Algimantas Jankauskas, Aldona Jankevičienė, Arvydas Janulaitis, Vidmantė Jasukaitytė, Artūras Judžentis, Justina Juodišiūtė, Aivaras Jurgilas, Mindaugas Kadžiulis, Santa Kančytė, Lina Kančytė, Gediminas Karalius, Emilija Karčevska, Jonas Kauneckas, Elena Kazlauskaitė, Jonas Kievišas, Saulius Kovalskas, Paulius Kruopis, Birutė Kulnytė, Judita Kuralavičiūtė, Elena Kurklietytė, Jūratė Laučiūtė, Bronius Leonavičius, Irma Leščinskaitė, Augustinas Linčius, Rūta Lissauskaitė, Ryšard Macekianec, Kęstutis Makariūnas, Audrius Makauskas, Karolina Makauskienė, Živilė Makauskienė, Kęstutis Marcinkevičius, Algimantas Sasnauskas, Domantas Markevičius, Marius Markuckas, Andrius Martinkus, Dalia Matulaitė, Linas V. Medelis, Leonas Merkevičius, Gediminas Merkys, Dalia Michelevičiūtė, Monika Morkūnaitė, Juozas Sigitas Mureika, Joana Ulinauskaitė-Mureikienė, Romas Pakalnis, Marius Parčiauskas, Monika Parčiauskienė, Vytautas Paulikas, Kristina Paulikė, Irena Perkauskienė, Dovilas Petkus, Petras Plumpa, Jonas Gediminas Punys, Indrė Pusevaitė, Vytautas Radžvilas, Miglė Remeikaitė, Vytautas Rubavičius, Tomas Rutkauskas, Kristina Zamarytė-Sakavičienė, Gabrielius Satkauskas, Lukas Satkauskas, Arnas Simutis, Marijonas Sinica, Vytautas Sinica, Palmira Skripkauskienė, Vytautas Skripkauskas, Eugenijus Skrupskelis, Linas Sodeika, Rimvydas Stankevičius, Paulius Stonis, Gediminas Storpirstis, Liutauras Stoškus, Antanas Sutkus, Gabrielius Sužiedėlis, Julius Šalkauskas, Danutė Šepetytė, Bernarda Šklėriūtė, Andrius Šimas, Laisvūnas Šopauskas, Regina Tamošaitienė, Daiva Tamošaitytė, Imantas Tamošauskas, Vilija Targamadžė, Jonas Vaitkus, Irena Vasinauskaitė, Lidija Veličkaitė, Milda Venckutė, Jonas Vilimas, Algis Vyšniūnas, Kęstutis Zaborskas, Elvyra Žebertavičiūtė, Aldona Žemaitytė-Petrauskienė, Vaiva Žukienė.

JUOZAS BANIONIS

DAR KARTĄ APIE VLIK'Ų MEMORANDUMĄ

Tikėtina, kad ne vienas skaitytojas susidomėjo „Nepriklausomybės sąsiuvinių“ praėjusių metų paskutiniajame numeryje (2015, Nr. 4(14), p. 24–29) profesoriaus Vytauto Landsbergio publikuotu VLIK'ų memorandumu, adresuotu Vakarų sąjunginių pajėgų vyriausiajam vadui generolui Dvaitui Eizenhaueriui (Dwight David Eisenhower). Šis dokumentas iš tiesų patvirtina politiškai koalicinio Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo komiteto (VLIK), kaip lietuvių tautos ir Lietuvos atstovo, atsakingus mėginimus viešai ginti Tėvynės teises ir interesus. Įdomu sužinoti, kad pastarojo dokumento angliškas variantas yra išlikęs Didžiosios Britanijos archyvuose. Be to, vertinga susipažinti ir su profesoriaus minimo dokumento vertimu į lietuvių kalbą. Tačiau nuodugniau lietuvių išeivių politinę veiklą tyrinėjančiam istorikui yra žinoma, kad VLIK'ų dokumentai nebūtinai yra sutelkti viename fonde ir juo labiau viename archyve. Baigiantis XX amžiui į Lietuvą ėmė grįžti įvairių lietuviškų institucijų, veikusių Vakaruose, archyvai. Tarp jų – ir Lietuvos diplomatinės tarnybos (LDT), kuriai VLIK'as siųsdavo informaciją apie savo politinę veiklą, sukaupti dokumentai. Taip Lietuvos centriniam valstybės archyve (LCVA) atsirado Lietuvos Respublikos pasiuntinybės Londone fondas, o jame yra išlikęs pristatyto VLIK'ų memorandumo lietuviškas variantas.

Taipogi norėčiau patikinti, kad dar 2010 m. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro išleistoje šių eilučių autoriaus knygoje „Lietuvos laisvinimas Vakaruose. 1940–1975“ šis dokumentas buvo aptartas. Toliau pateikiama šios knygos citata, nušviečianti minimą memorandumą:

„Reikšmingu žingsniu aiškinant lietuvių tautos padėtį ir prisistatant pasipriešinimo Lietuvos okupacijai judėjimo politinę atstovybę laikytinas VLIK'ų 1945 m. balandžio 18 d. memorandumas, adresuotas vyriausiajam Vakarų sąjungininkų vadui gen. D. D. Eisenhoweriui.¹ Šiame dokumente VLIK'as, kaip „vyriausioji lietuvių tautos politinė vadovybė ir vienintelis bei teisėtas jos politinės valios reiškėjas“, pabrėžia, kad lietuviai „savo likimą siejo su Vakarų demokratijų laimėjimu“. Priminus VLIK'ų kūrimosi aplinkybes, jo nuopelnus formuojant tautos viešąją nuomonę, toliau pažymima, kad „lietuvių visuomenės ir bažnyčios atstovai pakartotinai kėlė balsą prieš sužvėrėjusių nacių žiaurumus ir pagrindinėje spaudoje skelbė pasauliui tų Lietuvos mažumų, su kuriomis lietuvių tauta visuomet harmoniškai sugyveno, naikavimo metodus. Buvęs Lietuvos Respublikos prezidentas dr. K. Grinius, buvę žemės ūkio ministrai kun. M. Krupavičius ir prof. J. Aleksa įteikė tuo reikalu raštišką protestą vokiečių okupacinės valdžios Lietuvoje šefui ir dėl to buvo gestapo suimti ir ištremti“.²

VLIK'as, pasisakydamas už nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą, rėmėsi JAV prezidento F. D. Roosevelto 1940 m. spalio 15 d. patikiniu ir apeliavo į Jaltos susitarimą

¹ VLIK'ų 1945 m. balandžio 18 d. Memorandumas, Wuerzburg. LCVA, f. 648, ap. 2, b. 308, l. 87–103.

² Ten pat, l. 95.

bei Atlanto chartą. Memorandume pažymima: „Kol bus galima pravesti pirmuosius laisvus rinkimus į Lietuvos seimą, bus sudaryta Laikinoji tautinio vieningumo vyriausybė“.¹ Numatant demokratiniiais pagrindais atkurtos Lietuvos užsienio politiką, buvo pabrėžiama, jog bus gerbiami tarptautiniai įsipareigojimai, prisiimti iki 1940 m. birželio 15 d., o visa šios politikos kryptis „gravituotų“ link Šiaurės Europos šalių bloko. Be to, paminima, kad atkurtoji Lietuva „negailės pastangų plėsti ir ugdyti draugiškus santykius su rusų tauta“². Apibūdinęs Lietuvos padėtį ir perspektyvas, VLIK'as išreiškė susirūpinimą lietuvių karo pabėgėlių ir politinių tremtinių likimu ir siekė jiems pagalbos (pirmiausia – nelaikyti jų SSRS piliečiais). Be to, buvo prašoma leidimo vykti į Londoną ir Vašingtoną, kur būtų galima išdėstyti šį savo požiūrį. Kaip matyti, memorandumas paskleidė tarptautinėje plotmėje žinią apie VLIK'ą kaip Lietuvos atstovą Vakaruose, o kartu pristatė jo veiklos gaires ir lietuvių tautos siekius. Kita vertus, dokumente įrašytoji frazė, kad „VLIK'ui subordinavosi ir Lietuvos pasiuntiniai visose valstybėse“, šią organizaciją ištiesam dešimtmečiui įklampino į nesutarimų su LDT liūną. Netrukus, 1945 m. gegužės 31 d., prancūzų laikraštyje „Le Monde“ buvo paskelbtas Vakarų sąjungininkų atstovo atsakomasis pareiškimas, kad „lietuviai, latviai ir estai nėra laikomi Sovietų Sąjungos piliečiais ir kad jiems netaikoma prievartinė deportacija“³. Taip pat patvirtinta sąjungininkų nuostata, kad sovietai privalo išvesti iš Lietuvos savo „karines pajėgas ir administracinį personalą“.

Kaip matyti, pateiktoji knygos citata ne tik jau byloja apie Vakarų palankią poziciją Lietuvos laisvės siekiui, bet ir patvirtina nekintamą VLIK'o ištikimybę deklaracijos, paskelbtos dar 1944 m. vasario 16 d. Vilniuje, principams. „Lietuvių tautos laisvė ir Lietuvos nepriklausomybė yra tautos egzistencijos ir jos visokeriopos gerovės būtinoji sąlyga“, – 1944 metais buvo įrašyta Vilniaus deklaracijoje⁴. Neatsitiktinai tai tapo VLIK'o politinės veiklos programos pagrindu, kuriuo nuosekliai vadovautasi per visą sovietų okupacijos laikotarpį rengiant Vakaruose įvairias Lietuvos laisvinimo akcijas.

Lietuvos diplomatų korpuso ir Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) susitikimas Berne. Iš kairės – VLIK'o narys Petras Karvelis, Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas Stasys Lozoraitis, Lietuvos pasiuntinys Šveicarijoje. Jurgis Šaulys, VLIK'o pirmininkas Mykolas Krupavičius, VLIK'o narė Alena Vileišytė-Devenienė, nuolatinis delegatas prie Tautų Sąjungos ir Lietuvos pasiuntinybės patarėjas Šveicarijoje Edvardas Turauskas, VLIK'o Vykdamosios tarybos narys Antanas Novickis, VLIK'o narys Steponas Kairys, diplomatas Povilas Žadeikis, VLIK'o narys Vaclovas Sidzikauskas, Lietuvos pasiuntinybės Paryžiuje patarėjas ir Lietuvos atstovas Stasys Antanas Bačkis, diplomatas Bronius Kazys Balutis, VLIK'o narys Juozas Ambrazevičius-Brazaitis. Bernas, Šveicarija, 1946 m. liepa. Autorius nežinomas. LCVA.

¹ Ten pat, l. 98.

² Ten pat, l. 99.

³ Lietuva ir VLIK'as. Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto – VLIK'o šaknys, praeitis ir dabartis. Red. A. V. Rinkūnas. Chicago, 1984, p. 128.

⁴ Į lietuvių tautą // Laisvės kovotojas, 1944 m. vasario 16 d., Nr. 21.

MĄSTYMAI**MONIKA MORKŪNAITĖ**

ROMUALDO OZOLO UŽDUOTIS LIETUVAI: APRĖPTI PASAULĮ PROTU

1983 metais Romualdas Ozolas parašė savo garsųjį esė, kuriuo pasakė, jog pasaulis yra čia. Kaip šitai suprasti šiandienos lietuviams, išvaduotiems iš socialistinio optimizmo, o kartu – iš šitą optimizmą peržengiančių tikslų, labai logiškai ir natūraliai formavusių XX a. pabaigos žmonių mąstymą ir pasaulėvoką? Žvelgiant atgal, ypač į Sąjūdžio meto Lietuvą, toks vaizdinys pagrįstai kelia pavydą heroizmu apaugusiam istorijos išbaigtumui, taip negailestingai kontrastuojančiam su visada nepakankama šiandiena. Kita vertus, nedera užmiršti, kad po šiuo stulbinančiu dvasingumo ir intelektualizmo triumfu slėpėsi kur kas primityvesni egzistencijos pateisinimo būdai, kuriuos ir jautė pareigą taisyti bei atverti R. Ozolas ir jo bendražygiai. Todėl nėra jokios abejonės, jog ir tai, kaip gyvename šią dieną, vis dėlto nenusipelno išskirtinio kultūrinio pesimizmo etiketės, kuri juk lygiai taip pat kaip ir pažangos idėjų inspiruojamas istorinis narcisizmas be racionalios priežasties perversina savo epochos reikšmę ir išskirtinumą. Ant sovietinio pasaulio griūties slenksčio stovėjusią ir tarp skirtingų tapatumo modusų besiblaškančią XXI a. Lietuvą verčiau reikėtų traktuoti kaip nenutrūkstamą tiesę valstybės ir tautos būtyje, nes būtent istorija yra tikroji mūsų šiandienos kūrėja. Jeigu taip, tuomet mes vis dar esame panirę į varginantį, tačiau gyvybiškai esmingą savianalizės periodą, kada nelieta kitos išeities, kaip tik suvokti, kad mąstyti yra prasminga ir netgi būtina – ne tik filosofams, bet mums visiems. Nes sakyti, kad pasaulis yra čia, šiandien vis dar atrodo keista.

Išgirsti, ko reikia sielai

„Nuo gimimo iki mirties žmogus ieško kelių į tai, kas spindi po saule, – pasaulį,“ – rašė R. Ozolas. Tačiau greta pridūrė: „Visas gyvenimas yra veržimasis išorėn, tolyn, aukštin, pamažu kaupiantis tikrumo jausmui, išminčiai.“ Iš tiesų jau pati pasaulio sąvoka yra mažų mažiausiai klaidinanti dėl savo morfologinės sandaros: pasaulis – tai, kas yra po saule. Bet juk akivaizdu, kad sakydami „pasaulis“ paprastai neturime galvoje tiesiog „to, kas yra po saule“, tai, kaip teigė R. Ozolas, yra tam tikra tiesos, pilnatvės pojūčio siekiamybė. Pasaulį dažniausiai intuityviai suvokiame kaip idealizuotą kitonišką realybę, todėl jo idėją galima laikyti viena labiausiai sąmonėn įsirežusių nuolatinio žmogaus egzistencinio ne-

pasitenkinimo išraiškų. Pasaulis – tai tam tikra pilnumos, *visko* pajauta, savo mentaliniu problemišku artima Dievo pajautai, žmogaus protui iš principo neaprepiama, todėl kasdieniuose mąstymo ir bendravimo procesuose supaprastinama iki konkrečių, primityvesnių kategorijų. Veržimasis į jį savaime nėra blogas – atvirkščiai, tai netgi rodo, kad žmogaus prigimtis šiaip ar taip yra neatsiejama nuo kažko aukštesnio siekimo.

Jeigu teisinga šitai vadinti prigimtimi, tuomet ji yra negrižtama suaugusi su kiekvieno žmogaus esatimi ir anksčiau ar vėliau prasiveržia jo galvosenoje bei emocijose nepriklausomai nuo to, ar yra mėginama kaip nors maskuoti. Taip nutinka ne tik paskirų žmonių, bet ir ištisų bendruomenių, tautų gyvenime. „Išėjimo į pasaulį“ idėja pasirodo patraukli tuo, kad savo esme deklaruoja tą svaiginantį *visuotinumą*, reiškiantį, jog pilnatvė ir tikrumas egzistuoja, nors ir kažkur anapus.

Greičiausiai pernelyg naivu manyti, jog šiandien šis nenumaldytas veržimosi į pasaulį geismas galėtų būti išmatuotas vien tik emigracijos rodikliais. Juk tai pirmiausia mąstymo būdas, kuriam reikštis ir plėtotis visiškai nebūtinai fizinis pasitraukimas – užtenka vien to, kad kai šis troškimas išsigimsta, ilgainiui priverčia gėdytis savo „čia“ ar tiesiog tikėti, jog būdamas įspraustas į tam tikrus socialinius, kultūrinius ar netgi etninius rėmus žmogus niekada nesijaus visavertis. Galų gale, susidūrusi su sudėtingesnėmis gyvenimo aplinkybėmis, ši idėja priverčia žmogų taip suprimityvinti savo autorefleksiją, kad jis ima regėti vien fizinių galimybių lauką ir pamiršta ankstesnes dvasines inspiracijas. Taip mūsų trokštamos pilnatvės liudijamas egzistencinio pasitenkinimo poreikis nežinia kodėl yra perkeliamas į išorę, nors iš tiesų to prašo ne kasdienė fizinė butis, o protas.

Tad ar tik ne čia ir slypi esminė mūsų visuomenės rykštė: totalus materialinės gerovės ir intelektualinių ambicijų supriešinimas? Ir į ką tai virto, jeigu ne į gyvuliško fiziologizmo kultą ir į kultūrinį gyvenimą pamažu įsismelkusią Herberto Markuzės (Herbert Marcuse) įvardytą represyviąją desublimaciją, gebėjimo spręsti filosofijos problemas negailestingą atrofiją, kuri pavargusius bandyti tiesiog uždaro graudžiam savigailos narve? Galiausiai, dėl apėmusios frustracijos imama niekinti pati metafizika, nustumiant ją į neva nepraktiškų ir todėl beveikių užsiėmimų gretas, nes juk ji tai nepadės užsidirbti ir pavalgyti!

Tai nereiškia, jog bet koks materialinės gerovės siekimas iš principo yra smerktinas. Tačiau būtent kritinė refleksija savo fiziologiško atžvilgiu ir dėmesys intelekto poreikiams skiria žmogų nuo gyvulio, todėl negali būti nieko pragaištingiau už visuomenę, kur centrine egzistencijos ašimi patampa kūnas ir jo besaikio lepinimo tikslas. Kai šitaip nutinka, buvimas „čia“ žmogui niekada neatrodo pakankamas, nes egzistuoja galimybė, kad „pasaulis“ pamaitins sočiau ir apręgs šilčiau nei nuolat ribota ir stokojanti to pasaulio užkampio realybė.

Tiktai tada, kada žmogus supranta, jog pasaulis nėra tik ekonominės gerovės kategorija, prasideda tikrosios tiek pasaulio, tiek savęs jame paieškos. Galbūt išvykęs svetur jis ir bus sočiau pamaitintas, bet tai nenumalšins prigimtinių išminties ir žinojimo alkio ir nesuteiks egzistencinio pasitenkinimo, kylančio pirmiausiai iš dvasingumo, filosofijos, meno ar, abstrakčiai kalbant, – kultūros. Nes kultūra – tai ne išimtinai aukštuomenės „reikalas“, o kiekvieno iš mūsų, kaip žmogaus, priedermė. O kad šį tą suprastum, visai nebūtina skersai išilgai išmaišyti pasaulio: kaip rašė R. Ozolas apie Imanuelį Kantą, „galima visą gyvenimą pragyventi ir Karaliaučiuje, provincijos mieste, svarbu tik, kad iš jo pasaulį galėtum matyti protu, kad siekimas aprėpti pasaulį netaptų – kaip ypač dažnai mums nutinka – nesąmoningu savęs neigimu“.

Kultūrinio tapatumo šaknys

Reikia sutikti, jog išminties ir žinojimo alkis savaime yra problemiškas – į esminius egzistencinius ir prasmės klausimus, vienokiu ar kitokiu pavidalu bent kartkartėmis iškylančius

kiekvienam asmeniui, yra iš principo neatsakoma. Tačiau, kaip teigė Platonas, nepaisant to, jog įgyti žinojimą apie tam tikrus dalykus šiame gyvenime yra arba pernelyg sunku, arba išvis neįmanoma, numoti ranka ir nebesistengti būtų pernelyg „nevyriška“. Todėl lieka arba kliautis „dieviškaisiais teiginiais“, arba iš žmonių teiginių pasirinkti patį patikimiausią ir geriausiai kritiką atlaikantį ir „ant jo, tarsi ant plausto, ryžtis perplaukti gyvenimą“¹. Kitais žodžiais tariant, ignoruoti *tiesos* ir *tikrumo* troškimą reiškia ne ką kita, kaip dvasios silpnumą, nes, net ir būdamas ribotas, savo protu bei valia žmogus gali steigti neįtikėtinus dalykus, kurie, jeigu ne atvesią, tai bent jau priartinsią jį prie trokšamos išminties.

Vadinasi, tam, kad iš tiesų taptume visaverčiais žmonėmis, mums reikalinga kultūrinė veikla. Tačiau nuosekliai samprotaujant čia tarsi iškyla prieštaravimas: jeigu būtent kultūra įkūnija prigimtinį žmogaus išminties troškimą, į kurią įeina ir minėtas pilnatvės, visuotinio poreikis, tai kaip tuomet ji gali jį suteikti, būdama pliuralistinė savo turiniu, kas reiškia, jog vienintelė *tikra* ir *teisinga* kultūros „versija“ neegzistuoja? Tiesa ta, kad kiekviena kultūra su savimi nešasi tam tikrą tapatumo rinkinį, kuriame telpa visų pirma tauta, kalba, tikėjimas ir kiti dalykai, su kuriais žmogus natūraliai suauga nuo pat savo gimimo momento. Tik kaip atskirti, kuris iš šių rinkinių yra teisingesnis, pranašesnis, kuris suteiks žmogui didesnę pilnatvę?

Kultūrą su jos įkūnijamu tapatumo rinkiniu reikia laikyti ne kuo kitu, kaip metafizine, arba kitaip – tiesiog savaimine, nuo žmogaus pasirinkimo nepriklausančia, duotybe, kurios natūralioje „giminytėje“ su asmeniu, reikia įtarti, ir slypi tikroji jos prasmė. Priklausymas tam tikrai kultūrai kartu su jos erdvėje susiformavusia pasaulėvoka galėtų būti prilyginamas gimimu konkrečioje šeimoje, iš kurios savaime perimamos intelektualinės ir etinės gairės, gaubiančios asmenį kaip dar viena „mikrokultūra“. O juk priklausymas jai paprastai yra nekvestionuojamas ir priimamas kaip neatskiriama žmogiškosios egzistencijos dalis, nes kaip tik toji šeima, toji kultūra ir yra mūsų „čia“, be kurio nebūtų ir mūsų pačių.

Todėl klaidinga manyti, jog siekti išėjimo į pasaulį reiškia atsisąjūti savęs ir atsiriboti nuo savo „čia“, nes būtent tame „čia“ yra įaugusios asmens kultūrinio tapatumo šaknys. Nepaisant to, kad socialiai pamaitintas gali būti bet kur, nenumalšintas išminties, tiesos ir tikrumo alkis vis vien kurstys priekaištą, kad tavoji misija šiame pasaulyje dar neįvykdyta. O juk vienintelė, pajėgi apmalšinti šį alkį, yra būtent kultūra, kuri atveria žmogui kelius į ten, kur paprastai ieškoma *tiesos* – religiją, filosofiją, meną... Taigi kultūrinis tapatumas, kaip savaiminė duotybė, nereiškia, kad vienos kultūros išaugintos asmenybės yra kažkuo pranašesnės už kitos kultūros išaugintąsias.

Ir vis dėlto šiandien net ir, atrodytų, pačius natūraliausius žmogiškosios egzistencijos pagrindus tenka aiškinti ir įrodinėti kaip galimai klaidingas pasaulio, aistringai užvaldyto dekadentiškosios abejonės, prielaidas. Tačiau šitaip azartiškai dekonstruojant viską, kas kadaise atrodė pernelyg natūralu, jog turėtų specialų aiškinimo poreikį, galima prieiti iki visiškos mentalinės ir moralinės degradacijos. Kultūrinio tapatumo dekonstrukcija tampa pavojinga todėl, jog būdamas suaugęs su savo aplinka, o paskui priverstas abejoti šio suaugimo prasme ar netgi dairytis geresnių „alternatyvų“, žmogus įtikinamas kompleksuoti, o galiausiai – ir visai atsiskirti nuo savo kultūros. Šitaip jis kartu netenka ir jo intelektualinį ir moralinį orumą palaikiusių principinių nuostatų, be kurių negali tapti niekuo kitu, kaip tik instinktyviais fiziologiniais poreikiais besivadovaujančiu gyvuliu. Atimti iš žmogaus jo kultūrinį tapatumą paprasčiausiai reiškia atimti iš jo žmogiškumą.

Štai kodėl išpopuliarėjęs kvietimas laikyti save pirmiausiai Europos ar pasaulio, o tik tada – savo tautos piliečiais, skamba pernelyg nelogiškai, kad galėtų nekelti klausimų bet kuriam mąstančiam žmogui. Akivaizdu, kad tai – ne tik politinį, bet ir kultūrinį krūvį turinčios sąvokos. Tačiau problema ta, kad nei Europa, nei juo labiau pasaulis neturi vienos homogeniškos kultūros. Kaip teigė vokiečių mokslininkas Hansas Majeris (Hans Mayer),

¹ Platonas. Faidonas, arba Apie sielą. Vilnius, Aidai, 1999, p. 67.

nepaisant tam tikrų kultūros lobių, kurie amžių bėgyje buvo sukurti Europoje ir vėliau paplito po pasaulį (taigi dabar jau ir nebėra vien tik tai europietiški), skiriamasis europietiškos kultūros bruožas yra ne vienodumas, o įvairovė. Europoje nėra vienos kalbos, bendro gyvenimo būdo, nėra vienodo mąstymo ir vienos kultūrinės krypties¹. Vadinasi, neturėdama vienybės kultūrinės ašies, Europos erdvė iš principo negali pasiūlyti asmeniui jokios specifinės tapatybės.

Tai nereiškia, kad kultūra kaip tokia turinti likti uždara ir vengti bet kokios sąveikos su išore. Lietuva gali ir turi atsiverti pasauliui, bet tik tai tada, kai bus galutinai įveiktas kompleksas, kurį R. Ozolas vadino provincializmu. Tai, pasak jo, – „toks sąveikos nuo pasaulio atskyrimas, kai „pasaulis“ ir „čia“ tampa antipodais, „pasauliui“ suteikiant panacėjos, o „čia“ – ribotumo, nepakankamumo, pragaišties, pančių statusus“. Galų gale, ką Europai ar, juo labiau, visam pasauliui galėtų suteikti ir kuo praturtinti žmogus, pamiršęs savo kultūrinį tapatumą ir todėl, kaip buvo sakyta, patapęs instinktų valdomu aistrų vergu? Todėl į tą svaiginantį „išėjimą į pasaulį“ verčiau reikėtų žvelgti kaip į siekiamybę įprasmininti savo kultūrą platesniame kontekste kažkuo jį esmingai praturtinant, o kartu suteikiant galimybę sau ir savo tautai tapti lygiaverte *tiesos* paieškų dalyve.

Per kūrybą – į amžinybę

Ir visgi tam, kad galėtume tam pasauliui kažką suteikti, turime būti ne, kaip teigė R. Ozolas, „imantys“, „prašantys“ ir nuolatos „laukiantys“ vartotojai, o „darantys“ ir „kuriantys“, pasaulį pirmiausiai protu aprėpti ir konkrečia veikla įprasmininti gebantys savosios kultūros nešėjai. Tik šitokiu būdu gali įvykti racionalus ir vertingas „pasaulio“ ir „čia“ susitaikymas, privalantis sugriauti nuolatinę įtampą apgaubtą įgimto tapatumo ir visuotinumų prieštarą. Pastaroji atsiranda tuomet, kai klaidingai interpretuojamas visuotinumas galiausiai išsigeimsta į savojo tapatumo sumenkinimą ar atsisakymą.

Tikroji tiek paskiro žmogaus, tiek ir visos tautos branda ateina tuomet, kada pamėginama atsakyti į klausimą: „Kas aš nesu?“ – rašė R. Ozolas. Tik jaunystėje, anot jo, „būnama viskuo – taigi ir niekuo“. Šiais ir panašiais žodžiais buvo grindžiama analogijų kultūros intelektualinė tragedija, pasireiškianti ne tik savosios vertės, bet ir jos aktualizavimo gebėjimą praradusios tautos dvasiniu paralyžiumi. Kaip rodo šiandiena, tokiai „intelektualinei mažakraujystei“ tampa itin sunku rasti veiksmingų vaistų tada, kai šis masinis sirgimas išplinta po daugybę tautų, o ir pati liga pamažu darosi panaši į normalią būseną. Tačiau didžiausia bėda ta, kad ši negalia pavojingiausią stadiją pasiekia būtent mažųjų, vargiai prieš visuotines tendencijas atsilaukinti galinčių tautų ir valstybių gyvenime.

Dabar toks aršus įprotis viską matuoti ir gretinti remiantis neva objektyviais ir teisingais „pasauliniais standartais“ bene geriausiai išsitenka po *pažangos* vardu. Viskas, kas bent minimaliai pasipriešina šiai neva intelektinei, bet iš tiesų elementariu psichologizmu grįstai idėjai, išsyk nurašoma į beviltiškų atliekų maišą, paženklintą „nepažangu“, „reakcinga“ bei „atsilikę“ etiketėmis. Visaapimančio globalumo troškulys ir pats didele dalimi pasirodė esąs suaugęs su grynu psichologizmu, kaip niekada ryškiai išsiskleidusiu žmonijos sąmonėje nutikus didžiausioms XX a. katastrofoms. Tuomet tapo galutinai aišku, jog žmogus paprasčiausiai nebeturi jėgų būti žmogumi. Pasauliui, o ypač Europai, teko įtikėti, kad būtent kryptingas „atsilikusio partikuliarizmo“ niekinimas ir visuotinumų plėtra padės įgyvendinti išsvajotąją taikos viziją ir atvers dar neregėtus kelius į maksimaliai supaprastintą žmogaus ir bendruomenės gyvastį. Net ir autentiškos tradicijos pradėtos aukoti dėl nesutramdomo noro lygiuotis į pasaulio neva diktuojamus „šaukimo“ etalonus. Masinis karo šmėklos siaubas ir baimė dėl pasaulio ateities privertė sumokėti nemenką kainą, pasireiškusią ne tik jau minėtu užsidarymu saugiamo fiziologizmo kiaute, bet ir (ne)sąmoningu bjaurėjimusi viskuo, kas yra tautiška, originalu ar tiesiog *savita*.

¹ Hans Mayer. *Europos kultūra: fantomas ar realybė? (I)*. Bernardinai.lt, Vilnius, 2005. [http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2005-05-18-hansas-mayeris-europos-kultura-fantomas-ar-realybe-i/6018].

Kita vertus, galbūt kai kas, ką šiandien vadiname naujove ir kas nėra sukurta mūsų pačių, vis dėlto gali pasirodyti tinkama ir mūsų krašte – tai nėra jokia neįmanomybė. Svarbu tik, kad šis svaiginantis polėkis visada ir visur pirmiausiai veržtis prie to, kas nauja, universalu ir todėl beprotiškai patrauklu, netaptų savųjų tradicijų ir savosios kultūros neigimo pagrindu. Juk tokio dalyko kaip „pasaulinė kultūra“ paprasčiausiai nėra, nėra ir jokio „pasaulinio tapatumo“, neva kažkuo pranašesnio už tą, kurį kiekvienas su savimi atsinešėme nuo pirmųjų egzistavimo akimirkų.

Tuo tarpu pats aukščiausias „išėjimo į pasaulį“ protu laipsnis – tai savojo tapatumo puoselėjimas per autentišką kūrybą, nuolatinis kultūros gaivinimas leidžiant jai ne tik atsiverti, bet ir pasiekti amžinybę. Tik jeigu filosofija šiandien jau atrodo pernelyg sunkiasvorė, tai menas, priešingai, veši, tačiau įgijęs atvirkščią jo tikslui formą. Mums nuo mažens yra teigiama, kad kiekvienas esame menininkas, bet staiga nutinka taip, kad menininku nebegali būti niekas. Juk nepaisant gal kiek primityvesnio paviršiaus, menas puoselėja pretenzijas, kurias daugeliu atžvilgių galima laikyti identiškoms toms, kurios slypi filosofinių samprotavimų gelmėje, o tai visų pirma – nenumaldomas siekis surasti *tiesą* ir išskleisti ją pasauliui. Iš esmės menas, kaip ir filosofija, yra skirtas malšinti pilnatvės ir tikrumo troškulį. Todėl tarus, kad gebėjimas mąstyti katastrofiškai sunyko, argi ne tą patį reikėtų pasakyti apie gebėjimą kurti tikrąjį meną, o ne įžūlias jo simuliacijas?

Pasak filosofo Rodžerio Skrutono (Roger Scruton), modernusis menas beviltiškai „užstrigo“: užuot nuoširdžiai ieškojus tiesos paplito kur kas paprastesnis būdas siekti kuo efektyvesnio sukrėtimo, taip pradedant simuliuoti patį meną¹. Ir, ko gero, būtų pernelyg naivu manyti, kad žmonės to nepastebėjo: kandi ironija ir visuotinis pasipiktinimas šiuolaikinio meno liekanomis liudija vidinį tiesos troškimą pajautus beviltišką klastotę. Dėl to turbūt nereikia stebėtis, jog teatrų salės ir paveikslų galerijos šiandieną stovi tuščios žmonėms užsidarius namuose, kur emocinio (deja, jau nebe intelektualio) pasitenkinimo troškulys malšinamas svaigalais arba hiperrealiais virtualaus pasaulio išgyvenimais.

Tačiau populiarėjantis kultūros simuliacijų demaskavimas drauge įkvepia viltį, jog tarsi bandytas realizuoti, bet iš tiesų nesąmoningai slopintas, pilnatvės troškimas pagaliau išsiverš kaip valingas mėginimas palikti kažką tikro ir esmiško savo visuomenės mąstysenoje bei tiksluose. Šitai liudija taip pat ir masinis nusivylimas pigiąja estrada bei publicistika, sunkiai, tačiau pamažu atgimstanti politinė diskusija. Visa tai verčia tikėti, jog suvešėjusioms ydoms pamažu atsiranda tegul ir nestipri, bet bent jau tikėjimą ateitimi įkvepianti atsvara – nes pagrindinis uždavinys šiandien, kaip ir 1982-aisiais, vis dar tebėra įveikti dvasinę ir intelektualinę negalią.

¹ Roger Scruton. *Kaip modernusis menas užstrigo, apsiribojęs tikslu šokiruoti? Bernardinai.lt*, Vilnius, 2016 [<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2015-03-06-kaip-modernus-menas-uzstrigo-apsiribojęs-tikslu-sokiruoti/128176>].

ROMUALDAS OZOLAS

PASAULIS YRA ČIA

Nuo gimimo iki mirties žmogus ieško kelių į tai, kas spindi po saule, – pasaulį. Visas gyvenimas yra veržimasis išorėn, tolyn, aukštyn, pamažu kaupiantis pažinimui, tikrumo jausmui, išminčiai. Ne tik atskirų žmonių – tautų, net ištisų regionų gyvenime vyksta šie procesai, tik jie trunka ne metus, kelis, o dešimtmečius, šimtmečius ir sudaro epochas, formacijas, eras. Kuo jaunesnis žmogus, tauta, kultūra – tuo aistringiau, atkakliau jie siekia išsiveržti už savęs. Paskui stoja sunkus savianalizės metas...

MŪSŲ PASAULIS

Pasaulis yra toks, kokį tu jį pažįsti. Taip ar panašiai yra pasakęs A. Einšteinas. Taip arba panašiai – ir žodžiais, ir darbais – tvirtina visa žmonijos kultūros istorija.

Kaip suvokia pasaulį Tarybų Lietuvos devintojo dešimtmečio žmogus?

Esama pagrindo teigti, kad mūsų pasaulis šiandien yra mums žinybinis.

Ar čia kas nors neigiama, smerktina? Anaipol. Tai net pažanga, palyginus su ankstesniu kultūrinės savivokos etapu, kuriame pasaulis žmogaus sąmonėje egzistavo visų pirma valstybės kategorijomis. Žinybinis pasaulis – tai valstybės gyvenimo suvokimas žinybiniu lygiu. Būtent toks suvokimas du praėjusius dešimtmečius aktyvino visą mūsų gyvenimą, gimdydamas ir pagrindinius gyvenimo konfliktus, ir meno kūrybos dramatiškumą. Gerai išsižiūrėkim: ar konfliktas tarp administratoriaus formalisto – ir protingo gamybininko – ne vienas svarbiausių praėjusių dviejų dešimtmečių literatūroje? Ar ne žinybinis aktyvumas padeda nukloti respubliką puikiais, patogiais keliais, nusėti kultūros namais, meno saviveiklos sambūriais ir pan., ir t. t.? Ar ne iš žinybinių nuopelnų klostosi žmogaus vertė ir garbė? Pagaliau ar ne kaip prieštaravimas žinybiškumui rutuliojasi ir nūdienės kultūrinės opozicijos – septintajame dešimtmetyje sociologizmas, aštuntajame – susižavėjimas etnografija ir pan.?

Šiandien išliekant susiklosčiusioms tendencijoms, galima ir reikia kalbėti apie naują mūsų kultūros raidos etapą. Jo požymių daug, bet akivaizdžiausias, mano nuomone, yra vis ryškesnis visuomenės domėjimasis filosofija, potraukis abstrakčiai mąstyti. Tai rodo neregėta iki šiol filosofinės literatūros paklausa, didžiausi ir veikliausi filosofijos skyriai marksizmo-leninizmo universitetuose, metodologiniai filosofijos seminarai politinio švietimo tinkle, filosofų „bumas“ universiteto aspirantūroje. Norą abstrahuoti ar, paprasčiau pasakius, – apibendrinti gal labiausiai ir kėlė žinybinės veiklos stimuliuojamas specialus sisteminis mąstymas, be kurio nebūtų įmanomi nei minėti kelininkystės, nei urbanistikos, architektūros, gamtosaugos, žemės ūkio ar kiti lietuvių socialistinės kultūros laimėjimai. Tačiau filosofijos poreikis rodo, kad žmogaus nebepatenkina netgi labai produktyvi veikla, kad jis ieško gilesnių tos veiklos prasmų. Kitaip pasakius, visoje valstybinėje žinybinėje struktūroje jis nori rasti vietą sau – savo asmeninio gyvenimo prasmingumą. O tai įmanoma tik mąstymo pagalba. Čia bene ir glūdi giluminės susidomėjimo filosofija priežastys.

Vis dėlto mūsų kultūros reiškinius daugybe atvejų suvokiame dar nepakankamai konstruktyviai. Pagrindinė mąstymo figūra mums dar ir šiandien yra analogija, ir, ko gero, nebus per drąsu teigti, kad visa mūsų kultūra tebėra analogijų kultūra.

ANALOGIJŲ KULTŪRA: KAS, KAIP, KODĖL?

Analogija – išprotavimas, kuris daikto pažinimo pagrindu laiko jo panašumą į kitus, mums jau žinomus, – nėra įrodymas, yra tik spėjimas. Tai nereiškia, jog ji nenaudinga. Kibernetikos kūrėją N. Vinerį įkvėpė jo pastebėta analogija tarp skaitmeninių skaičiavimo mašinų ir nervų sistemos veikimo principų. Pagal analogiją su gamtos formomis bandoma rasti technikos formų raidos perspektyvą. Analogiškai rutuliojasi daugelis visuomeninių reiškinių. Visas šiandieninis lietuvių tautos gyvenimas pagrįstas socialistinio gyvenimo būdo analogija: remiantis kitų broliškų respublikų patyrimu, pokario metais Tarybų Lietuvoje ugdyta pramonė, kolektyvizuotas žemės ūkis, įvykdyta kultūros revoliucija – sukurta Lietuvos TSR Mokslų akademija, filharmonija, liaudies meno ansamblis, kūrybinės sąjungos, švietimo, kultūros įstaigų tinklas ir t. t.

Analogija produktyvi tada, kai operuoja esminiais daikto požymiais. Tačiau, sugesti juota empirinio panašumo, ji gali būti ir aklai primityvi. Kas, jei ne nykiausia kitų kultūrų eklektinė kopija, yra didelė dalis mūsų estrados? Ar ne sušvelnintais supermenizmo ir erotikos kultūrų variantais jau daug metų dvasingumo stoką glaisto mūsų kinematografas? Nežinau kuo, jei ne aklaais štapais, galima būtų pavadinti „Kingo“ smūgius žemiau juosmens (tiesiogine prasme) ir dar ne vieną mūsų spektaklių „eksperimentą“. Atvažiuoja gastroliečiai – išskalbia dvasią keliolikai Sporto rūmuose susemtų minių, ir eikit sau tušti, griaukit toliau ir save, ir kitus, o jie važiuoja kitur, vykdydami savo „misiją“.

Baisiausia, jog mes lyg ir nesuprantam, kad tai blogai. Nes kuo gi pavadinsi visuotinę tylą arba anemiškai technologiškus tų „novacijų“ ir „misijų“ vertinimus spaudoje? Ar ne grėsminga pasidaro kartais ši tylą?

Pakalbėti tikrai yra apie ką. Ne tik atskiras žmogus, bet ir tautos subręsta, kai pradeda atsakinėti į klausimą: „Kas aš nesu?“ Tik jaunystėje būnama viskuo – taigi ir niekuo. Tarpama agronomu, atsisakant būti jūrininku, tarpama jūrininku, atsisakant būti agronomu. Mūsų kultūrinė sąmonė kažin ar suvokia, kokia neturėtų būti mūsų kultūra. Priešingai: susidaro įspūdis, kad tiesiog prestižas reikalauja kuo greičiau nukopijuoti bet kuriam žemės kampe gimusią bet kokią naujovę, visiškai nesukant galvos, kokia jos prasmė, kam ji tinkama, kiek tikslinga.

Gal taip ir turi reikštis savitumo, originalumo siekis? Bent jau pradinėje – mokymosi – stadijoje? Bet juk ir originalumas turi turėti tikslą už savęs! O jeigu vardan to originalumo trempiamos tradicijos, moralė, kitos esminės mūsų gyvenimo vertybės – vargu ar tai begalima vadinti natūraliu dalyku? Apsiribojimas, atsiribojimas visada buvo vienas iš svarbiausių kultūros ir kūrybiškumo bei originalumo bruožų, ir šito mums nederėtų pamiršti niekada.

Bet pamėgink tu tai pasakyti didžiajam Analogui! Pamėgink tu jam įrodyti, kad jo empirinį mąstymą patraukęs „naujumas“ į mūsų kultūrą gal geriau būtų nė nepakliuvęs – jis atrems tave su nežemišku įsitikinimu: taip daroma visame pasaulyje, tokie dabar pasauliniai standartai ir pan.

Taip, kultūra turi atsinaujinti. Tačiau ar ne per dažnai naujumo ieškoma kažkur lyg pakampėmis, lyg tarpupervartėse, ir šitaip surasto, jo nebandoma atskirti nuo to, kas prarandama; tikrai per dažnai vardan ieškojimo atsisakoma to, kas turėjo būti tiesiog tęsiama. Visa tai verčia galvoti: ar ten ieškome? O šios naujovių paieškų sumaišties ir ją lydinčios tylos ar nederėtų vadinti paprastai ir aiškiai: dar neįveikta intelektine mažakraujyste?

ANTIINTELEKTUALIZMO ŽIEDAI IR ŠAKNYS

Jeigu vidinę atramą – stuburkaulį – turi turėti žmogaus kūnas, tai toks efemeriškas dalykas, kaip dvasia, atramą turi turėti juo labiau. Dvasios stuburkaulis, kaip jau įrodyta viso pasaulio kultūros raidos, visada buvo intelektas.

Intelektas, kaip vertybės, supratimas mūsų visuomenėje tampa vis aiškesnis. Tačiau meninės, t. y. pačių kūrėjų, kultūros konjunktūroje intelekto prestižas vis dar prastokas. Jau pripažinome, kad ir menininkams filosofuoti – nebereiškia užsiiminėti tuščiais dalykais, kad abstraktus mąstymas – nėra nesupratimas, tačiau tai geriausiu atveju laikoma specialistų, filosofų priederme. Poetų, prozaikų, dailininkų ir kitų pašaukimas – „kurti vaizdus“, „įtaigiai atskleisti vidinį pasaulį“, „įtikinamai parodyti psichologijos vingius“ arba – aukščiausias lygis! – „vidinio monologo forma“, „prisiminimų sraute“ suleidus sąmonę su sąmone, nupiešti „dramatiškai herojaus jausmuose lūžtančią dinamišką šių dienų pasaulio panoramą“. Visa tai vadinama „intelektualia kūryba“, „filosofiniais apibendrinimais“, „moderniu stiliumi“, kartu mokant jaunuosius kūrėjus saugotis „šalto racionalizmo“, vengti „metafizinių samprotavimų“ ir t. t. Trumpai tariant, realistinis psychologizmas, pozityvistinis konstatacionizmas (jį ypač mėgsta visos „sąmonės srauto“ atmainos) arba nuogutėlis vitalizmas – ar tai iš esmės ne visos mūsų kūrėjų užimtos „intelektualinės aukštumos“, nuo kurių jie žvelgia į savo kūrybos horizontus? Ir niekas berods neatskleidė jų taip negailestingai, kaip pastaroji diskusija apie romaną. Pagrindinė tiesa – kad, norint ką nors pasakyti, reikia turėti ką pasakyti, o norint turėti ką pasakyti, reikia žinoti, ką nori pasakyti, ir kad visa kita tėra literatūrinio amato „problemos“, svarbios rašytojui, bet visiškai bereikšmės skaitytojui – visa tai liko už pasišnekėjimo rėmų, ne tyčia, o visiškai nuoširdžiai nesuvokiant, kad meno kūrimo tiesa visų pirma yra TIESA ir kad ji nesurandama niekaip kitaip, kaip tik pačiam pergyvenant pasaulio likimą kaip savo biografiją, pradedant Didžiuoju Sprogimu prieš 18 milijardų metų, baigiant sąmone erzinančiomis užuominomis. Ar ne klaida yra tie mano sukurti romanų ciklai, serijos, „Raštai“...

Intelektualinė anemija baudžia visų pirma kūrėjus: šitaip jie patys pasmerkia save darbui be atgarsio ne tik kitose tautose (tai, žinoma, galima pabandyti taisyti asmeniniais kontaktais, organizuota savo produkcijos propaganda ir pan.), bet ir savo krašte, kur dvasinio ryšio su skaitytoju stokos neprisidengs nei „knygų badu“, nei knygų aptarimais, nei kritikų bičiulyste. Šie nuostoliai kultūros ugdymui neįvertinami: neįmanoma įsivaizduoti poveikio to, ko nėra. Užtat galima suprasti, kad dvasinės pilnatvės troškulį žmonės stengsis numalšinti kitur ir ras jį nebūtinai literatūroje, mene. O ar neieško? Ar neranda? Jeigu tik ieško! Randa pagal savo galias ir užmojus: vieni girtaudami, kiti kolektyviniame sode, dar kiti – puldami „į gamtą“, keliaudami, lenktyniaudami, kuris prabangiau įsirengs butą ar sumedžios vengriškus kailinius.

Visa tai būtų lyg ir „asmeninio gyvenimo dvasiškumo raiškos formos“, ir mes galėtume tik apgailestauti dėl „kultūros stokos“, „tuščio laiko leidimo“, „ydingų madų“ ir pan., jeigu šie reiškiniai pagal analogiją, o paprastai tariant – pamėgdžiojant, neplistų ir netaptų masiški. Kiekviena tokia „mada“ kaip gripo virusas pagraučia visuomenės dvasią, išeikvoja jos jėgas visai ne tam, kam jos turėtų būti skirtos. Įveikti tą intelektualinę negalią – ar ne vienas svarbiausių praktinių uždavinių?

ISTORIJA – MOKSLAS APIE ATEITĮ

Mes gyvename socializmo sąlygomis. Didelei daliai pasaulio tautų jas dar teks susikurti. Mes tuo metu galėsime ugdyti naujas socialistinio gyvenimo formas, tobulinti tai, kuo ga-

lėtų pasinaudoti ir kiti. Turime visas prielaidas istoriniam optimizmui, rimtai ir atsakingai ateities įžvalgai, jausmui, kad esame magistraliniame pažangos kelyje.

Tai nepaprastai svarbu: tai teikia gyvenimo džiaugsmą. O mąstoma tik jaučiant norą gyventi. Mąstoma mokantis gyventi.

Šis procesas visada yra atstumo tarp to, kaip gyvenama, ir to, kaip norėtusi gyventi, įveikimas – nuolatinis išgyvenimų ir veiksmų lyginimas su idealais. Mes noriai orientuojamės į didžius idealus: norime sekti „pasaulinėmis asmenybėmis“, mąstyti visuotinės kategorijomis, elgtis pagal „pasaulinius mastus“. O kad tos „pasaulinės asmenybės“ išaugo, tik sprendamos savo meto ir savo visuomenių problemas – tai, švelniai tariant, „iškrinta iš mūsų dėmesio lauko“. Užmirštame, kad graikų mąstymas į kosmines teorijas išaugo, senovės graikams bandant idealiai įveikti realų polių izoliuotumą, kad Augustinas savo krikščioniškąjį pasaulėvaizdį sukūrė, tik sprendamas vergvaldinės visuomenės idėjinės krizės problemas, Hegelis savo dialektiką – teoriškai grįsdamas vokiečių buržuazinę persitvarkymą, kad Napoleonas kilo, tik reikšdamas prancūzų buržuazijos interesus, ir t. t.

Kiekvienas kultūros kūrėjas istoriškas ne tik savo epochos požiūriu – jis istoriškas ir savo klasės interesų, ir tautos gyvenimo būdo, ir įvairiais kitais požiūriais, o „visuotinis“, „pasaulinis“ jis tampa tik tiek, kiek sugeba aprėpti, arba numatyti, atskleisti, arba įprasminginti istorijos raidos pagrindinę kryptį. Kad tai pajęgtum, kaip rodo nors ir Kanto pavyzdys, galima visą gyvenimą pragyventi ir Karaliaučiuje, provincijos mieste, svarbu tik, kad iš jo pasaulį galėtum matyti protu, kad siekimas aprėpti pasaulį netaptų – kaip ypač dažnai mums nutinka – nesąmoningu savęs neigimu.

Socializmo sąlygomis atgijusi mūsų aistra gyventi, noras lygiuotis į aukščiausius idealus kursto mummyse stiprų „veržimosi į pasaulį“ geismą. Natūralu, kad tokia galinga „paskata“ ne vieną amžių galėjo valdyti įvairias pasaulio sritis priklausomai nuo to, kur buvo skelbiama esant pasaulio centrą. Tačiau vargu ar natūralus yra tas keisčiausias veiksmas – pradedant romantiškais paistalais, baigiant benamišku bastymusi palei visas paraleles ir meridianus – kartais besireiškiantis mūsų „pasaulio troškulys“. Nors egzistuoja idėjinė ir politinė socializmo ir kapitalizmo konfrontacija, išikvojant nepaprastai daug visuomenės turto ir jėgų, nors pasaulis kartkarčiais pajunta priėjęs branduolinio konflikto ribą, kuri norom nenorom užgniaužia kvapą ir kliūsteli juodžiausios nevilties, pasaulyje vis aiškiau ir vis įvairesniais aspektais pergyvenamas „sugrįžimo jausmas“ – tikriausias naujos pasaulėvokos eros ženklas.

Vakarų dvasiniame gyvenime, kur nuolat puldinėjama iš vieno kraštutinumo į kitą, tas „grįžimo jausmas“ toks kategoriškas, kad rusoistinės nuotaikos nebeapsiriboja buitės biurgeriškumo šlovinimu – prasideda tikras „retro kultūros“ laikotarpis. Architektūroje grįžtama prie „gerų senų laikų“ formų imitacijų, XIX–XX amžių sandūros urbanistinių struktūrų atnaujinimo ir pritaikymo, interjero garbinami seni baldai, literatūroje veši etnografiniai aprašymai, memuarai ir pan. Visa tai, aišku, mada, bet, kaip ir kiekviena mada, ji gimusi iš visai apibrėžtų pasaulėjautos pakitimų.

Mes, turėdami visas sąlygas tą „grįžimo žemėn“ jausmą išgyventi ne kaip madą, o kaip esmę, kaip istorinę ateities lemtį, kurios troško ne viena karta ir ne vieną amžių (juk nuo pat krikščionybės įvedimo laikų lietuvių kultūra buvo priversta amortizuoti nuolat ir įvairiai brukamą mintį, kad Lietuva yra „pasaulio užkampis“), – mes leidžiame sau apie „pasaulį“, „išėjimą pasaulin“, „pasaulinį pripažinimą“ klejoti elementariai provinciališkai.

Provincializmas – tai toks savęs nuo pasaulio atskyrimas, kai „pasaulis“ ir „čia“ tampa antipodai, „pasauliui“ suteikiant panacėjos, o „čia“ – ribotumo, nepakankamumo, pragaišties, pančių statusus. Ak, kaip aš atsiskleisčiau pasaulyje! Ak, kaip viskas neįmanoma čia, kaip čia viskas mane kausto ir slegia! Betgi abiem atvejais pirmoje vietoje yra „aš“. Ir abiem atvejais aplinka yra kažkas svetima – ar kaip duodanti, ar kaip ne duodanti, o juk

„pasaulyje“ tas „išsiskleisti“ trokštantis „aš“ liktų toks pat visų pirma imantis, prašantis, laukiantis o ne darantis, kuriantis. Gal ir ką kitą jis gautų „pasaulyje“ (kitame mieste, kitame krašte), bet ir ten jis liktų aplinkybių vergas, vartotojas, liktų atskirtas nuo pasaulio.

Vartai į pasaulį, kaip gal niekada iki šiol, šiandien tiek žmonėms, tiek tautoms tiek ir visai žmonijai eina ne per vitalinės ekspansijos „į pasaulį“ neprotingumą, o per gyvenimo „čia“, šioje vietoje ir šiame laike, racionalumą. Tokią galimybę ir teikia socializmas, socialistinė tautų bendrija, ir įgalinanti, ir reikalaujanti, kad tautos matytų save ir pasitikėtų savimi ne tik jausmais, bet ir protu.

Mūsų kultūra dar daug kur sinkretiškai nediferencijuota, neapibrėžta. Ją visapusiškai išskleisti – tai realiai išskleisti į socializmą sau ir save socializme.

Mes turime daug tokių galimybių, netgi žymiai daugiau, negu kartais manom. Bet kad šitai ryškėtų pakankamai sparčiai, turime kuo skubiau išeiti į pasaulį protu – matyti jį visą nuo užsimezgimo iki ateities, jo genezėje jausti ir save kaip gyvą raumenį, kaip nervą. Kad kiekvienas galėtų pasakyti:

– Aš gyvenu čia ir žinau, ką daryti.

Ar daug kam tada tie žodžiai atrodytų neįtikinami ar neverti dėmesio?

„Literatūra ir menas“,
1983 m. sausio 22 d.

Alberto Sinevičiaus nuotrauka.

DAIVA TAMOŠAITYTĖ

APIE LIETUVIŲ INTELIGENTIJĄ

Šio teksto problematiką paskatino faktas, jog pastaruoju metu populiariuose žinias-klaidos tinkluose imta metodiškai menkinti ir pasijuokti iš lietuvių inteligentijos. Tačiau lietuvių inteligentija yra puolama savų ir svetimų visus dvidešimt penkerius metus, nuo kurių pradžios skaičiuojame valstybės atgimimą. Nuosekliai menkinami šviesuoliai ir autoritetai, puoselėję lietuvių sunkmečiais ir okupacijų laikotarpiu. Jie kaltinami arba tuo, kad yra pasenusių pažiūrų ir neprisitaiko prie naujų pasaulio iššūkių, arba tuo, kad jų padedama suklestėjo naujoji tautai svetima nomenklatūra. Visame tame yra daug tiesos. Gyvename sudėtingu laikotarpiu, kai kinta daug nusistovėjusių sąvokų ir reiškinių, nors jų esmė tokia pati, keičiasi tik šiuolaikiniam galios diskursui naudingos formos. Todėl ir inteligentijai tenka suteikti tą prasmę, kurią ji įgyja naujomis sąlygomis.

Žodynuose inteligentija apibūdinama kaip šviesuomenė arba visuomenės sluoksnis, dirbantis protinę kvalifikuotą dvasinių ir materialinių vertybių kūrimo darbą. Nurodoma, kad Lietuvoje inteligentija ėmė rasti kunigaikščių ir didikų dvaruose – tai mokytojai, architektai, inžinieriai, gydytojai. Akivaizdu, jog terminas yra neutralus ir pozityvus. Suvokimo ar veikiau ideologinės indoktrinacijos perversmas įvyko sulig bolševikų revoliucija Rusijoje, kai sąmoningiausiu ir valdančiuoju sluoksniu buvo paskelbtas proletariatas (darbininkų klasė), o inteligentija tapo pariju, naikintina klase ar tarp sluoksniu ir buvo metodiškai suvaryta į gulagus, kuriuose, anot politinių kalinių, susikūrė geriausi pasaulio universitetai. Populiarus sovietinis štampos „proklyatyj inteligent“ marginalizavo protus, kurie buvo pavojingi režimui, jiems buvo nuolat rengiami garsieji teismo procesai arba, kaip Kinijoje, sukurti specialūs chunveibinų padaliniai, vykde kultūros ir žmonių genocidą „kultūrinės revoliucijos“ vardu. Panašūs ekscesai stebimi nūdien Šiaurės Korėjoje ar Artimuosiuose Rytuose; tiesa, talibų ar Islamo Valstybės veiklos negalima tapatinti su ateistine neokomunizmo ideologija.

Civilizuotų visuomenių žmonės, kurių dėka klestėjo mokslas ir religija, buvo laikomi valstybės svarbiausia varomąja jėga, naujų idėjų ir progreso veiksmu. Tik totalitarinis anarchizmas kėsinosi apversti natūralią tvarką ir, anot Hario Hardingo (Harry Harding), „paimti valdžią intelektualų ir menininkų „superstruktūroje“ ir užkariauti valstybinę valdžią“¹. Kyla klausimas, kodėl XXI a. nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje inteligentija atsidūrė užribyje, per švietimo institucijas vykdoma jos ideologinė kontrolė, mokyklose, universitetuose įsivyravo karinis įsakmus tonas, baimės atmosfera, jie verčiami arba verslo struktūromis, arba nesavarankiškais kitų šalių institucijų padaliniais? Kodėl Lietuvos mokslą audituoja mistinės užsienio agentūros, diktuoja temas, menininkai, literatai privalo kurti efemerinę euromeną ir euroromanus? Kodėl Kultūros bei Švietimo ir mokslo ministerijos mažiausiai finansuojamos iš visų sričių, o pagrindinis finansavimas nuteka ne tautinio prusinimo reikmėms? Kas vykdo panašią sovietmečiui inteligentijos nušalinimo programą?

Atsakymai nėra lengvi. Nuo 2004 metų teko prisitaikyti prie Europos Sąjungos reikalavimų. Tuo tarpu lietuvių interesai reikalauja savarankiško valstybės požiūrio, kurio

Daiva Tamošaitytė

¹ Juodoji komunizmo knyga. Vilnius, Vaga, 2000, p. 708.

Publikacijos nuotraukų autorė Eimantė Daukšaitė.

stokojama pradedant ūkiu, energetika ir baigiant krašto gynyba. Lietuvos strategija taip pat grindžiama tarpvalstybinės europiečio tapatybės sukūrimu, nepaisant to, kad Lietuva neturėjo laiko nei apmąstyti ir įvertinti sovietų okupacijos padarinių, nei padaryti iš to išvadų, o jei ir turėjo, to neišskėlė sau kaip prioritetinio uždavinio. Neįvertinus kad ir pačios naujausios istorijos, neįmanoma visavertiškai dalyvauti Vakarų kultūros procesuose. Todėl dabar vyksta Lietuvos valstybės korozija, kuriai padeda tie patys veiksniai, aiškiai reiškęsi okupacijų laikotarpiais, o nūdien įgavę šiuolaikines minkštasias formas: tai bendrininkavimas, prisitaikymas, nusišalinimas, ir labai retas – priešinimasis viskam, kas žlugdo valstybę per svarbiausias institucijas, praradusias savivaldą.

Iš esmės susiklostė panaši, tik dar įvairesnė, labiau klampinanti, daugiasluoksnė socialinio gyvenimo schema, skaldanti vienybę ir galimybę veikti kartu: tai apsisprendusieji dirbti su esamais galios centrais, sisteminiai kritikai, neperžengiantys jos leistinų ribų, atsisakę lietuviybės liberalai ir naujoji kairė, pasyvieji prisitaikėliai, nuoseklieji ir radikalieji kritikai. Visa ši neva opozicinių jėgų mišrainė sukuria vaizdą, jog Lietuva naikinama pačių lietuvių rankomis, nes nei valdžia, nei opozicija neturi vienijančio, racionalaus ir daugumos gyventojų reikmes tenkinančio centro/centrų.

Galima teigti, jog tai yra psichologinio pobūdžio problema, paveldėtos trauminės patirtys. Tačiau neišsprendę šio klausimo, negalėsime kurti savo valstybės kaip lygiavertės kitų tautų bendrijos narės. Kadangi Lietuva stengiasi tapti demokratine valstybe, svarbu nurodyti, kas trukdo jai tokia tapti. Du esminiai būties sandai visada apibrėžia tautos, arba nacijos, gyvastį: tai laisvė ir tikėjimas. Šiuo metu Lietuvos laisvė pažabota esminių savarankiškumo dėmenų atsisakymu didesnės, tai yra, europinės bendrijos naudai, ir, antra, paklūsta sekuliarios neoliberalizmo doktrinos, šiuo metu įgavusios kraštutinį neoprogresyvizmo pavidalą, propagandai. Jaunoji karta užaugo nepažinusi totalitarizmo siaubo, tačiau ji formuojama tuščioje erdvėje, iš kurios eliminuoti šie du sandai. Autoritetas, šviesuomenė, inteligentija jai neegzistuoja, nes yra įtvirtinta kita sąvoka – elitas, tapatinamas su galios struktūromis ir valdžios institucijomis.

Elitas yra tas, kuris diktuoja politikos ir gyvensenos kryptis. Jis esmiškai sutampa su sovietinės nomenklatūros kategorija, nes nepalieka erdvės savarankiškam mąstymui. Paradoksalu, kad neoliberalizmo proteguojamas individualizmas dera su šio elito nuostata: elkis, kaip liepiame, o savo virtuvę gali galvoti, ką nori. Visuomenės gyvenime individas gali tik prisiderinti prie iniciatyvų, kurios nuleidžiamos iš viršaus, imituoti veiklą. Klasikine prasme inteligentijos negalime tapatinti su atsiradusia protinio darbo ir verslo klase, kuri interneto teikiamas paslaugas ir informaciją, technokratiškai suvokiamą iniciatyvumą, biurokratizmą laiko švietimo pagrindu ir pažanga.

Dėl nepalankaus istorinio konteksto lotynų kilmės inteligentijos sąvoką dažniau keisčiau lietuvišku atitikmeniu – šviesuomene, papildydama sąvoką samprata, jog inteligentas, arba šviesuolis, yra ne sluoksnis ar luomas, ne profesija griežtai imant, kaip buvo įtvirtinta tarybmečiu, o tam tikra asmenį apibūdinanti dvasinė kategorija, kuri vienu metu yra ir ne kosmopolitinė, ir suteikianti galią gerbti viso pasaulio kultūras bei laimėjimus. Pirmiausia tai išsilavinęs asmuo, kuris bet kuriomis aplinkybėmis yra išlaikęs vidinę nepriklausomybę nuo politinės ar ideologinės konjunktūros, kuris gerbia savo protėvių palikimą, kultūrą, istoriją ir sugeba pakilti aukščiau už vienadienius interesus. Šviesuolio sąvoką apibrėžia iš kartos į kartą puoselėtos sunkiai apčiuopiamos dvasinės savybės, be kurių neįmanoma jokia aukštesnė žmogui būdinga veikla. Inteligentija – tai savimonė, tautos protas, sąžinė ir tiesos balsas.

Lietuvos elitui būdinga iškelti, garbinti, minėti svetimų kultūrų inteligentus, disidentus, kurių balsas girdimas tarptautinėje arenoje, ir tokiu virtualiu būdu tapatintis su jų nuopelnais, tačiau savųjų jis nemato ir nenori įtvirtinti kaip sektino pavyzdžio. Sukurta

intervalstybinė pasaulėžiūra ir sistema neleidžia lietuviams tapti tikra politine tauta, kuri be laisvės ir tikėjimo nėra galima. Tačiau bet kuri tauta, kuri negirdi savo sąžinės ir tiesos balso, jei tas balsas skęsta audiovizualiniuose triukšmuose ir paklūsta atneštinės ideologijos galios diktatui, yra pasmerkta sunykti, nors mainais už paklusnumą ir gauna medžiaginių gėrybių, kuriomis apdovanojama, deja, tik bendrininkaujanti elito dalis ir, suprantama, laikinai.

Periodiškai susidaro situacijos, ištisi laikotarpiai, kada elitas pamiršta prievoles ir pasiduoda ydoms – pasipelnymui, pramogoms, nežabotam valdžios troškuliui, viskam, kam reikia daug pinigų. Tuomet susidaro sąlygos nešvariems politiniams sandoriams, kuriais netrunka pasinaudoti destruktivios, valstybei priešiškos jėgos, ir tų sandėrių bei interesų, jei jie įsigalėję ir tapę sunkiai išraunama korupcija, negali atšaukti joks intelekto ar šviesuomenės protestas. Tarptautinės įtampos metu pradeda lemti realios politikos svertai. Silpnoje valstybėje konkuruojančios jėgos gali atvesti į valdžią netikėtus žaidėjus, kaip buvo prieš, tarkime, bolševikų revoliuciją Rusijoje ar nacių atėjimą į valdžią Vokietijoje. Ir anuomet dalis inteligentijos priešinosi, o dalis buvo priversta kolaboruoti. Praūžus destrukcijai, inteligentai kažkodėl privalo padaryti išvadas, nepaisant to, kad būtent jie tampa pirmosiomis režimo ar karo aukomis: iš pradžių eliminuojami kaip pavojingi tiesos skleidėjai, paskui – kaip ideologiniai priešai.

Nepaisant to, totalitarizmo, ideologinės propagandos, chaoso ir demokratijos žlugimo, perversmų laikais inteligentijos vaidmuo ypač svarbus. Jos balsas turi būti girdimas bent pagrindžio, savilaidos sąlygomis. Panašios grėsmės kartojasi ciklais, esame naujo ciklo pradžioje, ideologinio informacinio karo stadijoje. Skaldoma Europos Sąjunga, karai Artimuosiuose Rytuose ir nematyto masto pabėgėlių krizė, suaktyvėjusi Rusija yra gero nežadantis precedentas. Pasaulis, kuriame kaunasi priešiškos ideologijos, yra blogas pasaulis. Tačiau ne veltui Romualdas Ozolas yra pasakęs: arba mes turime ideologiją, arba ji turi mus. O kuri iš esamų ideologijų mus tenkina? Ko dėlei jos kuriamos, juk ne pačios sau? Ką laimi tauta ir valstybė, priėmusi ideologiją? Jei tokia ideologija tvirtina valstybės pamatus bei tautos savimonę ir padeda nustatyti korektiškus santykius su kaimyninėmis šalimis, tada ji gali būti tinkama. Akivaizdu, kad dabartinė kryptis Lietuvai nenaudinga vien dėl nekritiško požiūrio į ją. Tankas gali būti gerai padarytas ir galingas, bet jei jo nemokėsi vairuoti, įvažiuosi į griovį. Ar stipri valstybė nori būti tik keleiviu, nematančiu kurlink rieda jos tankas, ar prie valdymo mechanizmų sėdinčiu vadu?

Visiškai natūralu, kad šiuo metu dauguma kūrėjų, mokytojų, mokslininkų ir studentų renkasi saugesnį tylėjimo ar pritarimo elitui kelią, yra nusišalinę. Vakarų demokratijos pasirinkimas užsienio politikoje, kiek ji matoma išorėje, yra teisingas kelias, kova su antivakarietiška ideologija ir dezinformacija yra būtina. Tačiau ne mažiau būtina jautriomis temomis leisti pasisakyti žmonėms, nes žodžio laisvės suvaržymai, tabu tapusios temos valstybės nestiprina. Sunerimti verčia daug faktų (vilkinamos rezonansinės bylos, nepalankumas referendumams ir jų rezultatams, kt.), bet vienas svarbiausių požymių, jog judama ne į Vakarus, yra tas, kad tik Sąjūdžio metais ir truputį vėliau žodis *laisvė* iš tiesų veikė, visuomenėje kalėsi bendruomeniškumo, kūrybiškumo pradmenys. Kas nušlavė tą milijoną besišypsančių mūsų tautiečių veidų, kurie žvelgia į mus iš istorinių mitingų kadru? Dabar už panašaus pobūdžio ir švelnesnių pasisakymų laisvę tampama atskalūnu, gresia atleidimai iš darbo, net teismai, principinė izoliacija ir pasiūlymai emigruoti.

Ar valstybės saugumo institucijos gerai dirba, jei nelojalumu pradedamas įtarinėti kone kiekvienas kritiškai nusiteikęs pilietis? Gal verčiau gaudytų tikruosius užsienio agentus? Tebūnie šis skaudus klausimas retorinis. Mes labiausiai norėtume jaustis saugūs savo namuose. Kuo labiau ribojama pažiūrų įvairovė, tuo greičiau formuojasi tokia visuomenė, kuri be valdžios (režimo) diktuojamos nuomonės nieko daugiau nežino. Stulbina faktas,

kad globalizmo amžiuje tarp daugybės Lietuvoje rodomų kabelinių Rusijos kanalų nėra nė vieno, kuris nebūtų „tėvyninės gamybos“. Visa produkcija, net filmai ir serialai – tik rusiški, o žiniose pateikiamos, žinoma, rusiškos įvykių versijos. Tai pritrenkianti fikcija paversta tikrovė. Tarsi gyventum Marse, kuriame be marsiečių nieko daugiau nėra! Persekiojimas už pažiūras, jeigu jos Konstitucijoje nėra įvardytos kaip priešiška valstybei veikla, gali liudyti tik gravitaciją link despotiško modelio santvarkos. Ir priešingai, jei leidžiama viešai menkinti valstybės simbolius, iš aukštų (pavyzdžiui, savivaldybės) tribūnų necenzūriniais žodžiais tyčiotis iš lietuvių ir tradicijų, jei tik dėl akių baudžiama už antivalstybinį chuliganizmą, – ką gi, sveiki atvykę į kitą planetą...

Kita vertus, debesis sparčiau kaupiasi dėl daugumos bailumo, servilizmo ir egoizmo. Net keista, kaip galima tenkintis tik medžiaga, vienaplane buitimi, neturėti aukštesnių idealų. Gyvūniškai žmogaus būčiai tyrinėti rengiamos konferencijos, atliekami „objektyvūs“ tyrimai, gausiai finansuojami projektai, ji įtvirtinama kaip madinga, teisinga ir didžiai gerbtina padoriai europiliečiui. Kas dar neseniai kėlė juoką kaip kuriozas, tampa grėsminga ir įstatymo bei žiniasklaidos peršama norma. Negali net nusisukti nuo iškreiptos kūno sampratos, negali parodyti, kad tau nejauku kokioje nors parodoje ar spektaklyje. Nes neomaterializmo tikslas yra nuo mažens įtvirtinti pasąmonėje tą vaizdą, kuriame tarpsta visos įmanomos besielio kūno transformacijos. Tai yra kita medalio pusė. Kaip išlaviruoti tarp Scilės ir Charibdės, klaustume savęs ir inteligentijos?

Šviesuomenės pagrindinis uždavinys išlieka – tai švietimas, tiesos sakymas, istorijos atkūrimas bet kuriomis sąlygomis. Nusišalinusi į individualią erdvę, ji nedalyvauja kuriant valstybę ir neatlieka esminių pareigų. Dabartinė situacija yra dėsninga: dalinės, o tiksliau – niekinės privilegijos politinė prasme nesavai galiai tarnaujantiems tėra simuliakras, fikcija, regimybė, ir viską tenka pradėti nuo pradžių. Užpildyti spragas vėluojant ketvirčių amžiaus – neeilinis uždavinys. Tačiau jeigu tikimasi išgirsti stebuklingą sprendimą, niekur negirdėtą receptą, išrasti panacėją, – privalu pasakyti, kad tokio nėra. Teks išmokyti pamokas, kad ir kiek jos kainuotų.

Sugrąžinti Lietuvai laisvę, tikėjimą, viltį ir kūrybingumą – prioritetas šviesuomenės uždavinys. Šia prasme negali būti jokio dalinio atsižadėjimo, nusišalinimo ar mėginimo perkelti našta kitiems. Niekas savaime nesusitvarkys. Palikta savieigai ir tokiai dalykų slinkčiai kaip dabar, Lietuva, lietuvių kalba ir kultūra yra pasmerkta. Tačiau su panašiomis problemomis nuolat susiduria ir daugiamilijoninės šalys, kurios kenčia svetimųjų įtaką ar užkariavimus. Idealia prasme mes nesame nei maža, nei nereikšminga šalis, priešingai, turime paveldą, kurio gali pavydėti ir, be abejo, pavydi skaitlingesnės tautos, nors kiek susipažinusios su mūsų istorija. Todėl ir pradėjome nuo pradžių: atlikime sąžinės apskaitą. Kiek ir ką mes žinome apie save? Kaip ir kokiais būdais perduodame savo žinias ateinančioms kartoms? Ar jaunimas yra mūsų ateitis ir tinkamai remiamas gyventojų sluoksniš? Ar kasdieniu elgesiu gerbiame kovotojų už Lietuvos laisvę aukas? Ar muziejuose ir bibliotekose, amžininkų atmintyje glūdintys turtai mus domina, ar mes juos išstudijavome? Nemažai save laikančių išskirtiniu elitiniu neva inteligentų protėvių egzamino neišlaikytų. Laikykime tai pirmiausia skola jiems, nes jie aukojosi, mirė kančiose dėl mūsų ir mūsų vaikų ateities.

Pradžia ir būtų kiekvieno iš mūsų sąžinė. Bent su savimi būkime nuoširdūs, nemeluokime, išdrįskime pasipriešinti melui ir išorėje. Jeigu turime dalelę išminties perdavos, savos ar metacivilizacinės, pasipriešinkime ateinančiam titanui. Mes ne vieni ir ne pirmi tokioje akistatoje su būtimi. Galima pacituoti Josifo Brodskio atsakymą KGB tardytojams, kai jie klausė: „Kas jums suteikia teisę taip kalbėti?“ Brodskio atsakymas buvo trumpas: Dievas. Šitaip mąstė ir kalbėjo mūsų garsiausi rezistentai Antanas Terleckas, Alfonsas Svarinskas, Nijolė Sadūnaitė, svetimos šalies saugumo tarnautojus vadinsi „broliais kagėbistais“ (ma-

nytina, unikalus autentiško tikinčiojo atvejis), ir daugelis mažiau ar daugiau žinomų ne tik lietuvių, bet ir kitų tautų kankinių, ištvėrusių garbės pamoką tikėjimo galia.

Kiekviena save sauganti civilizacija, kultūra sudaro sąlygas gyventi ir atitinkamai reikštis kategorijai žmonių, kuriuos įvardija kaip mąstytojus, poetus, filosofus. Dalis šviesuomenės perteikia jau sukauptas žinias, o dalis jas permąsto, generuoja naujas idėjas, nuolat gilinasi į būties klausimus. Taikos sąlygomis jiems esti lengviau, jiems nebūtina tapti mokslo ar religijos kankiniais, nelygu kokia valdžia ar tironas pasitaiko kelyje. Lietuvoje pernelyg didelis akstinas suteikiamas rinkai ir jos gėrybėms, žavimasi milijonieriais, tarsi tai būtų gėrybė savaime. Brandžioje visuomenėje visada keliamas klausimas, kam tai reikalinga, ar turtai yra žmogaus pasiekimų žemėje viršūnė? Kam turėtų būti panaudojamas sukauptas turtas? Akivaizdu, ne vien vargšams papenėti mokama dešimtinė (kaip islamo kraštuose). Tokia visuomenė gerbia iš praeities paveldėtą tam tikrą išminties perdavą, kuri gali reikštis įvairiai, bet ar tai būtų kunigai, ar net atskira kasta kaip Indijoje (brahmanai), besąlygiška pagarba jiems išlieka. Pasakytume daugiau: pagarba nebūtinai konkrečiai asmenybėms, nes žmogaus prigimtis ribota, bet pačiai idėjai, kad turi egzistuoti tie, kurie turi galią (gebėjimą) interpretuoti žmogaus dramos žemėje, pasaulio sąrangos, evoliucinės raidos tikslingumo ir panašius klausimus.

Šių dienų Europoje religija palaipsniui išstumiamą iš valstybės prieglobsčio, pasaulimų katastrofiškai mažėja, vienuolynai merdi, vienuoliai ir vienuolės patys turi išsilaikyti iš labdaros ir savo menkų amatų (namudinio darbo kaip viduramžiais), piligrimystės idėja liko tik romantiškas prisiminimas (jei ir gyvuoja, tai tik turizmo ir pelno iš jo pavidalu). Filosofija ne tik nebe kažkieno tarnaitė, ji visuotinai skelbiama kaip atgyvenusi. Kas lieka? Genetinių ir technologinių eksperimentų placdarmas. Kosmoso įvaldymas, kuriam (marsiečiams?) skiriami milijardai. Dar yra filantropų, tačiau bendra tendencija Vakaruose nėra palanki, nes viskas suvedama į pelną. Pelnas gali remti paskiras iniciatyvas (ir tokiu būdu vertybiškai, o tiksliau, proporcingai uždirbtiems milijardams, hiperbolizuoti atsitiktines sėkmės figūras, tokias kaip Bilas Geitsas), tačiau bendra visuomenės sandara atsiduria aklavietėje, nes ne pelno siekiančios organizacijos ir pati savaiminio eschatologinio reikšmingumo idėja atsiduria užribyje.

Todėl sakyčiau, kad svarbiausias inteligentijos tikslas turėtų būti... biblioteka. Biblioteka iš didžiosios raidės, kurioje būtų sutelktas žmonijos intelektualinis palikimas. Mažesniu ar didesniu mastu toje nuostabioje bibliotekoje, tegu ir internetinėje (ji savaime yra nuostabus reiškinys), turi sugyventi ir būti prieinami didžiausi visų kultūrų pasiekimai. Jeigu negalime turėti nacionalinės bibliotekos ir muziejaus vienu metu, kokią turi Niujorkas, ir ne vien jis, kur net pirmokas gali susipažinti su didžiausiais mokslo laimėjimais pagal specialias programas, pradėkime gaivinti numarintus muziejus ir bibliotekas provincijoje ir kelkime klausimą, kodėl Vilniuje buvo uždaryta nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka neribotam „remontui“?.. Vien šis faktas rodo, kaip svarbu valstybingumo priešams sunaikinti prieigą prie žinių šaltinio. Rinkime aukas, kad kuo greičiau ji būtų atidaryta.

Šalia tikėjimo kaip svarbiausią būties, kartu ją teigiančios inteligentijos tikslą iškėliau laisvės sąvoką. Iš to, kas pasakyta, matyti, jog kuo laisvesnė valstybė, tuo laisvesnis žmogus – savo pasirinkimu, galimybe analizuoti pasaulio literatūrą, patirtis visose sociumo apraiškose. Inteligentijos, arba šviesuomenės, įgimtas uždavinys ir būtų ne paklusti dabartinio elito nustatytoms raiškos riboms, o įsipareigoti civilizacinėms vertybėms, rašytiniams pasaulio šaltiniams, kurie laisvės sąvoką sieja su būties vertikale. Mūsų, lietuvių, tradicijoje tokių mąstytojų, aktyvių ir visuomeninėje plotmėje, yra daug, ypač tarpukario (tautinės Respublikos) Lietuvoje. Jų paveldą reikia platinti ir garsinti. Sugrąžinti į mokyklas laisvės idėją, kuri būtų suprantama ne kaip atskiro individo egzistencinė saviraiška, bet kaip istoriškai reflektuoto ir turinčio ateitį bendro visuomenės gėrio, pagrįsto tautos paveldo

gintimi, tąsa. Faktiškai tai reikštų elito etikos atkūrimą, nes be tokio elito Lietuvos ateitis primena lenkmečius ar rusmečius. Taigi būtina sukurti Lietuvai svarbų valdžios sluoksnį, į kurį inteligentai ir įsilietų natūralia srove.

Pasaulio kultūra ir Lietuvos indėlis į ją, ryžtingai atmetus istorines falsifikacijas, yra viltis, kad gėrio jėgos nugalės.

Ši galia laukia mūsų, ateinančiųjų, ir tik nuo mūsų priklauso, ar ji prikels Lietuvą garbingai būčiai, ar vėl dėl sumenkusios dvasios pasitelks svetimas kariaunas ir pajėgas, ar marins žmones beprasmiškoje bedievėje nuasmenintų individų masėje, žadėdamos virtualų rojų, kurio pabaiga – tikras pragaras. Laisva valia yra suteikta, tad viskas priklausys nuo to, ką mūsų šviesuomenė pasirinks: šviesą ar tamsą, amžinąsias vertybes ar baigtinių vilionių miražą. Po saule – nieko nauja. Tačiau šiandien nauja gali pasirodyti besąlygiška meilė visiems, kurių dėka esame, ir drąsa, kuri, anot lietuvių patarlės, kaip mažas akmenėlis didelį vežimą verčia. Rinktis anksčiau ar vėliau teks. Tegul ta aušra, stipri ir savarankiška, jau moderni ir galinga Lietuva ateina kuo greičiau. Argi gali pasaulis apsieiti be mūsų, senbuvų? Mano atsakymas – ne, negali, tačiau turi suteikti akstiną ir kitoms, jaunesnėms kultūroms pasiekti dvasinę brandą.

Straipsnis parengtas pagal pranešimą „Lietuvių inteligentijos laikysena ištautinamoje ir išvalstybinamoje visuomenėje: bendrininkavimas, prisitaikymas, nusišalinimas, priešinimasis“, skaitytą Vilniaus forume 2016 m. sausio 9 d. (Nacionalinis istorijos muziejus Arsenalo g. 1, Vilnius)

PAMINĖJIMAI**RIMANTAS STANKEVIČIUS**

IŠ VILNIAUS Į VARŠUVĄ PER... ATĖNUS

**PIRMASIS LIETUVOS RESPUBLIKOS IR LENKIJOS RESPUBLIKOS
MINISTRŲ PIRMININKŲ SUSITIKIMAS 1990 METAIS**

2015 metais minėjome Lietuvos Nepriklausomos valstybės atkūrimo dvidešimt penktąsias metines. Ta proga prisimenamas 1990 m. kovo 11 d. Akto paskelbimas, vėlesni įvykiai, atvedę į visuotinį Lietuvos tarptautinį pripažinimą 1991 m. rugpjūčio–rugsėjo mėnesiais. Siekiant tarptautinio pripažinimo, reikšmingą vaidmenį suvaidino ir Lietuvos Respublikos vyriausybė. Aktyvios laikysenos ir susiklosčiusių aplinkybių dėka balandžio–gegužės mėnesiais tarptautiniu mastu dar nepripažintos valstybės Ministrė Pirmininkė Kazimira Danutė Prunskienė susitiko su JAV, Kanados, Prancūzijos Respublikos, VFR, Danijos Karalystės, Švedijos Karalystės, Norvegijos Karalystės vyriausybių vadovais, prezidentais. Šių dienų tarptautinio politinio gyvenimo galimybėmis tai nebūtų reikšminga, tačiau prieš ketvirtį amžiaus tokie susitikimai buvo didelė vertybė. Kaip teigė Aukščiausiosios Tarybos–Atkuriamojo Seimo Pirmininkas Vytautas Landsbergis, „Kazimiera Prunskienė savo susitikimuose su didžiausiais lyderiais, parlamentarais ir spaudos atstovais savo laikysena ir kalbėjimo būdu sėkmingai atremia ir tą sovietų propagandos liniją, kuriai kai kada gana sėkmingai pajungiami ir Vakarų žurnalistai, neva Lietuvos politiką dabar formuoja kažkokie mėgėjai, kurie nežino, ko siekia, kurie nežino, kaip dera siekti ir panašiai. Dabar jie gali pamatyti ir girdėti aiškiai išdėstomą conceptualią politiką, išdėstomą tiksliais diplomatiniais būdais. Tuo būdu pelnomas tikras pripažinimas, realus pripažinimas ir Lietuvos Vyriausybei, ir jos kvalifikacijoms, ir visai Lietuvos politinei linijai, kurios mes laikomės ir kuria nesame suabejoję.“¹

Paradoksalu, tačiau Ministrė Pirmininkė, apsilankiusi tolimesnėse valstybėse, nebuvo susitikusi su kaimyninės Lenkijos Respublikos Ministru Pirmininku Tadeušu Mazoveckiu (Tadeusz Mazowiecki). Tokia galimybė pagaliau atsirado 1990 m. birželio mėnesį. Ir dabar, po ketvirčio amžiaus, įdomus atrodo šio susitikimo organizavimas, pokalbių turinys.

Paprastai atvykimui į šalį ir susitikimui su jos vadovais reikalingas šeimininkų kvietimas. Organizuoti susitikimą per gerus asmeninius ryšius „Solidarumo“ vadovybėje turėjusiu Lenkijos piliečiu, keistomis aplinkybėmis prieš keletą metų žuvusiu T. Mazoveckio pata-rėju, vėliau ilgamečiu Rytų studijų centro vadovu Mareku Karpu ėmėsi tuometis Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministro padėjėjas Ričardas Navardauskas kartu su tuo metu Varšuvos universitete mokslinį darbą rašiusiu ir visuomeniniais pagrindais Lietuvos ir

¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmoji sesija. Stenogramos. 7. Vilnius, 1991, p. 367.

Lenkijos santykių klausimais talkinusi būsimoju Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministru Antanu Valioniu. Birželio pradžioje A. Valionis pakviečiamas pas Lenkijos Ministrą Pirmininką, jam pranešama, kad Lenkijos premjeras kviečia Ministrę Pirmininkę K. D. Prunskienę apsilankyti Lenkijoje. Žinia tuoj pat siunčiama į Vilnių. Ieškant abiem pusėms priimtinos susitikimo datos, pasinaudojama birželio mėnesį planuojamu Ministrės Pirmininkės vizitu į Graikiją, o iš ten į Lietuvą ji nusprendžia skristi per Varšuvą, o ne įprastu ir vos ne vieninteliu tais laikais galimu maršrutu – per Maskvą. Tokiu būdu Lietuvos ir Lenkijos Ministrų Pirmininkų susitikimas neatrodė kaip Varšuvos akibrokštas Maskvai. To Lenkijos Respublikos Ministras Pirmininkas dėl praktinių valstybės interesų tuomet nebuvo linkęs daryti. Neturėdami lietuvių ir lenkų kalbų vertėjo, Lenkijos pusės vizito organizatoriai susitikimuose siūlė rusakalbius ar vokiečių ir lenkų kalbų vertėjus. Tuometinio Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos pirmojo sekretoriaus Giedriaus Čekuolio ir A. Valionio pastangomis pavyko pasiekti, kad susitikimuose būtų kalbama lietuvių ir lenkų kalbomis. Vertėjo funkcijų ėmėsi dr. Bronius Makauskas. Kaip prisimena A. Valionis, jis buvo susipažinęs su vizitų programoms būdingais protokolinais reikalavimais. Todėl sudarant programą buvo prašoma, kad K. D. Prunskienės susitikimų su Ministru Pirmininku, užsienio reikalų ministru metu būtų iškelta Lietuvos valstybės vėliava rezidencijoje, kurioje gyvens delegacija, organizuotas vainiko padėjimas prie Nežinomojo kareivio kapo. Iškelti vėliavas vizito rengėjai sutiko, tačiau vainiko padėjimą paliko kitam Ministrės Pirmininkės apsilankymui... Šis vizitas kartu tapo savotišku dabar jau diplomatinio darbo krikštu.

Per dvidešimt penkerius metus neišblukę to vizito metu daryti užrašai, Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijoje saugomos atmintinės, susitikimų dalyvių liudijimai – geri pagalbinkai perteikti svarbiausius Varšuvoje vykusių susitikimų momentus.

1990 m. birželio 21 d. 12 val. lėktuvu iš Atėnų per Sofiją Lietuvos Respublikos Ministrė Pirmininkė K. D. Prunskienė kartu su Ministro Pirmininko pavaduotoju Romualdu Ozolu atvyko į Varšuvą. Oro uoste svečius iš Lietuvos pasitiko Lenkijos Respublikos Ministrų tarybos reikalų valdytojas J. Ambroziakas, užsienio reikalų ministro pavaduotojas B. Kulskis, Užsienio reikalų ministerijos diplomatinio protokolo direktorius J. Vitkovskis, Europos departamento direktorius J. Sulek, Užsienio reikalų ministerijos TSRS skyriaus vedėjas G. Kostrzeva-Zorbas. Čia prie mūsų delegacijos prisijungė G. Čekuolis, tuometis URM pirmasis sekretorius, kaip rašoma Lenkijos Respublikos užsienio reikalų ministerijos parengtoje darbo vizito programoje, patarėjas A. Valionis, vertėjas B. Makauskas.

Lietuvos delegacijai tik įsikūrus Lenkijos Respublikos vyriausybės svečių namuose Parko gatvėje, buvo priminta nuolatinė tuo metu vykusi Lietuvos priešprieša su TSRS. Priešais rezidenciją kitoje gatvės pusėje puikavosi... TSRS ambasada. Tad Lietuvos vėliavos plevėsavimas ant svečių namų teritorijoje esančio stiebo bei automobilio, kuriuo važiavo Ministrė Pirmininkė, tikrai nebuvo malonus TSRS ambasadoriui Lenkijoje J. Kašlevui. Dėl tokių dalykų ne vienoje valstybėje šeimininkai 1990 metais susilaukdavo griežtų TSRS ambasadų protestų. Po trumpos įsikūrimo valandėlės, kurios metu G. Čekuolis ir A. Valionis informavo K. D. Prunskienę ir R. Ozolą apie naujausius įvykius Lietuvoje ir Lenkijoje, galimus būsimų susitikimų klausimus. 14.30 val. buvo numatytas K. D. Prunskienės susitikimas su Ministru Pirmininku T. Mazoveckiu. Vizito organizatoriai šiam susitikimui taikė „kietą formulę“ – nors į Varšuvą buvo atvykęs ir Ministrė Pirmininkė pavaduotojas R. Ozolas, vizito programoje buvo pažymėta, kad susitikime dalyvauja tik Ministras Pirmininkas ir *osoba zapisująca*. Iš Lietuvos pusės toks asmuo buvo šių eilučių autorius.

T. Mazoveckis 1989 m. rugpjūčio 24 d. tapo pirmuoju nekomunistiniu Lenkijos Respublikos Ministru Pirmininku. Kaip buvo rašoma tam susitikimui Lietuvoje parengtoje pažymoje,

T. Mazoveckio nuomone, Lenkija išeiti iš ekonominės krizės, pasireiškiančios gamybos nuosmukiu ir hiperinfliacija, gali tik imdamasi radikalių veiksmų. Ministras Pirmininkas tada buvo įsitikinęs, jog kultūros srityje Lenkija buvo ir bus savotiškas tiltas tarp Rytų ir Vakarų, o dėl savo geografinės padėties – tarp TSRS ir VDR, todėl turėtų suvaidinti svarbų vaidmenį įtvirtinant stabilumą Europoje. Pasako T. Mazoveckio, artėja metas, kai Varšuvos sutarties ir NATO karinių blokų įtaka pradės silpnėti. Tačiau kol karinės politinės sąjungos gyvuoja, Lenkija vykdys savo išpareigojimus Varšuvos sutarties organizacijoje. Dėl sovietų kariuomenės buvimo Lenkijoje T. Mazoveckio pažiūros skyrėsi nuo „Solidarumo“ lyderio Lecho Valensos – Ministras Pirmininkas buvo už šios kariuomenės buvimą Lenkijoje iki tol, kol susijungs VDR ir VFR.

Kaip ir dera svetingam šeiminkui, T. Mazoveckis susitikimą su K. D. Prunskiene pradėjo maloniais žodžiais: „Širdis tankiau plaka prisimenant bendrą Lietuvos ir Lenkijos istoriją. Su simpatija dabar žiūrime į Jūsų siekius. Tai išreiškėme Vyriausybės pareiškimė po Lietuvos Nepriklausomybės deklaracijos paskelbimo. Tačiau toliau negalėjome eiti, nes tai būtų kišimasis į vidaus reikalus ir konfliktas su TSRS. Manome, kad jūs galite pasiekti savo siekius konsultacijų keliu. Manau, jog yra poslinkių tame. Jūs tai gerai pristatysite. Kada galėsime padėti jums išvengiant konflikto, tai padėsime.“¹

K. D. Prunskienė, padėkojusi kolegai už susitikimą, pabrėžė, kad istorija Lietuvą ir Lenkiją jungia ir ta prasme, jog siekiama įveikti šio amžiaus sunkumus. „Jums yra žinoma, kas įvyko, ir dabar norėjau pasikonsultuoti dėl dabartinių veiksmų ir galimybių išvengti konfrontacijos. Paskelbdami nepriklausomybę, mes ją deklaravome. Dabar reikia ją realizuoti konkrečiais veiksmais. Būtent tuose rėmuose, kuriuos apibrėžia Rytai ir Vakarai, galime kažko pasiekti. Vyriausybė po sunkių bandymų žengė ryžtingą žingsnį – pasiūlė parlamentui Nepriklausomybės Akto moratoriumą. Tai turėtų padėti įveikti ekonominę blokadą. Jei derybų išvakarėse Lietuvai sąlygos nebus priimtinos, tai moratoriumas nutrūktų. Moratoriumas – tai susikalbėjimo būdas. Nematome kitos išeities, kaip tai padaryti. Reakcija į moratoriumą labai įvairi. Todėl nuo rytojaus bus pradėta aktyviai dirbti. Dabar svarbi užsienio valstybių reakcija. Lenkijos reakcija Lietuvai labai svarbi. Jei nuomonę išgirstų mūsų parlamentas, tai būtų svarus argumentas.“

T. Mazoveckis atsakė, kad galimi tik taikūs sprendimai. Per aštuonerius metus Lenkijos visuomenė nepalūžo. Jei tikima, kad ir Lietuva nepalūš, visa kita yra taktika. „Manau, kad jūs tai jaučiate. Jūs kalbėjotės su M. Gorbačiovu. Manau, jog jis yra atviras, bet patekęs į sunkią situaciją. Jeigu jam nepakiš kojos radikalai, tai žingsnis po žingsnio galima pasiekti iškeltus tikslus. Jei tikite ištverme, tai pusė žingsnio taip pat yra gerai...“ – teigė T. Mazoveckis.

Ministrą Pirmininką domino tuo metu prieš Lietuvą vykdyta ekonominė blokada: „Pasakykite man, kokia padėtis su blokada?“

K. D. Prunskienė atsakė, kad situacija nelengva, ypač dėl naftos, kuri aktualiausia Lietuvai. Problema yra jos įvežimas į Lietuvą. Lietuvos ir Lenkijos pasienyje stovi benzovežis, kuriam TSRS pasieniečiai neleidžia įvažiuoti į Lietuvą. Rusai sako, kad jei duos naftos, tai Lietuvos parlamentas laikys save nugalėtoju. Lietuvos parlamentas nenori sieti šių klausimų.

Šioje pokalbio vietoje T. Mazoveckis susidomėjo rusų tautine mažuma Lietuvoje, jos dydžiu, išsidėstymu, santykiais su jais. K. D. Prunskienė paaiškino, kad rusai Lietuvoje gyvena daugiausia Vilniuje, Klaipėdoje, Visagine, ir ji, kaip Vyriausybės vadovė, stengiasi palaikyti gerus santykius, kalbėtis su priešingomis politinėmis jėgomis. Po to T. Mazoveckiui parūpo Lietuvos lenkai. K. D. Prunskienė papasakojo, jog Aukščiausiosios Tarybos deputatai lenkai įsiklauso į Vyriausybės siūlymus, nepuola skubotai vertinti, kritikuoti. Kokių nors išpuolių iš jų pusės nebuvo. O rajonuose pasitaiko įvairių dalykų. Šalčininkų rajone, matyt, situacija sudėtingiausia. Maskva kartais pasinaudoja lenkų ambicijomis per finansinę pagalbą ir kitas jiems teikiamas lengvatas.

¹ Čia ir toliau – cituojama K. D. Prunskienės ir T. Mazoveckio susitikimo atmintinė (autoriaus archyvas).

T. Mazoveckis pabrėžė, kad reikia sutarti esminiais klausimais. Lenkija yra už sienų neliečiamumą. Kartais juos pasiekia žinios, esą Lietuvoje norima peržiūrėti sienas. Turime suprasti, kad, jei pradėsime peržiūrėti sienas, tai prasidės nesibaigiantys dalykai. Labai svarbu yra susitaikymas. Tai vienintelis kelias taikiai išspręsti klausimus. K. D. Prunskienė į tai atsakė, jog Lietuva suinteresuota teritorijos neliečiamumu, nes tai svarbu derybose su Maskva. Taip pat svarbu, kad Lietuvos ir Lenkijos požiūriai šiuo klausimu sutampa.

Lenkijos premjeras pasidomėjo, ką reiškia ypatingasis statusas, apie kurį kalbama.

K. D. Prunskienė atsakė, jog Maskvoje pradedama rengti nauja Sąjungos sutartis. Tinkamos sutarties parengimas būtų aktualus, nors Lietuva jos ir nepasirašytų. Ministrė Pirmininkė pageidavo aptarti bendros sienos klausimus iki derybų ir po jų. Lietuvos ir Lenkijos sieną kontroliuoja TSRS. Tačiau plėtojant santykius reikėtų spręsti šį klausimą. TSRS pretenduos kontroliuoti Lietuvos ir Lenkijos sieną, ir čia, matyt, reikės pereinamojo laikotarpio.

T. Mazoveckis užsiminė dėl geležinkelio linijos – Lenkija tuo suinteresuota, tačiau reikia palaukti, kol padėtis normalizuosis. Tai priklauso ne nuo Lenkijos. Reikia įvertinti ir TSRS interesus, ir nagrinėti galimybes.

K. D. Prunskienė pritarė T. Mazoveckiui ir perėjo prie diplomatinio Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimo formos aptarimo. T. Mazoveckio nuomone, kol neprasidėjo derybos, diplomatinio bendradarbiavimo formos klausimas nėra labai prasmingas. Dėl to jau buvo bandoma per Užsienio reikalų ministeriją aiškintis Maskvoje. Pasiiekti daug negalima, o tik paerzinti Maskvą.

Lietuvos premjerė sutiko, kad Maskvos nelankstumas jau įrodytas. Kol bus užmegzti visaverčiai diplomatiniai santykiai, kaip tarpinė tolesnio bendradarbiavimo forma galėtų būti interesų biurų įsteigimas. Tai nebūtų iššūkis Maskvai. Nesant diplomatinių santykių tarp valstybių, kalbėti apie ambasadą buvo anksti. Todėl Lietuvos užsienio reikalų ministerija siūlo steigti interesų biurus. (Kaip teigia A. Valionis, Pietų Afrikos Respublikos interesų biuras Varšuvoje atidarytas 1991 m. kovo mėnesį ir greičiau gali būti iliustracija, rodanti, jog tuometinis Lietuvos pasiūlymas buvo realus.)

Reaguodamas į tai, T. Mazoveckis atsakė, kad Lenkija ketinusi atidaryti konsulatą Vilniuje, tačiau Lietuva to nenorėjusi. Jis neatmetė galimybės įsteigti interesų biurą ir pasiūlė šį klausimą aptarti su užsienio reikalų ministru, taip pat pasiguodė, kad ekonominiai santykiai su TSRS yra sunkūs ir kad reikia juos jaukinti atkreipiant dėmesį į Lietuvos ir Lenkijos santykių specifiką. Tokios specifikos išraiška esąs šis vizitas. „Manęs klausinėja, kodėl nėra Lenkijos ambasadų Vilniuje. Aš atsakau, kad tai ir santykių su TSRS klausimas. Galime padaryti demonstraciją, bet nieko daugiau. Nors mūsų situacija skirtinga, bet turime sustyguoti veiksmus. Reikia suprasti, kad ne viską galime pasiekti iš karto“, – teigė T. Mazoveckis.

K. D. Prunskienė pažymėjo, kad Lietuvos parlamentas ne visada nori tai suprasti. Galvojama, kad pasakius įvyksta tai, ką pasakai. Kiekviena dabartinė kelionė yra ir valstybingumo pamoka. Dabar jau nebėra tos baimės, kad Lietuva, paskelbusi nepriklausomybę, gali sugadinti visus reikalus Europoje. Mums reikia patiems sugebėti viską išsikovoti ir todėl verta susipažinti su Lenkijos patirtimi reformų klausimais.

T. Mazoveckis atsakė, jog yra pasirengę priimti žmones, kurie nori studijuoti patirtį ir reikia surasti tinkamą ryšių formą.

Po daugiau nei valandos Ministrai Pirmininkai pabaigė savo pirmąjį susitikimą ir atsisveikino iki vakarienės.

16 val. įvyko susitikimas su užsienio reikalų ministru Kšyštofu Skubiševskiu (Krzysztof Skubiszewski). Prieš tapdamas ministru K. Skubiševskis Lenkijoje buvo žinomas kaip tarptautinės teisės specialistas, daugelį metų dėstęs Poznanės universitete, o nuo 1973 m. Lenkijos mokslų akademijos valstybės ir teisės instituto profesorius. Mokslinės veiklos metais parašė kelias knygas ir apie šimtą mokslinių straipsnių. Jam teko reta

tiems laikams galimybė dirbti tiriamąjį darbą Oksfordo, Ženevos, Harvardo ir Kolumbijos universitetuose. Tačiau bendra politine prasme Lenkijos diplomatijos vadovas buvo mažai žinomas asmuo.

1990 m. balandžio 26 d. Lenkijos Respublikos Seime pristatydamas pagrindines užsienio politikos kryptis, K. Skubiševskis didelę reikšmę skyrė santykiams su TSRS. Žaliavų pirkimas, skolų, naujų ūkinių santykių sureguliuavimas, politinis bendradarbiavimas visais pagrindiniais užsienio politikos klausimais, ypač derybose 2+4, kur TSRS palaikė lenkų siekius ir interesus susijungiant Vokietijai – tuo metu tai buvo aktualiausi Lenkijos ir TSRS santykių darbotvarkės klausimai.

Apie santykius su Lietuva tada ministras pasakė, jog „nestovime nuošalyje to, kas vyksta Lietuvoje. Lietuvai paskelbus deklaraciją dėl nepriklausomos valstybės atkūrimo, Lenkijos vyriausybė nedelsdama parėmė lietuvių ketinimus. Visos suinteresuotos pusės turi veikti labai atsargiai, kad nepakenktų tam, kas vyksta Vidurio Europoje, o ir Lietuvoje jau sukurta ir kuriama. Lenkijos vyriausybė jau siūlė tarpininkavimo poziciją dėl vienpusio perėjimo punkto uždarymo Lazdijuose ir siūlome TSRS pradėti pokalbius šiuo klausimu. Esant dabartinei situacijai, klausimo sprendimas priklauso ne nuo trečiųjų šalių reakcijos, o nuo Vilniaus ir Maskvos pokalbių. O ir ekonominis spaudimas neišspręs problemos. Lietuvių lūkesčiai turi išsipildyti.“

Pokalbio su Ministre Pirmininke ir jos pavaduotoju R. Ozolu pradžioje ministras K. Skubiševskis informavo apie savo susitikimus su Lietuvos kolega Algirdu Saudargu kovo 30 d. ir gegužės 20 d. Kaip pažymėta atmintinėje, ministras tuomet pasakė, kad susitikime su A. Saudargu patyręs sunkumų, tačiau jų nekonkretizavo ir perėjo prie esminių klausimų.

Lietuvos ir Lenkijos sieną kontroliuoja TSRS. Todėl Lenkijai yra svarbūs Lietuvos pokalbiai su Maskva. Ministrės Pirmininkės pasiteirauta, kokia yra santykių su TSRS būklė, kokia galimybė šį klausimą išspręsti.

K. D. Prunskienė išdėstė nepriklausomybės kelio ir kitų valstybių įtakos šiame procese reikšmę, Maskvos pozicijos dinamiką, Lietuvos kompromiso esmę ir prie jo atvedusias aplinkybes. Užsimezgė pokalbis dėl nepriklausomybės įgyvendinimo būdų. Nagrinėta Suomijos ir Švedijos santykių su TSRS specifika ir jų patirties pritaikymo galimybės Lietuvos atveju.

Ministras užsiminė apie Lietuvai taikomą TSRS ekonominę blokadą, apie tai, jog esant dabartinei sienų kontrolei, Lenkija nelabai gali padėti Lietuvai. Tačiau humanitarinė pagalba įmanoma. Jis prisiminė, kad su ministru A. Saudargu kalbėjosi apie tai, jog Punske būtų galima sandėliuoti humanitarinės pagalbos siuntas.

K. D. Prunskienė atsakė, kad ir Vakarų valstybės nelabai norėjo padėti, kol Lietuva nepradėjo ieškoti kompromisų. Lietuvai parodžius lankstumą, gali keistis ir Vakarų pozicija.

K. Skubiševskis atkreipė dėmesį į galimos sutarties tarp Lietuvos ir TSRS svarbą ir sunkumus ją rengiant. Jei bus sutartis tarp TSRS ir Lietuvos, tai reikš, kad Nepriklausomybės Aktas veikia, nes tai yra nepriklausomybės išraiška. Jis pažymėjo, jog būtina iš Maskvos išgauti ženklus, kad Lietuva yra valstybė. Net tokios respublikos, kurios neturėjo nepriklausomybės, yra SNO ir kitų organizacijų narės. Juolab Lietuva turi to reikalauti.

Ministras paminėjo apie ketinimą Vilniuje įsteigti Lenkijos Respublikos konsulatą.

K. D. Prunskienė pareiškė, kad Lenkijos konsulas Vilniuje būtų saitų su TSRS, o ne su Lietuva išraiška. Dabartinėje situacijoje tai būtų neadekvatus žingsnis. Kaip dvišalių santykių dalykas, tarpinė bendravimo forma galėtų būti informacinis biuras. K. Skubiševskis tuo suabejojo: „Tai galėtų sukelti Maskvos reakciją. Gal Jūs tyrėte tai su Maskva?“ K. D. Prunskienė atsakė, jog iki šiol tai nebuvo daroma, tačiau artėja situacija, kada galima bus šiuos klausimus kelti. Ministras vėl sugrįžo prie konsulato Vilniuje klausimo: „reikia užbaigti generalinio konsulato klausimo Vilniuje sprendimą“.

Į pokalbį įsitraukęs R. Ozolas pasiūlė, kad šį klausimą galima būtų spręsti trijų šalių derybose Maskvoje.

Toliau susitikime K. Skubiševskis panoro aptarti sienų klausimą. Sienų klausimas yra neliečiamas, laikomasi *status quo*. Nesikišama į vidaus Lietuvos reikalus ir administracinį suskirstymą. R. Ozolas patvirtino, kad teritorijos klausimai bus svarstomi Maskvoje.

K. Skubiševskis sakė skaitęs birželio 3 d. „Izvestijose“ straipsnį apie tautines mažumas, todėl norįs pakalbėti apie lenkų tautinės mažumos padėtį Lietuvoje. Jis norėtų sužinoti, kaip Vyriausybės vadovai vertina lenkų kalbos vartojimą „valstybiniu lygmeniu“, kaip žiūrima į iš Lenkijos į Lietuvą atsiųstus kunigus. Pasak ministro, ten, kur gyvena daug lenkų, ne tik savivaldybėse, bet ir valstybės institucijose galėtų būti vartojama lenkų kalba. Ministras taip pat siūlė universitetuose įvesti fakultatyvinį lenkų kalbos studijavimą.

K. D. Prunskienė priminė, kad tautinių mažumų problemoms spręsti Lietuvoje yra Tautinių mažumų departamentas. Vyriausybė orientuosis į tai, kad ekonomiškai atsilikę rajonai, kuriuose gyvena lenkai, būtų vystomi. R. Ozolas pridūrė, kad Lietuva suinteresuota kunigų iš pačios lenkų bendruomenės rengimu.

Pokalbio pabaigoje K. Skubiševskis palietė geležinkelio Kalvarija–Trakiškiai klausimą. Jis teigė, esą Lenkijos pusė yra pasirengusi atidaryti šį ruožą. Tačiau kol sieną kontroliuoja TSRS, to negalima padaryti.

Po šio susitikimo Lietuvos vyriausybės vadovai susitiko su Lenkijos Respublikos Senato pirmininku A. Stelmachovskiu, Pirmininko pavaduotoju A. Velovejskiu (Wielowieyski), Seimo Užsienio reikalų komiteto pirmininku, geru Lietuvos bičiuliu Bronislavu Geremeku.

Lenkijos parlamentariai domėjosi TSRS vykdoma ekonomine ir politine blokada bei jos galima pabaiga.

Į B. Geremeko klausimą, kuo Lenkija gali padėti Lietuvai, K. D. Prunskienė atsakė suprantanti, kad nepaisant lenkų simpatijų, pagalbos galimybės yra ribotos. Lenkai pragmatiškiau galėtų žiūrėti į kai kuriuos dvišalio bendradarbiavimo klausimus – sienų, interesų biuro įsteigimą ir kt.

B. Geremekas pareiškė, kad Lenkija yra labai suinteresuota Lietuvos, Latvijos ir Estijos dalyvavimu Baltijos jūros valstybių konferencijoje ekologijos klausimais, kurioje bus svarstomi ir kiti klausimai. Tačiau ar galės Lietuva dalyvauti kaip savarankiška valstybė, Lenkija negali spręsti, nes konferencijos organizatoriai yra švedai. K. D. Prunskienė pažymėjo, jog švedų atsiųstas kvietimas neatskleidė, kokių statusu yra kviečiami Lietuvos atstovai. Vėliau paaiškėjo, kad Lietuvai tada nebuvo skirta savarankiško atstovavimo galimybė ir vykti į Švediją buvo atsisakyta.

Senato Pirmininko pavaduotojas A. Velovejskis pažymėjo Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimo svarbą transporto, prekybos, telekomunikacijų srityje. Svarbi ir nusiginklavimo sritis, numatant branduolinio ginklo pašalinimo iš Pabaltijo galimybes. Lietuva ir Lenkija gali ir turi įnešti svarų indėlį šioje srityje, pabrėžė A. Velovejskis.

Kalbėdamas apie naujos pasienio perėjos Šipliški–Kalvarija atidarymo galimybes, B. Geremekas teigė, jog Lenkijos transporto ministras buvo nuvykęs į pasienį, apžvelgė geležinkelio ruožą Suvalkai–Marijampolė ir nusprendė, jog iš Lenkijos pusės viską greitai galima būtų parengti, tačiau iškyla Maskvos reakcijos problema.

K. D. Prunskienė, pasakodama apie derybų su TSRS galimybes, priminė, jog šiuo klausimu yra kalbėjusi su TSRS Prezidentu Michailu Gorbačiovu, kurio nuomone, derybos galėtų trukti du tris mėnesius. Tuo tarpu Ministras pirmininkas Nikolajus Ryžkovas kalbėjęs apie dviejų trijų metų laikotarpį. Todėl jam teko priminti M. Gorbačiovo poziciją. K. D. Prunskienė papasakojo apie Vyriausybės siūlomą moratoriumą – tai maksimali nuolaida, kurią galima padaryti.

B. Geremekas pažymėjo, kad Lietuvos vyriausybė parodė lankstumo pavyzdį. Tai ypač svarbu, nes viešojo JAV nuomonė nėra Lietuvos pusėje. Ten vis dar „saugomas“ M. Gorba-

čiovas. Tokia Lietuvos pozicija, pasak B. Geremeko, palengvina ir Lenkijos padėtį remiant Lietuvos siekius: moratoriumas – ryžtingumo sujungimas su elastingumu.

Dėl labai svarbaus balsavimo gerokai į susitikimą pavėlavęs ir į pokalbį įsijungęs Senato Pirmininkas A. Stelmachovskis pažymėjo, kad lenkų padėtis Lietuvoje geresnė nei Baltarusijoje ir kad Lenkija jokių teritorinių pretenzijų Lietuvai, įskaitant ir Vilnių, neturi ir neturės. Tačiau kultūros ir švietimo srityje reikėtų siekti didesnės harmonijos.

Po susitikimo Senate Lenkijos spaudos agentūroje „Interpress“ buvo surengta K. D. Prunskienės ir R. Ozolo spaudos konferencija, kurioje, kaip rašoma Užsienio reikalų ministerijos pažymoje, dalyvavo 50–60 žurnalistų.

Pasibaigus šiai programai, Lenkijos Respublikos Ministras Pirmininkas T. Mazoveckis svečių namuose surengė vakarienę, kuri buvo labai reprezentatyvi. Kartu su Ministru Pirmininku joje dalyvavo Senato Pirmininkas A. Stelmachovskis, Senato Pirmininko pavaduotojas A. Velovejskis, užsienio reikalų ministras K. Skubiševskis, ministro pavaduotojas J. Ambroziakas, Seimo Užsienio reikalų komisijos pirmininkas B. Geremekas.

Vakarienė vyko nuoširdžioje ir draugiškoje aplinkoje. Jos metu T. Mazoveckis ir K. D. Prunskienė pasikeitė tostais. Kaip rašoma G. Čekuolio komandiruotės ataskaitoje, T. Mazoveckis savo kalboje akcentavo, kad visiškai pritaria Lietuvos nepriklausomybei, ją remia, tačiau negali neatsižvelgti į eilę kitų faktorių, t. y. TSRS. K. D. Prunskienė atsakė, jog supranta Lenkijos vadovų padėtį, tačiau akcentavo būtinybę eiti į priekį – nors ir mažais žingsneliais. Ji pareiškė, kad norėtų pakviesti T. Mazoveckį apsilankyti Lietuvoje, tačiau kol kas dėl suprantamų priežasčių nėra patogu tai siūlyti...

Po vakarienės, apie 23 val., Lietuvos delegacija iš Varšuvos automobiliais išvyko į Vilnių. Dėl vykstančios blokados kiekviena diena buvo brangi. Todėl į Lietuvą nuspręsta grįžti anksčiau, nei planavo vizito šeimininkai. Ankstų birželio 22-osios rytą Punsko lietuviai draugiškai ir dėmesingai sutiko Ministrę Pirmininkę, jos pavaduotoją, ir po trumpo pokalbio 4 val. delegacija kirto sieną. Lazdijų pasienio zonoje, kurią kontroliavo TSRS pasieniečiai, vykstančiųjų TSRS diplomatinuose ir tarnybiniuose pasuose buvo išpaustos žymos apie atvykimą. Tebestovėjo ir benzovežis su neįleistais į Lietuvą įvežti degalais, apie kurį K. D. Prunskienė kalbėjo susitikime su T. Mazoveckiu. Tai priminė rūsčią realybę – kas realiai kontroliuoja nepriklausomybės atkūrimą paskelbusios Lietuvos valstybės sieną ir tai, kad sugrįžtame į ekonominės blokados spaudžiamą Lietuvą.

Kazimira Danutė Prunskienė ir Tadeušas Mazoveckis susitikimo metu.
Nuotrauka iš straipsnio autoriaus asmeninio archyvo.

PRISTATYMAI

OZOLO ROMANAS

**ROMUALDAS OZOLAS. PRADŽIŲ KNYGA. ROMANAS.
VILNIUS, LIETUVOS RAŠYTOJŲ SĄJUNGOS LEIDYKLA, 2015, 312 P.**

Bemaž visi Lietuvos žmonės žino, kas buvo Romualdas Ozolas. Valstybės vyras, vienas iš didžiųjų. Daug mažiau būtų žinančių, tik sauželė, kad jis galando ir beletristo plunksną. Taigi daugeliui skaitytojų R. Ozolo romanas „Pradžių knyga“ yra netikėtumas. Kad nebūtų numanomų spėlionių, reikia iškart pasakyti, jog romano rankraštį leidyklai pasiūlė jis pats. Taisinėjo jį iki paskutinių gyvenimo savaičių.

Klasikinis atvejis: svarbiausiasis romano veikėjas Tomas Dambrava panašus į autorių. Šis įspūdis savaime klostosi nepaisant to, kad romane vaizduojami tik Tomo vaikystės ir brendimo metai – iki baigiant mokyklą. Gimęs jis artėjant Antrajam pasauliniam karui, tad vyrauja keliolikos pokario metų realijos. Kas lemia minėtą įspūdį? Personazo charakterio bruožai ir pasakojimo būdas – yra moderniosios prozos įplaukų, teikiančių galimybę reikštis apmąstymams ir pojūčiams, atšlyjantiems nuo veiksmo laiko. Kūrinio pradžioje autorius aiškina, kad tėra savo bičiulio Tomo rankraščio, kurį ketina pasiūlyti skaitytojams, redaktorius ir leidėjas. Bet iš tiesų tuoj pereina į tradicinę pasakojimo apie Tomą poziciją. Net jei vadintume šį perėjimą kūrybiniu netesėjimu, jis pasirodo esąs išganingas, nes sukuria reikiamą meninę distanciją, ir tada Tomo samprotavimai (apie pokario pasipriešinimą, apie okupaciją, apie Vengrijos įvykius), veik neįtikėtini įsivaizduojant to meto penkiolikmetį kaimo vaikiščių, skaitomi kaip įmanomi. Kaip tik dėl tos distancijos ir pasakotojo pinklių. Pinklaus ir tikslaus kalbėjimo dermės R. Ozolui, kaip pamename, apskritai būdingos. Užsiliko romane ir mąstytojo frazeologijos. Herojaus charakterio spalvų skleidimasi palikime skaitymo malonumui. Tebus tik žinių punktyras: Tomas supranta, kas miškiniai, kas sribai, nestoja į komjaunimą, mokosi puikiai, bet su režimui paklusniais mokytojais edasi, daug skaito ir galvoja, pradeda rašyti, nesutinka sutarybinti savo rašinių, grūdinasi ir mankštinasi, valingai kovoja su savo baimėmis, svaigsta nuo pirmų erotinių malonumų.

Vieni įspūdingiausių romano puslapių – Tomo regėjimai ir patirtys gamtos glėbyje. Grožio ir begalybės pojūčiai. Galima numanyti, kad Ozolas bus žavėjęsis Broniaus Radzevičiaus „Priešaušrio vieškelį“ kalbėsėnos atvertimis, prustišką poetiką.

Romaną rašantis R. Ozolas nesistengė sugalvoti ypatingų įvykių ir intriguoti „kas bus toliau“ būdu. Veiksmas teka, kaip teka gyvenimas, o šiam įdomybių nestinga. Labiau rūpėjo personazo patiriamos būsenos ir jam kylantys (jo keliamei) klausimai. Klausimai ir tezės nulemia romano problematiką ir jos plėtotę. Tezes autorius geba akcentuoti. Tiesa – žodžiais.

Kas būtų šio romano literatūriniai kaimynai? Realijų požiūriu – Marcelijaus Martinaičio ir Romualdo Granausko autobiografinė proza. Yra net stebinančių sutapimų, dėl kurių nereikėtų stebėtis.

„Pradžių knyga“ skaitoma kaip didelio epinio kūrinio pirma dalis. Šią žinių netiesiogiai siunčia romano pradžia. Ir ne tik ji. R. Ozolo rankraščinio palikimo tyrinėjimai atsakys į klausimą – būta tęsinio ar nespėta.

Valentinas Sventickas